

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADNAN MENDERES'İN SİYASAL YAŞAMI VE
KİŞİLİĞİ

ÖMER FARUK KONCA

Danışman
YRD. DOÇ. DR. LEYLA KIRKPINAR

2011

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

.....ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

**DOKTORA TEZİ / YÜKSEK LİSANS TEZİ / TEZSİZ YÜKSEK LİSANS
PROJESİ**

(TEZ BAŞLIĞI)

(Öğrencinin adı soyadı)

Danışman

(Danışmanın akademik unvanı adı soyadı)

(Yıl)

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Adnan Menderes’in Siyasal Yaşamı ve Kişiliği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/06/2011

ÖMER FARUK KONCA

TEŞEKKÜR METNİ

Çalışmamın not için değil, öğrenmek için olduğunu idrak ettiren değerli hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya, tez çalışmamın her aşamasında yakın ilgisini ve desteğini gördüğüm; çalışmalarımın yönlendirilmesi ve sonuçlandırılmasında büyük emeği geçen tez danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Leyla Kırkpınar'a, bilimin ve bilim insanının destekçisi olan hocalarıma, bu çalışma kapsamında beni evinde ağırlayan ve çok kıymetli bilgileri benimle paylaşan Sayın Aydın Menderes'e ve çalışma süresince benden yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen aileme ve nişanlıma teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ADNAN MENDERES'İN SİYASAL YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ

ÖMER FARUK KONCA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Programı

1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile birlikte, tek parti yönetimi başlamıştır. CHP'nin iktidarda olduğu tek parti yıllarındaki uygulamalar ve oluşan bazı tepkiler, CHP içindeki kadrolarca oluşturulan Demokrat Parti iktidarına neden olmuştur. Demokrat Partinin iktidara gelmesi ve 1960 müdahalesine kadar iktidarını sürdürmesinin önemli nedenlerinden biri de Adnan Menderes'tir. Menderes 10 yıl içinde beş farklı hükümet kurarak ülkeyi yönetmiş ve siyasi kişiliği yanında duruşu ve kişiliği ile de toplumu etkilemiştir. Ancak iktidarının özellikle ilk beş yılı ardından toplumsal gerginlikler, iktidar muhalefet ilişkileri ve ordunun yaklaşımı giderek sertleşmiştir. 1960 askeri müdahalesi ise, neredeyse her on yılda bir yaşanacak olan darbelerin ve bu darbelerin kurban ve mağdurlarının başlangıcı olmuştur. Askeri müdahalesinin kurbanlarından biri ise Adnan Menderes olmuştur. Çok Partili siyasi yaşama geçiş süreci ilk ve belki de en önemli kurbanını bir başbakanı idam ederek vermiştir. Bu nedenle Adnan Menderes'i incelemek, her siyaset bilimci, sosyolog, ekonomist için ilginç bir örnektir. Bu çalışma ise, Türk siyasal yaşamının DP iktidarı döneminin siyasal ve ekonomik yönlerini irdelemekten ziyade Adnan Menderes'in siyasal tarihimiz içindeki yerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elbette ki belli bir dönemi ve özellikle bir başbakanı incelemek, ister istemez siyasal analiz ve siyasi tarih detaylarını gerekli kılmaktadır. Ancak bu çalışma ilgili dönemdeki gelişmeleri irdelerken süreçler içinde Menderes'in yerini ve olaylara bakış açısını inceleyecektir.

Adnan Menderes'in özel yaşam mahremiyetine saygı göstererek, onun yaşamına ilişkin ilginç detaylara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Türk Siyasal Yaşamı, Demokrat Parti, 27 Mayıs Darbesi

ABSTRACT

Postgraduate Thesis

The Political Life and Personality of Adnan Menderes

Student's Name and Surname

Ömer Faruk KONCA

Dokuz Eylul University

Institute of Atatürk's Principles and History of Revolutions

Department of Atatürk's Principles and History of Revolutions

Program of Atatürk's Principles and History of Revolutions

In 1923, with the foundation of the Turkish Republic, single party rule started. Practices during the years of single party rule, when CHP was in power as well as some reactions then formed resulted in the Democratic Party's coming to power, which was formed by the cadres within CHP. One of the major factors in the Democratic Party's coming to power and maintaining its power until the intervention in 1960 was Adnan Menderes. Menderes formed five distinct governments and ruled the country during a period of 10 years and influenced the society not only by his political entity but also by his stance and personality. However, following particularly the first five years of his power, social tensions, the party in power – opposing party relations and the army approach increasingly became severe. And the military intervention in 1960 was the onset of coups which were to be experienced almost every ten years as well as of the victims and injured parties of such coups. One of the victims of such military intervention was Adnan Menderes. It was a prime-minister who was the first and probably the most important victim of the period of transition to a multiparty political life, who was executed by hanging. Thus, Adnan Menderes is an interesting example for every political scientist, sociologist and economist to analyze. And this study aims to review Adnan Menderes's place in our political history rather than examining the political and economical aspects of Turkish political life during the period DP was in power. As a matter of course, studying a specific period and particularly a prime minister necessarily requires

a political analysis and political history details. However, this study deals with Menderes's place and his point of view to the events within the processes, while examining the progresses during the respective period on the other hand. Some interesting details as to Adnan Menderes's life are also provided, respecting the privacy of his private life.

Key Words: Adnan Menderes, Turkish Political Life, Democratic Party, May 27 Coup.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEŞEKKÜR METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Türk Siyasal Kültüründe Çok Partili Siyasal Yaşamın İdeolojik ve Pratik Kökenleri.....	3
1.1.1. Devlet-Toplum İlişkisi.....	7
1.1.2. Türk Modernleşmesi ve Siyasal Kültürümüzü Şekillendirmedeki Etkinliği	13
1.2. Tek Parti Dönemi Koşulları ve Demokrat Partiyi Yaratın Koşullar	17
1.3. Demokrat Partinin Kuruluş Süreci.....	23
1.3.1. Demokrat Parti Programı	28
1.4. Adnan Menderes'in Yaşamı: Siyasi Yaşamında Menderes'in Genel Başkanlık ve Başbakanlığa Yükseliş Süreci	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
ADNAN MENDERES VE BAŞKANLIĞI.....	35
2.1. Menderes'in Dünya Görüşü ve Fikirleri	35
2.1.1. Ekonomi Alanındaki Arayışları	36
2.2. Siyasi Alandaki Arayışları	43
2.3. Din ve Laiklik Alanındaki Arayışları.....	44
2.4. Menderes Döneminde Toplumsal Yapı	47
2.5. DP'nin Dış Politika Uygulamaları	48
2.5.1. NATO'ya Giriş	50
2.5.2. Menderes ve Ortadoğu Politikaları	52
2.5.3. Kıbrıs Meselesi ve Menderes'in Uçak Kazası.....	53
2.5.4. Menderes ve Dış Politika.....	54
2.6. İç Politika Gelişmeleri	55
2.6.1. Demokrasiyi Koruma Kanunu ve Komünizm	55
2.6.2. 6/7 Eylül 1955 Olayları	56
2.6.3. Din Politikaları.....	58
2.6.4. Seçim Tartışmaları.....	61
2.6.5. Muhalefetin Güç Birliği ve İktidarın Vatan Cephesi.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
1957 SONRASI DEMOKRAT PARTİ'NİN DÜŞÜŞ YILLARI VE MİLLÎ MUHALEFET CEPHESİ KARŞISINDA ADNAN MENDERES	64
3.1. 1957 Seçimleri ve Beşinci Menderes Hükümeti	64
3.2. 1957 Seçimleri Ardından Siyasal Ortamın Gerginleşmesi ve Ordu ve Menderes	66
3.2.1. Ordu İle İlişkilerde Menderes'in Düşünceleri ve Tavrı.....	73
3.2.2. Dokuz Subay Olayı.....	77
3.2.3. Irak Darbesi	78
3.3. 1960 Askeri Müdahalesi ve Siyasal Sebepleri	79
3.3.1. Demokrat Parti'nin Baskıcı Uygulamaları	81
3.3.2. Tahkikat Komisyonu Kurulması.....	85
3.3.3. Toplumsal Hareketlilik ve Çatışma Ortamı	86
3.4. Müdahalenin Niteliği	88
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	97
EKLER.....	103

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	Bakınız.
B.M.	Birleşmiş Milletler
C.H.P.	Cumhuriyet Halk Partisi
C.M.P.	Cumhuriyetçi Millet Partisi
C.K.M.P.	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
D.P.	Demokrat Parti
H.P.	Hürriyet Partisi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
K.P.	Köylü Partisi
M.P.	Millet Partisi
M.B.K.	Milli Birlik Komitesi
s.	Sayfa
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d.	Ve Devamı

TABLÖLAR

Tablo 1. G.S.M.H. ve Sektörel Büyüme Hızları, 1938–1949 ve 1950-1959 Dönemleri (Yıllık Ortalama Büyüme Hızları, Yüzde Olarak).....	41
---	----

GİRİŞ

1950-1960 dönemi Türk siyasal tarihinde önemle incelenen bir süreçtir. Bu on yıl sadece Demokrat parti iktidarı açısından değil, çok partili rejime geçiş, merkez-çevre ilişkileri, asker –sivil ilişkileri bakımından da yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Dış dünyada ise Soğuk savaşın varlığı, bölgesel işbirliği çabaları, savaş sonrası ekonomik ve toplumsal yapılanmalar hakimdir. İşte bu on yıl hem Türkiye hem de dünyada yeniden yapılanmanın sancılarının yaşandığı bir dönemdir.

Türkiye’de Osmanlı devletinin ardından, kurulan Cumhuriyet ve Kemalizm modernleşme projeleri ekonomik, siyaset ve toplumsal yapıda yeni dönüşümlere yol açmıştır. 1923-1950 dönemi Türkiye’de inkılapların gerçekleştiği, modernizm ya da pozitivizmin bürokratik-askeri nitelikteki kadrolarca uygulandığı bir süreçtir. Elbette ki tek parti yönetiminin otoriter tutumu, önceki dönemin geleneklerinden kopuş ve dünya savaşının ekonomik sıkıntıları, terk parti dönemine toplumun farklı kesimlerinden bir tepkinin doğmasına neden olmuştur.

Merkez-çevre ilişkilerinde, çevrenin tepkisi, 1950 seçimlerinde Demokrat Partinin ve Menderes’in iktidara gelmesine neden olmuştur. Menderes’in kimliği aslında bu sürecin özetidir. Menderes, CHP kadrolarında siyaset yapmasına rağmen toprak zengini bir aileden gelmesi, Anadolu’nun temsilcisi olması (gelenekler, maneviyat veya dinsel talepler anlamında) DP’nin iktidara geliş sebeplerini açıklar niteliktedir.

Anadolu’da, ailesinden kalan çiftçiliğin başına geçerek hayata atılan Menderes’i, çiftlik işleri ve toprak tatmin edemediğinden kısa bir süre sonra kendisini yerel siyasetin içersinde buldu. Aydın’ın saygın ve hatırı sayılan bir ileri geleni olan Menderes, önce SCF’sinde ardından CHP saflarında etkin bir siyasi konuma yükseldi. CHP Aydın İl Başkanlığı görevini yürütürken, hiç beklemediği bir zamanda Atatürk’ün Aydın ziyareti bir anda Menderes’in siyasi hayatını tamamen değiştirdi. Atatürk’ün CHP Genel Merkeze tavsiyesiyle 1931 seçimlerinden Aydın

Milletvekili olarak Meclise giren Menderes için farklı bir hayat başladı. Menderes'in siyasete girişı ve yükselmesi tamamen şartların sonucu gelişmiştir. Kendisinin gerek SCFye katılmasında, gerekse CHP il başkanlığı ve milletvekili seçilmesi kendi iradesinin dışında gelişen olaylar sonucudur.

1931-1945 yıllarında CHP'nin Aydın Milletvekilliğini yapan Menderes, uzun yıllar vitrinden uzak durdu. Öncelikle yarım kalan eğitimini tamamladı, parti teşkilatında önemli görevler aldı, Meclis komisyonlarında yıllarca çalıştı. DP'nin kuruluşunda ve muhalefet döneminde aktif rol alan Menderes, başlarda fazla dikkat çekmemesine rağmen kısa sürede ön plana çıkarak genel başkanlık ve sonrasında da başbakanlık koltuğuna oturarak, on yıllık süre içinde 5 hükümet kurarak ülkeyi yönetmiştir. Günümüzde de birçok açıdan tartışılan bu dönem, Türkiye için kazanımlar ve kayıplarla doludur.

Bu bağlamda, 1950-1960 döneminin siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarının incelenmesi önemlidir. İlgili çalışmada Menderes'in Türk siyasal tarihi içindeki yerini incelemek amaçlanmaktadır. Son derece önemli gelişmelerin yaşanması ve DP politikalarının etkinliği nedeniyle, siyasal yaşamımızdan sıkça söz edilecek olsa da asıl amaç Adnan Menderes'in bu süreçlerdeki yeri ve önemini incelemektir.

Birinci bölümde, Türk siyasal yaşamının ana dinamikleri ve DP iktidarını hazırlayan koşullar incelenecektir. Bunun yanında DP'nin kuruluş süreci ve Menderes'in yaşamından bazı kesitlere yer verilecektir.

İkinci bölümde ise Menderes'in 1957 dönemine kadar olan uygulamaları, hükümetleri ve siyasal yaşamın incelenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise 1957 sonrasında Menderes'in idamına kadar olan süreç değerlendirilecektir. Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes ile yapılan röportaj ve çeşitli çalışmalardaki Menderes'e ait detaylar, tezin farklı kısımlarında dönemin gelişmelerine eşlik edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Türk Siyasal Kültüründe Çok Partili Siyasal Yaşamın İdeolojik ve Pratik Kökenleri

Türkiye’de fikir akımlarının temellerinin önemli bir kısmı Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde, ülkenin nasıl kurtulabileceği üzerine yapılan tartışmalardan etkilenmiştir. Özellikle imparatorluğun nasıl kurtulabileceği yönündeki tartışmalar Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık gibi birçok düşünce etrafında şekillenmiştir.

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı ethosu yerine, tarihte inşa edilmiş, gelenekte olmayan ama olmuş olduğuna inanılan veya kendisine gerçeklik atfedilen sanal bir hafıza yaratılmaya çalışılmıştır. Dahası Cumhuriyet kendi kuşağını yaratana kadar, Osmanlı kültürünün taşıyıcısı olan kültürü ve hafızayı önemsememiş, hatta onları, bu sürecin sonunda kendiliğinden ortadan kalkacak olan tarihsel kalıntılar olarak görmüştür.¹ Cumhuriyetin kuruluşu ve özellikle tek parti dönemi (1923-1946), hiç kuşkusuz birçok köklü değişimin ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Çünkü bu dönem, özellikle sonraki yıllarda meydana gelecek olan sosyal ve siyasi gelişmelerin yönünü ve içeriğini belirlemek bakımından büyük etkiler bırakmıştır.

Söz konusu dönem Osmanlı döneminde başlayan, Tanzimat ve İttihat ve Terakki döneminde büyük bir ivme kazanan modernleşme hareketlerinin, keskinliği ve hızı bakımından zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. Çünkü siyasi, sosyal ve iktisadi alanda Osmanlı’dan devralınan reformlar Cumhuriyet’le birlikte köklü devrim hareketlerine dönüşmüştür. İlgili devrimler ve yaşanan sosyal gelişmeler İslâmcılar üzerinde derin etkiler bırakmış, İslâmcıların Cumhuriyet karşısında aldıkları pozisyonları, teorik faaliyetlerini, sosyal ve siyasal alanda var olma mücadelelerini büyük oranda tayin etmiştir.²

Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefin gerçekleştirilmesine dönüktür. Birinci hedef sosyal, ikinci hedef siyasaldır.

¹ Tanju Tosun, **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

² Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.23.

Hedeflerden birincisini, dinsel değerlerin kamusal ve sosyal yaşamın dışına çıkarılması, ağdaş dünyanın temelleri olan aklın ve bilimin tüm yaşamda egemen ilkeler olması ve seküler değerlere dayalı yeni bir kamu alanının inşa edilmesi oluşturmuştur. İnşa edilmek istenen kamusal alanın hiçbir şekilde dinsel etkiye maruz kalmadan din dışı, seküler ve evrensel özelliklere sahip olması amaçlanmıştır.³

Yukarıda da belirtildiği gibi kimlerine göre, Türk inkılapları Osmanlı’dan devralınan bir mirasın devamı niteliğinde iken, kimilerine göre Türk inkılabı, Osmanlı’dan kesin bir kopuşu ifade eder. Tüm bu olgulara ilgili çalışmada yer verebilmek son derece zordur. Ancak Türk siyasi ve düşün tarihindeki iki önemli ismin fikirleri ve eserlerinden yararlanarak, Türk modernleşmesinin temellerini değerlendirmek mümkün olabilir.

Türk modernleşmesi bağlamında, Türk inkılaplarının oluşumunda fikri de olsa önemli katkılar sağlayan düşünür ve eylem adamı Prens Sabahattin’dir (1877-1948). Prens Sabahattin, dayısı II. Abdülhamit’e karşı giriştiği mücadele ve fikri yapısı ile sonraki kuşakları da etkilemiştir. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası, incelemeler Prens Sabahattin’in siyasi kimliği ve yönü üzerine yoğunlaşmışlardır.

Konumu gereği çocukluğundan itibaren siyasetle büyüyen Prens Sabahattin gençlik yıllarından itibaren Jn Türk hareketi içinde yer almıştır. Jn Türkler ile birlikte hareket etmesi, onun II Abdülhamit’e karşı örgütsel mücadeleye girmesine neden olmuştur.

Saray mensubu olan Prens ve ailesinin muhalif grupta yer alması Jn Türk hareketine bir nevi g katmıştır. Fakat bu birliktelik zamanla gerek o dönemde gerek ilk mecliste gerekse çok partili yaşamda çeşitli siyasi kutuplaşmaların doğmasına neden olmuştur.⁴

Prens Sabahattin Avrupa’dan dönüşünün ardından, Jn Türklerin eylem ve fikirlerini görüşmek için bir kongre girişiminde bulunmuştur. Hem maddi hem de

³ Gle, a.g.e., s.23.

⁴ Tevfik ağdar, “Türkiye’de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler”, **lke Dergisi** Sayı: 4, Ankara, 1978, s.250.

manevi olarak girişimcisi olduğu bu kongre sarayın tüm engelleme çabalarına karşın 4-9 Şubat 1902 tarihinde toplanmıştır. Kongreye genç yaşında başkanlık yapan Prens Sabahattin, tüm çabalarına rağmen, kongrede yaşanan kutuplaşmayı engelleyememiştir. Özünde ittihat düşüncesi olmasına rağmen kongre iki farklı görüşün bir bakıma anlaşamaması üzerine son bulmuştur. Bunlar ise müdahaleciler ve Adem-i müdahalecilerdir.⁵

Müdahale yanlıları, yabancı ülkelerin müdahalelerini gerekli görürken, Adem-i müdahaleciler ise, ordunun desteğini gerekli görürken, yabancı ülkelerin müdahalesini reddetmişlerdir. Müdahaleciler, Prens Sabahattin'in öncülüğünde "Teşebbüs-ü Şahsi" cemiyetini kurarken, karşı taraf ise, Ahmet Rıza önderliğinde "Terakki ve İttihat Cemiyeti" ni kurmuşlardır.⁶

Bu bölünmüşlük süreci içinde Ahmet Rıza ve arkadaşlarının amacı, meşruti bir rejimin tesisi iken, Prens Sabahattin ve arkadaşlarının amacı imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan kurtulmasıdır. Prens Sabahattin'in İnkılapçı kimliğinin temelinde imparatorluğun kurtarılması amacı yatmaktadır. Prens Sabahattin'e göre, meşrutiye imparatorluğun kurtarılması için yeterli değildir. Buna göre, siyaset ve sosyal yapıda köklü değişikliklere ihtiyaç vardır. Prens'e göre "Teşebbüs-ü Şahsi" imparatorluğun temel ögesi olan Türk toplum yapısındaki inkılabı karşılarken "Adem-i Merkeziyet" ise yönetimin merkeziyetçilikten kurtarılmasını ifade ediyordu.

Tanju Tosun'a göre Paris'te 1902 tarihte yapılan kongredeki bu bölünme sadece fikri bir ayrışma değildir. Osmanlı'dan bu güne sürececek bir ayrışmanın da temelidir. Buna göre, o tarihten itibaren iki grup oluşmuş ve ayrım derinleşerek Türk siyasetini ve Cumhuriyet dönemindeki hem siyasal bölünme hem de inkılaplara şekil vermiştir. Ahmet Rıza önderliğinde "Terakki ve İttihat Cemiyeti" "devletçi-seçkinci" cepheyi oluştururken, Prens Sabahattin ve ekibi "gelenekçi-liberal" kanadı oluşturmuştur.⁷

⁵ Çağdar, a.g.e., s.250.

⁶ Ahmet Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1995, s.226.

⁷ Tanju Tosun, **Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.75.

Buna göre Prens Sabahattin'in ana fikirleri, imparatorluğun kurtarılması düşüncesine dayanır. Buradan da iki temel unsur onun fikirlerine yön vermiştir birisi İnkılapçılık diğeri ise, merkezi yönetimin gücünü yerel otoritelere devretmesidir.

Yukarıdaki bölümlerde de incelendiği üzere, Ahmet Rıza ve Prens Sebahattin'in tartışmalarından anlaşıldığı üzere İttihat ve Terakki aynı zamanda sosyolojinin iki önemli ekolünün tartışıldığı hatta birbirleriyle savaş verdiği bir fikir kulübüdür. Sosyolojiyi düşüncesinin merkezine oturtan Gökalp için bundan daha büyük bir fırsatta olamazdı.⁸

Özellikle İttihat ve Terakki Kulübü'ndeki toplantılarda tanıştığı simalarla yaptığı fikri münakasalar bunu açıkça göstermektedir. Gökalp bu tartışmalarından birinde "İlmi-i İçtima" konusu üzerinde çok konuşunca "Sebahattin"cilikle bile suçlanmıştır.⁹

1902 yılındaki Kongre'de bölünmeye yol açan önemli bir konu, İmparatorluk içinde yapılacak "devrimlerde" ordunun ve yabancı ülkelerin desteğinin gerekliliği olmuştur. Ahmet Rıza'nın liderliğindeki birinci grup, ordunun devrime katılmasını zorunlu görürken, yabancı müdahalesine karşı çıkıyordu. Buna karşılık, Prens Sabahattin'in liderliğini yaptığı ikinci grup, yabancı ülkelerle işbirliği yapılmasını, hür ve demokrat bir ülkenin müdahalesinin zorunluluğunu benimsiyordu.

Böylece İttihat ve Terakki grubu, sivil, asker (askeri sivil bürokrasi) aydın işbirliğine dayanan milli ve merkezi bir yönetimi amaçlıyor, buna karşılık Prens Sebahattin, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet grubu, yerli ve yabancı burjuvaziyle işbirliğine dayanan ve yönetimi, merkezi olmayan, federatif yapılı, şahsi teşebbüsü teşvik edici bir temele oturtmayı amaçlıyordu.¹⁰

Bu akımlardan birincisi İttihat ve Terakki adıyla II. Meşrutiyet döneminde iktidarı oluşturacak, Tesebbüs-ü Şahsiciler de muhalefette kalacaklardır. II. Meşrutiyette, Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali, ve daha geniş bir muhalefeti içeren

⁸ T.Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960, s.70

⁹ Tunaya, a.g.e., s.71.

¹⁰ Tunaya, a.g.e., s.71-72.

“Hürriyet ve İtilâf” partileri, programlarında hep bu ikinci grubun görüşlerine yer vereceklerdir.¹¹

Gerçi 23 Temmuz 1908’de “Hürriyet’in İlanı” ile bu iki eğilim arasında geçici bir birleşme olacaktır. Terakki ve İttihat Cemiyeti 10 Ağustos 1908 günü yayınladığı bir “tebliğ” ile “ Teşebbüs-ü Şahsi ve ademi Merkeziyet Cemiyeti” ile birleştiğini, “ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını aldığını açıklayacaktır. Ama bu, gerçek anlamıyla bir birleşme sağlayamayacak, bir süre sonra bu iki grup arasındaki ayrılıklar partileşme biçiminde boy gösterecektir.¹²

Örneğin, Prens Sabahattin, bu dönemlerde yayımlanan iki eserinde, (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar 1911 ve Türkiye Nasıl Kurtulabilir? 1918) Abdülhamit istibdat dönemi ve diğer dönemlerdeki siyasi sorunlarda, hükümdarın değiştirilmesinin sorunu çözmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü Abdülhamit Türk toplumunun siyasal ve sosyal yapısının bir yansımasıdır. Ona göre önemli olan Türk toplumunun İnkılaplarla değiştirilmesi ve dönüştürülmesidir.¹³

Prens Sabahattin, 1923 sonrası dönemdeki İnkılaplarda, özellikle bu fikirleri ile Mustafa Kemal ve İnkılapçı kadroyu etkilemiştir. Özellikle, siyasal yapının ve düzenin kurulabilmesi için, toplumun değişmesi gerektiği fikri, Cumhuriyet döneminde kendisini göstermiştir. Ancak “Adem-i Merkeziyet” ve liberal eğilimler yeni Cumhuriyet’te uygulanmamıştır. Yeni Cumhuriyet daha çok “devletçi-seçkinci” bir anlayışla şekillenmiştir.¹⁴

1.1.1. Devlet-Toplum İlişkisi

Öncelikli olarak Türk siyasal kültürünün şekillenmesinde Osmanlı imparatorluğunun devlet ve toplum yapısı ve gelenekleri belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Tür siyasal kültürünün en önemli özelliği devlet geleneğidir. Bu gelenek ise, devletin kutsallığıdır. Türk siyasal yaşamında devlet her zaman toplumun karşısına sunulmuş bir olgudur. Batı demokrasilerinin tersine Türkiye’de devlet-

¹¹ Hilav, a.g.e., s.404.

¹² Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 178-179

¹³ Selahattin Hilav, “Düşüne Tarihi”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, (ed) Sina Akşin, Milliyet Kitaplığı, 2007, s.404.

¹⁴ Tosun, a.g.e., s.74-75.

toplum ilişkileri her zaman bir karşıtlık içinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, devlet; hikmetinden sual olunmaz, güçlü, merkeziyetçi ve kutsallık kurgusu içinde yer almıştır. Bu bağlamda devletin her zaman için Türk siyasal kültürünün temel dinamiklerinden birini oluşturduğu söylenebilir.¹⁵

Devlet ve onun bekasına olan söz konusu vurgu Osmanlıda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de toplumun ikinci planda yer almasına neden olmuştur. İlgili durum ise, ülkemizde bireyciliğin gelişimini engellemiştir. Demokrasi kültürünün de ilgili nedenlerle gelişmemesi kurumsallaşma sürecinin eksik kalmasına, toplumun birey ya da yurttaş yerine cemaatimsi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.¹⁶

1923 sonrası Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise, imparatorluğa son verilmiş ve 1946'dan sonra çok partili siyasal rejim benimsenmiş olsa da yukarıda açıklanan devlet anlayışı varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'ya göre Modern Türkiye'nin devlete atfettiği önem ve değerler farklılaşsa da, devleti koruma zihniyeti ve reaksiyonu varlığını sürdürmüştür. İlgili reaksiyonlardan, Cumhuriyet dönemine özgü en önemli olgulardan biri ise, Laiklik kavramıdır.

Türk politik kültürü, incelendiğinde güçlü devlet ideolojisi, toplum mühendisliği yöneten ve yönetilen arasındaki kesin ayrım, sivil toplumun gelişmemesi gibi olgular ön plana çıkmaktadır. Bu anlayış Cumhuriyet döneminde de, Batı tipi örgütlenme çabalarına karşın, varlığını bu şekilde sürdürmüştür. Örneğin, partiler arasındaki ayrımlaşma da Batıdaki gibi olmamış (toplumsal sınıf, çatışma ve uzlaşma kültürü gibi) bu ayrımlaşmalar laiklik, Kemalizm ve milliyetçilik etrafında şekillenmiştir.¹⁷

Her ülkenin siyasal sistemine ilişkin sahip olduğu bazı unsurlar ya da değerler söz konusudur. Konu sadece siyasi açıdan ele alınırsa, ülkelerin yönetim biçimleri ve bunların uygulanma şekilleri yani siyasi rejiminden söz edilebilir. Bunun yanında,

¹⁵ Tosun , a.g.e., s.337.

¹⁶ Etyen Mahçupyan, **Türkiye’de Merkeziyetçi Zihniyet Devlet ve Din**, Patika Yay, İstanbul, 1998, s.173-175.

¹⁷ Mahçupyan, a.g.e., s.106-111.

Ülkelerin siyasal sistemi içinde yer alan ekonomik, toplumsal ve siyasal unsurların nitel ve nicel toplamı ülkenin siyasal kültürünü meydana getirir. Bir anlamda, siyasal kültür, rejim ve diğ er siyasal kurum ve kurallardan daha geniş bir kavramı ifade edebilmektedir. Her ülkenin kendi kuruluş felsefesi, siyasal rejimi, siyasal gelenekleri gibi unsurlarla oluşturduğu bir siyasal kültürü söz konusudur. Aynı durum, elbette ki Türkiye için de geçerlidir.

Türk siyasal kültürü ile ilgili onlarca ve hatta yüzlerce inceleme bulunsa da, çalışmanın ana eksenini doğrultusunda bazı ne çıkan ve sıkça vurgulanan olgulardan söz etmek yerinde olacaktır. Türk siyasal kültürünü anlamak ve ana hatlarını kabaca da olsa çizmek, Türkiye’de siyasal İslam’ın yükseliş sürecini ve bugüne ulaşmasının nedenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, kurucu kadronun üzerinde önemle durduğu konulardan biri, Osmanlı devletinin yıkılış nedenlerinden gerekli derslerin çıkarılması ve yeni bir toplumsal projeyi ortaya koyma amacıdır. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefe yöneliktir. Bunlardan ilki sosyal, ikincisi ise siyasaldır. Sosyal yaşama ilişkin hedefler temelde dinsel değerlerin sosyal bir yaptırım ya da dinin sosyal yaşamda bilinçli olarak kullanılmasını önlemeye yöneliktir. Bunun yerine akıl ve bilimin egemen olduğu seküler bir yaşam tarzı egemen kılınmaya çalışılmıştır. İkinci hedef içinde yer alan siyasal alanda da benzer şekilde, siyasetin ve uygulama alanlarının dinsel unsurların dışında bırakılması amacını taşır.¹⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi kimlerine göre, Türk inkılapları Osmanlı’dan devralınan bir mirasın devamı niteliğinde iken, kimilerine göre Türk inkılabı, Osmanlı’dan kesin bir kopuşu ifade eder.¹⁹ Tüm bu olgulara ilgili çalışmada yer verebilmek son derece zor olsa da, bu tartışma ekseninde birçok siyasal ve fıkri düşünce akımının günümüzde bile kendine yaşam alanı bulmaya çalıştığını belirtmek gerekir.

¹⁸ Gle, a.g.e., s.23.

¹⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de ağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Siyasal ve sosyal yaşama yönelik inkılaplar, medeniyetçilik, milliyetçilik ve laiklik eksenine oturmuştur. Medeniyetçilik; batılılaşma ve kalkınma amacını taşımaktaydı. Şerif Mardin'e (1995) göre, Osmanlı'daki batılılık anlayışından son derece farklıdır, bu dönemdeki uygulamalar. Çünkü Osmanlı'da Batı'nın askeri ve ekonomik seviyesi benimsenmeye çalışırken sosyal yaşam göz ardı edilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki modernleşme ise, Batılı yaşam ve düşünce tarzını sosyal yaşama taşıma gayreti göstermiştir.²⁰

Milliyetçilik, ise, Osmanlı gibi çok uluslu bir toplum yapısından, ulus devlete geçiş amacının bir sonucudur. Bu dönemde “Türk” kavramına vurgu ve ulusçuluk eğilimi yaratma çabası ön plandadır. Nitekim “Türk Dil Kurumu”, “Türk Tarih Kurumu” gibi yapıların oluşturulması yine uluslaşma sürecine yapılan vurgudur. Oysa ki, bu amaç ekseninde de farklı toplumsal düşünceler bugüne kadar itirazlarını sürdürmüştür. Osmanlı'da bir Fransız İhtilalı sonrasında oluşan ulus yapısının olmaması, ve imparatorluğun temelini millet esası değil din esasına göre şekillenmiş olması, yeni Cumhuriyet'in uygulamalarına yöneltelen itirazların başında gelmiştir.

Laiklik ilkesi ise, ilk iki amacın gerçekleştirilmesi sürecine hizmet eden, deyim yerinde ise tartışmaların ana odak noktasını oluşturan kavramdır. Osmanlı devletinde siyasal ve sosyal yaşamda ağırlığı olan din unsurunun etkisinin azaltılması, anayasada dini kurum ve terimlerin hatta sembollerin kendine yer bulmaması ve sonrasındaki uygulamalar laiklik ilkesinin dünden bugüne tartışılmasına neden olmuştur. Öyle ki laiklik, neredeyse tüm toplumsal kesimlerin ana gündem maddesi olmuştur. Türkiye'de Kemalist kesimlerin, ülke sosyal ve siyasal yaşamındaki her politikayı laiklik eksenin de değerlendirmeleri söz konusudur. Bunun yanında, siyasal İslam'ın temsil ettiği kesim için ise, laiklik kendilerini tanımlamalarına yardımcı olan bir kavram olmuştur. Özellikle modernleşmenin Batı kökenli olması ve içeriğinde sekülerleşmenin de bulunması İslami çevrelerin ve özellikle aydınların hemen her dönemde ilgisini çekmiştir. Farklı bir anlatımla laiklik, İslami kesim için

²⁰Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay, İstanbul, 1995.

ortak bir ülküyü benimsemenin bir aracı olarak modernleşmenin uygulama ve geliştirdiği düşünce tarzına karşıtlık hemen her zaman bir uyaran olmuştur.

Bu konuda bazı yazarların laiklik ile ilgili görüşlerini değerlendirmek, Türkiye’deki tartışmanın boyutlarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Akat’a göre, Laiklik ilkesi temelde devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması olarak algılanırken, aslında devletin dini işlere karışmaması şeklinde düşünülmelidir. Bunun yanında, Türkiye’de bu sürecin tam tersi olarak, devletin din üzerindeki baskısı, laiklik söylem ve uygulamaları ile artmıştır²¹. Cengiz Çandar için ise, laiklik ilkesi bilinçli bir de-İslamizasyon sürecidir²². Murat Belge için ise, Laiklik Türkiye örneğinde İslam ile ilgili toplumsal taleplerin üzerinde bir baskı aracıdır²³.

Kemalizm’in ilk döneminde hemen dikkat çeken temel amacı, “çağdaş uygarlık düzeyi”ne ulaşmaktır. Söz konusu ifadede çağdaş uygarlığın Batı uygarlığı olduğu açıktır. Bu sebeple Cumhuriyet devrimcilerinin giriştikleri toplumsal ve siyasal reformlar Batılı kurum ve değerleri ülkeye taşımak amacındadır. Bu nedenle Kemalizm modernleştirici bir işlev görmektedir. Kemalizm’in bu işlevi kendi değişim sürecinde değişimi engelleyeceği ya da geciktireceği düşünülen geleneksel yapıya ait öğeleri ortadan kaldırma fikrini de içermektedir.²⁴ İşte bu fikir muhafazakarlığın tam olarak karşıt durduğu fikirdir.

Bu noktada şu şekilde bir soru zihinleri kurcalamalıdır, “Neden bu denli bir tartışma süregelmekte ve bugün ile siyasal gündemimizi meşgul etmektedir?” Demokratik bir yapıya sahip ya da bu çaba içinde olan her toplumda üzerinde uzlaşmaya varılamayan konular olsa da, Türkiye’de rejimin temel dinamikleri üzerinde

²¹ A. Savaş Akat, **Alternatif Büyüme Stratejisi; İktisat Politikası Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.17.

²² Akt: G. Göktürk, “İslami Dalga/Ateizmden Müslümanlığa: Türkiye’nin Garaudy’leri”, **Nokta**, sayı:7, s, 52-55.

²³ Murat Belge, “Sosyalizm Türkiye ve Gelecek”, **Birikim**, İstanbul, 1989, s.203.

²⁴ H. Emrah Beriş, “Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme”, **Liberal Düşünce**, 34, Bahar, 2004, s. 53.

bu denli tartışmaların süre gelmesi hem ülke siyaseti hem de demokrasisi için her zaman mayınlı bir arazi niteliği taşımıştır.

Yukarıda Türk modernleşmesine ilişkin açıklamalar ve aynı zamanda yanıtsız sorular, aslında siyasal İslam'ın yükseliş nedenlerinin toplumsal boyutunu ortaya koymaktadır. Çünkü Cumhuriyet devrimleri hedeflerini koyarken ve uygulamalarını sürdürürken, Osmanlı'dan devralınan güçlü devlet ve merkezi-bürokratik-seçkinli anlayışı devam ettirmiştir.

Ülkede demokratik ve çağdaş bir düzen kurulmaya çalışılırken, toplumsal talepler ve toplumsal muhalefetler göz ardı edilmiştir. Devlete karşı toplum anlayışı, Osmanlı örneğine benzer şekilde ilerlemiştir. Toplumsal yaşama ilişkin modernleşme çabaları iyi niyetli ve uzak görüşlü bile olsa, günlük uygulama şekilleri Osmanlı'daki tepeden inme ve "halka rağmen halk için" söylemi ile kendisini göstermiştir.

İşte tüm bu unsurlar, Cumhuriyet Türkiye'sinde bir merkez yaratmıştır. Merkezin ve hakim ideolojinin dışında kalanlar ise sosyal ve siyasal yaşamda kendilerine yer bulamamışlardır. Özellikle siyasal alanda tek parti uygulamaları, çok partili siyasal yaşama geçişle de birlikte, askeri müdahaleler farklı toplumsal talep ve düşünceleri bastırmıştır. Sistemin dışında kalan ya da bırakılanlardan biri de Türkiye'deki muhafazakar kesim olmuştur. Muhafazakar kesim dışlandıkça, kendini çevrede konumlandırmaya çalışmış ve zaman içinde siyasal yaşamda da örgütlenerek merkezi zorlamıştır. Türk siyasal kültürünün, yukarıda değerlendirilen özellikleri nedeniyle, merkezin dışında kalan toplumsal taleplerin isteklerinin dikkate alınmaması ya da yanlış politikalarla göz ardı edilmeleri, onları sisteme dahil etmek yerine, karşıtlıklarını geliştirerek sistem dışında bırakmıştır.

Hatta bu dışarıda kalmışlık, Türkiye'deki siyasal İslam gibi, akım ya da toplumsal kesimlerin, yıllar içindeki kurumsallaşması, politikaları ve dünya görüşlerinin şekillenmesinde bir tür motivasyon olmuştur. Zaman içinde siyasal İslam'a dönüşen bu hareket gerek ideoloji gerekse örgütlenmesini, hakim ideoloji ve siyasetin eleştirisine göre şekillendirmiş ve kendine taraftar bulabilmek için mevcut sisteme karşıtlığını giderek güçlendirmiştir. Bunun yanında, Cumhuriyet rejiminden

aradığını bulamayan ya da sürece eleştirel yaklaşanları da kendi alanına çekmeye çalışmıştır.²⁵

Laiklik cumhuriyet rejimi bağlamında yaratılan ülke ideolojisinin en önemli olgusudur. Osmanlı'dan alınan miras ölçüsünde en önemli kurum ise ordudur. Ordu hem Osmanlı döneminde hem de cumhuriyet döneminde en başta gelen kurumlardan olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise, Türk Silahlı Kuvvetlerinin İç Hizmet kanununa dayanarak ülke rejimi ve istikrarı iddiası ile üç kez siyasal rejime üç kez müdahalede bulunmuştur.

1.1.2. Türk Modernleşmesi ve Siyasal Kültürümüzü Şekillendirmedeki Etkinliği

Türk modernleşmesinin, çeşitli bakımlardan kendisinden beslendiği ard alan olan Osmanlı modernleşmesiyle birlikte düşünülmesi kaçınılmazdır. Zira, Cumhuriyetin ilanı ile daha radikal bir biçim kazanarak kurumsal öznesine ve garantörüne kavuşan Türk modernleşmesinden bahsetmek, onu önceleyen tarihsel ve sosyal gelişimin yönünü belirlemesi bakımından Osmanlı modernleşmesinden söz etmek demektir.

Cumhuriyet'in 18.yy'da Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketlerinin hem devamı hem de sonucu olduğu iddiasından hareketle kurulan kültürel süreklilik argümanıdır. Bu nedenle Türk modernleşmesinin ve özel olarak Cumhuriyet Dönemi'nin analizi, kendisine hazırlık evresi olarak görülebilecek olan Osmanlı modernleşmesinin bu süreçte geçirdiği evrimin, en genel hatlarıyla ele alınmasını, hem epistemolojik açıdan hem de yöntem açısından zorunlu kılmaktadır.

Türk modernleşmesi, tarihsel ve sosyal zemininden yoksun olarak siyasal bir proje şeklinde ortaya çıkmış ve devletin kurtarılması düşüncesine bağlanmıştır. Dolayısıyla modernleşme, sosyal hayatın kendi gelişim sürecindeki ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları kuşatan bütünsel bir felsefi kavrayış olarak değil, pratik

²⁵ Tosun, a.g.e., s.333-337; Mahcupyan, a.g.e., s.173-175.

nedenlerle kendisine başvurulmuş bir teknik ve ideolojik bir reçete olarak algılanmıştır.

İşte Türk modernleşmesi, devleti kurtarma amacına ulaşmayı sağlayacak bir teknik olarak kavrandığından, modernizm projesi de bu ihtiyaca uygun kavramlar yoluyla inşa edilmeye çalışılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk modernleşmesine yön veren ana düşünce, Batılı teknik, kültür ve nihayet sembollerin taklidi yoluyla gerçekleşeceği varsayılan bir Batılılaşma düşüncesidir.

18. yüzyıla kadar Batı karşısında büyük bir askeri üstünlüğe sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten sonra Avrupa ile ilişkilerini yeni bir tarzda ele almak zorunda kalmış, Batılılaşmayı zorunlu bir ihtiyaç olarak kabul etmiştir. Bu dönemdeki askeri yenilgiler, askeri ve bürokratik erkânın, Batının Osmanlı'dan özellikle teknik bakımdan daha güçlü ve daha farklı olduğunu fark etmesine yol açmıştır²⁶.

Osmanlı modernleşmesi, Batının elde ettiği üstünlüğün, Osmanlıya karşı kazanılan savaşlar dolayımında görülmesi ve bu nedenle, modernleşmenin ancak Batı'nın gerçekleştirdiği askeri ve teknik yenileşmelerin izlenmesi yoluyla elde edilebileceğine dair, özellikle askerler ve sivil bürokratlar tarafından geliştirilen teknik bir düşünceye hapsolmuştur²⁷.

Diğer yandan Halil İncalcık'a göre, "Osmanlı'nın modernleşmeyi benimsemesinde etkili olan bir olay da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Batı tarzını benimseyip orduda, eğitimde yaptığı reformların Osmanlı'yı yenmek suretiyle kanıtladığı başarısıdır. Yani bir Müslüman ülkede Batı tipi reformlar başarılı olmuştu. Bu nokta Osmanlı'nın Batılılaşmayı tereddütsüz benimsemesine neden oldu"²⁸.

²⁶ Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s.77.

²⁷ Levent Köker., **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.125.

²⁸ Halil İncalcık, "Tanzimat Nedir?", Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s.28.

Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı geçmişi ile devamını oluşturan bir başka unsur değişimin algılanış biçimidir. Bu değişimi algılama biçimi ise günümüzde dahi özellikle merkezdeki seçkinler tarafından algılanmaya devam eden bir olgudur. Toplumsal değişim, toplum adına, toplumun iyiliği için devlet eliyle getirilecektir. Söylemde ise kopuşun gerekliliği uygulanmaktadır. Toplumun kendine içkin bir dönüşüm potansiyeli olduğu teslim ediliyordu. Fakat söz konusu iynin gerçekleştirilmesi için devletin öncülüğüne ihtiyaç vardı. Bu “iyi” ancak ve ancak Osmanlı geçmişinin toplumsal,siyasal ve kültürel yapısını aşarak ve bu geçmişi silerek gerçekleşebilirdi. Bunun için ise, hedef alınan geleneği kurumlardan ve toplumlardan çıkarıp atmaktı.²⁹

Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminin temel ilkeleri incelenecek olursa, birinci olarak “devletçi seçkinci” bir grup tarafından geniş halk kitlelerine, tepeden inme biçiminde uygulanmış olmalarıdır.bu devletçi seçkinci grup Osmanlı geleneğinin bir ürünüydü ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ortada görülen tek toplumsal ve siyasi güçtü. Devrimlerin ikinci niteliği, Batı tipi bir toplum yaratmaya yönelmiş olmalarıydı. Bir başka deyişle, bu devrimler, Batı’da görülen toplum modellerinden esinlenerek uygulamaya konulmuşlardır. Üçüncü bir nitelikleri, hepsinin aynı anda sunulmamış olmasıydı. Kemalist eylem, zaman içinde geliştikçe, her bir devrim biçimlenmiş ve adım adım uygulamaya konulmuştu. Dördüncü bir nitelik, bütün devrimlerin temelinde, kuramsal açıdan “halk egemenliği” ilkesinin yatmasıdır³⁰

Türk ihtilalı yeni bir toplumsal ve ekonomik sınıfın ürünü değildi. Tam tersine, bu devrim, Osmanlı imparatorluğunun yönetici sınıfı içindeki bir kesiminin düzenli çabaları sonunda gerçekleştirilmiştir. Atatürk temelde, Osmanlı imparatorluğunun asker ve sivil bürokrat gruplarına dayalı “devletçi seçkinlerin” bir kesiminin lideriydi.

Yeni Türkiye devleti aslında, Osmanlı imparatorluğunun çöküş döneminden gerekli derslerin çıkarıldığı bir sonucu kapsamaktadır. Osmanlı döneminde sadece

²⁹ Hilmi Yavuz, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, Boyut Yay, İstanbul, 1999.; Etyen Mahçupyan, **Osmanlı’dan Postmoderniteye**, Patika Yay, İstanbul, 2000, s.25-29.

³⁰ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s. 109.

devletin yıkılışını önlemek için uygulamaya konulan ve farklı kesimler tarafından tepkiyle karşılanan modernleşme hareketi, Cumhuriyet döneminde kültürel ve toplumsal hayata uygulanmaya başlamıştır.³¹

Osmanlıda devleti meşru kılan egemen yapı “İslam” dır. Devlet, kendisini kitlelere İslami değerler yoluyla meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla çok güçlü bir devlet inancı bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise, Kemalizm ve milliyetçilik ideolojisinin önem kazandığını söylemek mümkündür.

Devletin kendi meşruiyetini İslam’la bağdaştırması olgusu son bulmuştur. Ancak, Osmanlı’dan devraldığımız önemli bir özellikte, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrılıktır. Bu bağlamda, Etyen Mahçupyan’a göre, Türk siyasal kültüründe, özellikle sağ ve solda değişmez ortak paydalar bulunmaktadır. Bunlar: yerel değerlere bağlılık, popülizm ve patronaj ilişkileridir.³²

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Türk modernleşmesini Batı dışı modernlik kapsamı içinde değerlendirmek mümkündür. Fransız ihtilali sonrası Batı toplumlarında yaşanan teknik, ekonomik, kültürel ve düşünsel alandaki modernleşme veya gelişme olgusunu geriden takip eden Türk modernleşmesini Osmanlı mirası ve Türkiye’nin içinde bulunduğu nesnel ve öznel koşullar belirlemiştir.

Türk modernleşmesi bugüne uzanan bir süreci ifade ederken, bu dinamizm zaman zaman gerileme trendine girmiştir. Belli bir sürekliliği olan modernleşme sürecimiz elbette ki farklı toplumsal gruplar tarafından farklı şekillerde algılanmış ve eleştirilerle karşılaşmıştır.

Cumhuriyet Türkiye’sinde Batılılaşmayı kendilerine şiar edinen askeri bürokratik kesim, o zamana kadar otoriteye meşruluğunu veren dinsel kaynağı pozitifleştirmeye, sekülerleştirmeye, yani siyasal alanı din dışı bir forma sokmaya çalışmıştır. Türk modernleşmesinin özellikle askeri-sivil bürokrat kurucular öncülüğünde gerçekleştirildiği düşünüldüğünde ve bu kesimin de Batı’da (özellikle

³¹ Kongar, a.g.e.,s. 110.

³² Mahçupyan, 2000, a.g.e., s.21-36.

Fransa’da) tıbbi ve askeri eğitim aldıkları göz önüne alındığında, söz konusu kesimin modernleşmeyi ve aydınlanmayı Fransız kökenli bir hareket olarak kavraması sürpriz olmamıştır. Hatta söz konusu etkilenim zaman zaman Batı ve özellikle Fransa taklitçiliğine dönüşmüştür.³³

Bu bakımdan aydınlanma ve modernleşme düşüncesi, Fransa’da kavrandığı haliyle, yani din dışı bir hareket olarak, Cumhuriyet entelijensiyasında da karşılık bulmuştur. Dinin modernleşme ve ilerlemeye engel olduğu düşüncesi, Cumhuriyet döneminin özellikle ilk yıllarında radikal sekülerizm söylemi olarak nihai noktasına ulaşmış, sivil bir laiklik değil siyasal bir laisizm gerçekleştirilmiştir.³⁴

1.2. Tek Parti Dönemi Koşulları ve Demokrat Partiyi Yaratın Koşullar

Cumhuriyetin kuruluşu ve özellikle tek parti dönemi(1923-1946), hiç kuşkusuz birçok köklü değişimin ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Çünkü bu dönem, özellikle sonraki yıllarda meydana gelecek olan sosyal ve siyasal gelişmelerin yönünü ve içeriğini belirlemek bakımından büyük etkiler bırakmıştır.

Söz konusu dönem Osmanlı döneminde başlayan, Tanzimat ve İttihat ve Terakki döneminde büyük bir ivme kazanan modernleşme hareketlerinin, keskinliği ve hızı bakımından zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. Çünkü siyasal, sosyal ve iktisadi alanda Osmanlı’dan devralınan reformlar Cumhuriyet’le birlikte köklü devrim hareketlerine dönüşmüştür.

İlgili devrimler ve yaşanan sosyal gelişmeler İslâmcılar üzerinde derin etkiler bırakmış, İslâmcıların Cumhuriyet karşısında aldıkları pozisyonları, teorik faaliyetlerini, sosyal ve siyasal alanda var olma mücadelelerini büyük oranda tayin etmiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefin gerçekleştirilmesine dönüktür. Birinci hedef sosyal, ikinci hedef siyasaldır. Hedeflerden birincisini, dinsel değerlerin kamusal ve sosyal yaşamın dışına

³³ Zürcher, a.g.e., s.43-37.

³⁴ Mümtaz’er Türköne, **Türk Modernleşmesi** , Lotus Yayınları, Ankara, 2003, s.240-241.

çıkarılması, çağdaş dünyanın temelleri olan aklın ve bilimin tüm yaşamda egemen ilkeler olması ve seküler değerlere dayalı yeni bir kamu alanının inşa edilmesi oluşturmuştur. İnşa edilmek istenen kamusal alanın hiçbir şekilde dinsel etkiye maruz kalmadan din dışı, seküler ve evrensel özelliklere sahip olması amaçlanmıştır.

35

Osmanlı döneminde önce hukuksal alanda ardından eğitimde tesis edilmeye başlanan laik uygulamalar, Cumhuriyetin laiklik projesi açısından bir ön hazırlık işlevi görmüştür. Fakat hayatın birçok alanında hâla geleneğin etkisinin büyük olması nedeniyle, Cumhuriyet, kurumsal bir laikliğin yanı sıra toplumun genel olarak sekülerleşmesi için büyük çaba göstermiştir. Fakat geleneğin sözü edilen çabayı engellediği ve seküler dünya tasarımının sosyolojik olarak toplumda bir karşılığının olmadığı düşüncesi, Cumhuriyetin söz konusu tasarımı didaktik yollarla topluma aşılmasına yol açmıştır.³⁶

Yani Cumhuriyet seküler hayat tarzını, hem kurumsal alanda tesis etmeyi amaçlamış hem de insanların gündelik yaşantılarında (şapka devrimi gibi) yaptığı değişimlerle onlara öğretmeye çalışmıştır. Özetle Cumhuriyetin ilk yılları, Batılı yaşam tarzının ve kültürel kodlarının toplumun her kesimine öğretilmek, benimsetilmek istendiği yıllar olmuştur.

1940'lardaki Türk siyasi sisteminin kökleri 1920'lerin başındaki Milli Mücadele dönemine uzanır. Bu siyasal sistem kentli orta sınıf ve aydınlar, ordu ve devlet görevlileri ile Anadolu eşrafı arasında zımni bir ittifakın sonucuydu³⁷. CHP, 1930-1945 arasında çok sıkı bir ideolojik katılığı olan tek parti olarak Türkiye'yi yönetmiş ve bu dönem içerisinde Parti ve Devlet örgütü birleştirilmişti³⁸.

Bu siyasal ittifakı perçinleyen en unsurlardan birisi çıkar birliği olduğu gibi seçim sistemi de bu ittifakı pekiştirecek bir niteliğe sahipti. Nitekim uygulanan seçim sistemi gerçekte I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinin bir kalıntısıydı. Oy

³⁵ Göle, a.g.e., s.23.

³⁶ Göle, a.g.e., s.23.

³⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s.15.

³⁸ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.364.

verenler, sonradan kendi vekillerini Meclis'e gönderen bir seçmenler topluluğunun seçtiği dolaylı bir sistemdi. 1946'ya kadar yürürlükte kalan bu sistem, yerel nüfuz sahiplerinin bütün tek parti dönemi boyunca güç ve nüfuzlarını Meclis'te muhafaza etmelerini sağladı.³⁹

Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki “radikal dönüşümleri” tersine çevirebilecek odakları tasfiye etmek adına sertlik politikaları uygulanmış ve bir muhalefetin yeşermesine izin verilmemişti. Kemalist siyasal sistemin 1930'a kadar pratik bir zorunluluk olan bu yönelimi, başka ülkelerde yaşanan siyasal gelişmeler neticesinde teorik bir düzleme geçiş yaptı. 1920'li yıllarda faaliyet göstermeye başlayan Alman Nazileri 1930'ların ilk üç yılında Almanya'da iktidara geldiler. İspanya'da da Franko ile onu izleyen Portekiz'deki Salazar faşist düzenleri kuruldu. Özetlemek gerekirse 1930'lar adı ne olursa olsun faşist niteliklere sahip düzenlerin yükselişine tanık oldu⁴⁰.

Tüm bu yaşananlar neticesinde Cumhuriyet'in zorunlu olarak geçmiş olduğu tek parti rejimi, uluslar arası siyasi atmosferinde müsait olması nedeniyle, CHP'nin 1935 Kongresinde parti ile devletin birlikteliği şeklinde zirvesine ulaştı⁴¹. Ancak yeni dünya düzeninin geldiği nokta Türkiye'deki siyasal sistemin değişmesini zorunlu kılıyordu. Türkiye bu şartlar altında yeni bir siyasal sisteme evrimle yolunda önemli adımlar attı.

Dönemin Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Gelişmeleri incelendiğinde, Cumhuriyet rejimi bir siyasal ittifaka dayalıydı. Özellikle 1930'lar boyunca uygulanan ekonomik kalkınma programı belirli bir ölçekte “milli burjuvazi”nin gelişmesine yol açmıştı. Bu gelişen burjuvaziye yönelik olumsuz tutumlar, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı siyasi ve ekonomik sıkıntılar, bu ittifakın sürdürülebilirliği noktasında ciddi soru işaretleri oluşturdu.

³⁹ Ahmad, a.g.e., s.17.

⁴⁰ Çavdar, a.g.e., s.401.

⁴¹ Ahmad, a.g.e., s.21.

Savaşın olağanüstü koşullarında gelişmeyen bu muhalefet ortaya çıkmak için savaş sonrasını bekleyecekti. Savaş döneminde çekilen sıkıntılar, işçi, köylü ve memurların hükümete karşı bir tutuma girmelerine neden olduğu gibi; Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu, toprağa ilişkin yasalarda büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini gücendirmişti⁴².

Aslında burada daha ilginç olan, otoriter yönetim tarzının çıkarlarına hizmet ettiği durumdan farklı olarak, kendi çıkarların söz konusu olduğu bir duruma geçilmesiyle birlikte, bu yeni sınıfların rejimin muhalifi olmaları ve nihayetinde rejimin varlığını ortadan kaldıracak siyasal girişimlere destek olmasıydı.⁴³

Bu tarihsel ittifakın bozulmasını biraz daha detaylı irdelemek gerekirse bunlar sırasıyla şöyle ifade edilebilir: 18 Haziran 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu, Kasım 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi ve devletle halkın arasını açan Toprak Mahsulleri Vergisi yasasıdır. Söz konusu vergiyi düzenleyen yasa 26 Nisan 1942 günü kabul edilmiştir. Bu yasa, Osmanlı’ da uygulanan ve devlet – halk arasındaki en ciddi çelişkilerden birini meydana getiren, Cumhuriyet yönetiminin kaldırmakla övündüğü Asar Vergisinin geri gelmesi şeklinde algılanmıştı.⁴⁴

1940 yıllarda Türkiye, 2. Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik yıkımı en geniş şekilde yaşadı. Köylü, 1938 sonrasında çıkarılan çeşitli yasalarla ezilmiştir.⁴⁵ Bu ekonomik gelişmelerin yanına 1923’ten itibaren uygulanan tepeden inme devrimlerin halkın yaşamında hiçbir iyileşme sağlamaması ve rejimin yabancılaşması da ekstra hoşnutsuzluk nedeni olmuştu. Toprak Reformu Yasası (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) yukarıda sayılanlardan farklı olarak köylülere yönelik bir açılım niteliği taşısa da, bu yasa tasarısının en dolaysız sonucu CHP içinden bir muhalefetin kristalize olmasına yol açmasıdır.⁴⁶

⁴² Çavdar, a.g.e., s.448.

⁴³ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s.657.

⁴⁴ Ahmad, a.g.e., s.24.; Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - I: Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.201.

⁴⁵ Kahraman, a.g.e., s.22.

⁴⁶ Kahraman, a.g.e., s. 202; Ahmad, a.g.e., s.27

Tüm bunlara ek olarak 1939-1945 yılları arasında basına uygulanan şiddet ve sansürü, antidemokratik yaklaşımları eklediğimizde CHP neredeyse hiçbir toplumsal sınıfın desteklemediği bir parti haline gelmişti. CHP'nin “tarihsel blok”u tamamen dağılmış ve sadece asker/bürokrat kanat sadık kalmıştır.⁴⁷

Özellikle sermaye ve toprak sahipleri CHP'nin savaş döneminde uygulamış olduğu politikalardan ürkmüş ve siyasal alanda söz sahibi olacak şekilde sahneye çıkmıştır.⁴⁸

Varlık Vergisi gibi uygulamalar kimi iş çevrelerinde sermaye dönüşümüne yol açmış ve bunu fırsat olarak kullanmışlarsa da, iktidarın keyfiliği onları da ürktürmüştür⁴⁹. Aynı şekilde toprak sahipleri de Toprak Reformu ve ormanların devletleştirilmesi gibi düzenlemelerin tekrar edebileceğini düşünerek benzeri bir kaygıyı yaşamışlardır.⁵⁰

Nitekim yeni dönemde muhalefetin dışarıdan değil de CHP içinden çıkması, egemenler arasındaki bir siyasal ihtilafa işaret etmektedir. Ayrıca muhalefetin sözcülüğünü yapan ve sonrasında DP'yi kurarak bir döneme damgasını vuran Adnan Menderes büyük bir çiftçi, Celal Bayar ise ‘İş’ çevrelerinin yakından tanıdığı önemli bir siyasetçidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona istikamet veren unsur, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki istekleri olmuş ve bu çerçevede bloklaşan dünyada Türkiye bloklar arasında bir tercih aşamasına gelmiştir.⁵¹

⁴⁷ Kahraman, a.g.e., s.203.

⁴⁸ Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.90..

⁴⁹ Çağlar Keyder, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye”, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006, s.51.

⁵⁰ Cem Eroğul, Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006, s.114.

⁵¹ M. Seyfettin Erol, **1946-1950 Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009, s.345.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'yi ürkütecek bir emniyet çemberi siyasetini uygulamaya kalkışmıştır. Mart 1945'te Ankara'ya verdikleri bir nota ile Sovyetler Birliği, 17 Aralık 1925 antlaşmasını, yeni şartlara uymadığı gerekçesiyle uzatmayacaklarını bildirmişti.⁵²

12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet tehdidine maruz kalması nedeniyle bu iki ülkeye yardım programı açılacağını ilan etti. Amerikan meclisinin birleşik toplantısında açıklanan bu doktrinin yürütülebilmesi için, Amerikan kamuoyunun Türkiye'nin demokratik bir yönetime gittiği yolunda ikna edilmesi gerekiyordu. Truman Doktri'nin sonucu olan ilk Türk – Amerikan askeri işbirliği antlaşması da, 12 Temmuz 1947'de, aşağıda belirtilecek olan Cumhurbaşkanlığı bildirisiyle aynı günde imzalanmıştır.⁵³

İnönü, heyette bulunan Feridun Cemal Erkin'e şunları söylemişti: “Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler.. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur.”⁵⁴.

Blokların şekillendiği, soğuk savaşın başladığı ve geri kalmış ülkelerin başkaldırdığı, bir kelimeyle yeni düzenin temellerinin atıldığı bu karmaşayı, bütün ülkeler gibi Türkiye de merak ve endişe içinde izlemekteydi. Milli Şef, “Büyük Başbuğ” İsmet İnönü'nün önderliğinde, ülkenin yönetici seçkinleri, bu yeni düzene uymaya çalışıyorlardı⁵⁵.

Düzen değişikliğine yol açan en önemli etkenlerden biri kuskusuz, dış durumdu. Ayrıca 1944 sonbaharında kapatılmış olan Tan, Vatan ve Tasviri Efkâr gazetelerine 22 Mart 1945 tarihinde yeniden yayınlanmaları izninin 25 Nisan 1945

⁵² Erol, a.g.e., s.347.

⁵³ Ahmad, a.g.e., s.45.; Eroğul, 2006, s.118.

⁵⁴ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş: 1946-1950**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001, s.54.

⁵⁵ Eroğul, 2003, s.17

tarihinde başlayan San Francisco Konferansı'ndan hemen önce verilmesi de ayrıca dikkat çekici bir gelişmedir.⁵⁶

Savaş sona ererken, yeni kurulan dünya düzenine Türkiye'nin demokratik bir siyasal sistemle katılması çeşitli bakımlardan zorunlu görünüyordu. Bu suretle Türkiye'de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere bir "güdümlü demokrasi" ile yanıt vermeye çalışmıştı⁵⁷. Sonuç olarak Keyder'in de belirttiği gibi, Türkiye Marshall yardımından payını alınca, hükümet, bir muhalefet partisinin, Demokrat Parti'nin (DP), kurulmasına izin verdi⁵⁸. Başlı başına bu bilgi bile uluslar arası dinamiklerin etkisini göstermektedir.

1.3. Demokrat Partinin Kuruluş Süreci

CHP Genel Başkanı, İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihli Meclisi açış konuşmasında, Türkiye'nin tek eksiğinin çok partili rejim olduğunu açıklıyor ve bu rejime geçişte bir anayasa sorunu olmadığını da ifade etmiş oluyordu.⁵⁹

Gerçekten de Türkiye'de Anayasal olarak parti kurmanın önünde bir engel yoktu. Türkiye'de o tarihlerde siyasal partiler Cemiyet Kanunu hükümlerine bağlıydı. 1938 tarihli bu yasa, derneklerin (bu arada, siyasal dernek sayılan partilerin) faaliyete geçebilmesini "tescil" koşuluna bağlamıştı. Aslında bu bir "izin sistemi"ydi. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. Bunların en önemlileri, "tescil" koşulunun kaldırılması ve serbestlik ilkesinin kabulü ile idarenin derneklerin faaliyetini yasaklama yetkisinin ve sınıf esasına dayalı dernek (parti) kurma yasağının kaldırılmış olmasıdır⁶⁰.

Bir partinin kurulacağına dair ilk açıklama 4 Aralık 1945'de geldi. Muhalif hareketin lideri konumunda olan Celal Bayar basına verdiği bir demeç ile yeni bir partinin kurulacağını resmen ilk kez kamuoyuna duyurmuş oldu.

⁵⁶ Eroğul, 2003, s.17

⁵⁷ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.133.

⁵⁸ Keyder, a.g.e., s.52.

⁵⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.345.

⁶⁰ Tanör, a.g.e., s.347.

Yeni bir partinin kurulması çalışmalarının resmen açıklanmasının ardından basında yeni partinin adının ne olacağı konusunda bazı tahminler yer alıyordu. “Demokrat Halk Partisi”, “Kemalist Demokrat Parti”, “Köylü ve Çiftçi Partisi” “Milli Demokrat Parti” ve “Demokrat Parti” bu isimlerden bazılarıdır. Partinin adı ile ilgili en önemli açıklamalardan biri de Ahmet Emin Yalman’dan geldi.

Demokrat Parti’nin Celal Bayar liderliğinde kurulacağı anlaşıldığında Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde şunları yazmıştı: “Celal Bayar’ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz.”⁶¹. Bayar’ın CHP’nin bir ürünü olduğu ve yeni partisinin ayrıldığı partiyle aynı ideolojik zeminde olacağı belirtiliyordu. CHP’ye sempati duyan hemen herkes, DP’nin CHP’yle aynı temel ilkeleri benimsemesinden şaşkınlığa uğradı⁶²

Hali hazırda Celal Bayar bunun için en uygun kişiydi. Kemalist liderliğin içinde öteden beri çatışan iki akım vardı. İnönü’nün başını çektiği akım Türkiye’nin durumunda devletçiliği daimi bir çözüm olarak görüyor ve onu liberal kapitalizmden daha tercih edilebilir buluyordu. İş Bankası Genel Müdürlüğü de yapmış olan Celal Bayar’ın çektiği öteki akım ise devletçiliği, Türk sanayisi kendine yeter hale gelene kadar gerekli bir geçiş aşaması olarak görmekteydi⁶³

Buna karşılık DP kurulur kurulmaz, muvazaa isnadı ile yüz yüze kalmıştır. Bu konuda Bayar, “Muvazaa hafifliktir. Kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir şeyi kabul etmemiştir” diyerek, kamuoyunu tatmin etmek yönünde açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır⁶⁴.

Ancak şu da bilinen bir gerçek ki Türkiye’de 1945’te doğup gelişen muhalefetin başarıya ulaşması için iki büyük unsur vardı. Birincisi, Cumhuriyet’in

⁶¹ Mustafa Çufalı, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004, s.62..

⁶² Ahmad, a.g.e., s.31.

⁶³ Zürcher, a.g.e., s.287

⁶⁴ Adem Çaylak ve Şükrü Nişancı, **Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009, s.310..

büyük yasaklarına dokunmaması, ikincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesi⁶⁵. Celal Bayar'ın laiklik ve devrim kanunları konusundaki titizliği İnönü'ye güven veren bir unsurdu. Bayar, 1 Aralık 1945'te yeni parti kuracağını açıklarken, partisinin Kemalizm ideolojisinden, yani tam bir demokrasiden mülhem olarak, kurulacağını belirtiyordu⁶⁶.

Celal Bayar büyük yasaklara dokunmayacağını bu şekilde söylerken, ileride muvazaalı lider olarak suçlanacağını doğal olarak bilmiyordu. DP'yi kuracak olan kadroların ilk önemli muhalefeti, Ocak 1945'te Meclis'e sevk edilen Çiftçi Topraklandırma Kanunu üzerinde tartışmaların başladığı Mayıs 1945'de ortaya çıktı⁶⁷. Muhalifler, reforma doğrudan doğruya itiraz edemediklerinden, dolaylı yolları tercih etmekteydiler.⁶⁸

7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle iktidara geldi. "Beyaz İhtilal" olarak adlandırılan bu seçimden sonra girdiği bütün seçimleri kazanan DP iktidarı döneminde siyaset seçkinlerin uğraşı olmaktan çıkıp geniş halk kitlelerine ulaştı.

DP, programından dolayı olmasa da, kökleri egemen "Jön Türk" koalisyonu içerisindeki bir ihtilafta yatan, ülkenin modern tarihinde, desteğini serbest bir seçimde dile getirebilmiş çok büyük sayıda gerçek taraftara sahip ilk siyasal örgüt olmasından dolayı Türk siyasetinde tamamen yeni bir olguydu.⁶⁹

Demokrat Parti'nin doğuşuna yol açan en önemli sebep, Halk Partisi'ne duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. Bu muhalefet başlıca iki kaynaktan besleniyordu. Bunların birincisi, egemen sınıfların artan iktidar arzusu ikincisi ise, halkın yaygın bıkkınlığı idi.⁷⁰

⁶⁵ Eroğul, a.g.e., s.87

⁶⁶ Timur, a.g.e., s.30

⁶⁷ Çufalı, a.g.e., s.40

⁶⁸ Eroğul, a.g.e., s.26

⁶⁹ Zürcher, a.g.e., s.317.

⁷⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1990, İmge Kitabevi, s. 46.

DP programı, amacının Türkiye'de demokrasiyi geliştirmek olduğunu syylyor, hükümetin nüfuzunu ve davranışını kontrol edeceğinden ve halktan gelen bir kuvvet oluşturacağından söz ediyordu.

DP'nin en büyük avantajı Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşlarından ve tek parti döneminin ikinci adamı olan Celal Bayar'ın ve özellikle CHP teşkilatlarında birçok vazifeler yerine getirmiş olan Adnan Menderes'in parti yönetiminde olmalarıydı. Türkiye'nin yaşayan tek mareşali olan Fevzi akmak'ın DP'ye girmesi partiye ayrı bir g vermişti.(Haziran 1946)⁷¹ akmak halk arasında İşlmi vazifelerini yerine getiren samimi bir Müslüman olarak bilinmesine rağmen, Atatürk ve İnönü dönemi boyunca 23 yıl genelkurmay başkanı olarak hizmet etmişti. Çünkü bu durum birçok çevrelere bazı konularda güven veriyordu. Yine siyasi alandaki gelişmeler muhalefetin oluşmasını kolaylaştırdı. Tunaya bu oluşumu şöyle izah eder:

“İhmale uğramış bir kitleyi kalkındırmak için muhafazakar çevrelerle savaşarak yapılmış olan devrimci hamleler, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ve bilhassa köyde hissedilen yüklemeler...Bu hareketler tek parti rejiminin içinde çalışan bir meclisin koyduğu kanunlar yolu ile yukardan aşağı bir yönde gerçekleştirmeye çalışılmıştı. 1945'ten önce muhalefet kitlesi hazırđı. 1945'te dünya şartlarının da yardımı ile CHP'ye karşı muhalefet başlamıştı. DP geniş hoşnutsuzluğu bir iptidai madde olarak kullanmasını bilmiş ve geniş bir kitle kendisini benimsemiştir. Tek parti iklimi değişince de, çeşitli fikir akımları, bu arada Meşrutiyet İşlamlarını değişik şartlar altında devam ettirmek isteyen bir cereyan da ortaya çıkmıştır.”

Demokrat Parti'nin oluşumunu iktisadî yönden değerlendiren Sarıbay, tek parti döneminde iki iktisadi ve siyasi oluşumun dikkate değer olduğunu belirterek şunları söyler:

⁷¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de çok Partili Politikanın Açıklamak Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 22

“...Birincisi, bürokrasinin güdümünden kurtulacak denli güçlenen girişimci sınıfın iktisadi yapıyı denetim altına almak istemesidir. (...) İkincisi ise, girişimci sınıfın güçlenmesinin siyasal sisteme de yansiyarak, çok partili siyasal hayata geçilmesidir. Demokrat Parti, bu gelişme sonucu siyasal sistem içindeki yerini alarak 1950’de iktidara gelmiştir. DP’nin iktidara gelişinde asıl etken girişimci sınıfın yanında, kırsal kesimin desteği de sağlamış olması, CHP’yi lâikliğinden dolayı hiçbir zaman affedemeyen dinsel gelenekçilerin de bu muhalefete katılmış bulunmasıdır.”⁷²

Demokrat Parti'nin gerçek bir halk partisi olma yolundaki çabaları sonucunu ilk genel seçimlerde gösterecektir. Adnan Menderes'in yapısı da partiye olan ilginin artmasında etkili olmuştur. Menderes'in yetiştirme tarzı, yaşadığı tecrübeler O'nu halka daha çok yakınlaştırmıştır. CHP bünyesinde teşkilat sorumluluğu üstlenmiş, kimi zamanlar Halkevlerinde sabahlamış, çalışmalarını bu şekilde devam ettirmiştir. O'nun bu mütevazı yönü halka daha çok yaklaşmasını sağlamıştır. Memlekette Milli Mücadele yıllarında ilk defa bir davanın bayrağı olarak açılmış halkçılık, halka doğru inme, halk içinden gelerek halk için çalışma ideali DP ile yeniden canlanmış, muhalefet devresinde de, iktidar mevkiinde de bu niteliğini hiç bir zaman kaybetmemiştir...Giriştiği mücadelenin birinci gayesi Millet Meclisini tekrar bir halk meclisi haline getirmektir.⁷³

Görünüşü demokratik, fakat aslında tek parti ile yönetilen totaliter bir devlet sistemine hızla kaymış bir meclis ve bürokratik yapı vardı. Bu yapının değiştirilmesi gerekiyordu. Ayrıca uzun süren tek parti dönemi mutlu bir azınlık ve mutsuz bir çoğunluk meydana getirmişti. Ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı bu yapının değişmesini isteyen, iktidarı ele geçirmek için bekleyen birtakım egemen sınıflar da vardı. Ayrıca uzun yıllar devam eden baskı yönetiminden kurtulmayı bekleyen gruplar da vardı. Halk ise, Demokrat partiyi şu veya bu partiyi değil, artık iktidarın karşısına çıkacak ve iktidara karşı konuşacak herhangi bir partiyi bekliyordu.

⁷² Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 133-134.

⁷³ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"**, Alan Yay., İstanbul, Mart 1985, s. 92.

CHP'nin iktidar devri artık bitmişti. Çünkü CHP yorgundu ve artık hiçbir şey vaat etmiyordu.⁷⁴

1.3.1. Demokrat Parti Programı

Demokrat Parti programı ile CHP programı arasında çok büyük farklılıklar yoktur. Bir çok konuda görüşleri birbirine yakındır.⁷⁵

Madde 13:..Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar; ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gö-zile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Madde 14; Partimiz lâikliğı devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânâsında anlar ve lâikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetin diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesini müsamaha olunmamalıdır.⁷⁶

Demokrat Parti muhalefet döneminde 1947 ve 1949'da iki büyük kongre yapmıştır. Bu kongrelerden çok tartışılan kararlar çıkmıştır. Demokrat Parti'nin varlığından ve kuruluşundan sitayişle söz edilmiştir. DP'nin kuruluşu memleket için bir çağ değişimi kadar önemlidir. İlk kongreden sonra Hürriyet Misakı ve 12 Temmuz

⁷⁴ Ş. Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 122.

⁷⁵ D.P. Program ve Tüzüğü, Ankara, 1946

⁷⁶ D.P. Program ve Tüzüğü, Ankara, 1946

Beyannamesi yayınlanmıştır, ikinci büyük kongreden sonra alınan kararlar "Husumet Andı" olarak isimlendirilmiştir. Bu açıklamalarda uzun süre tartışılmıştır. Celal Bayar parti başkanı olarak verdiği cevabi nutkunda ikinci kongrededir. Programımız, dine hürmet esasını en iyi şekilde tespit etmiştir.

Yeni partinin örgütü, hazırlanan tüzüğe göre, merkezde üç organdan oluşacaktı: Genel Başkan, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı. Bu kurullar iki yılda bir toplanacak olan genel kurulca seçilecekti. Öte yandan yurt çapındaki örgüt ise il, ilçe, bucak ve ocak örgütleri olarak dört aşamalıydı. Etkin bir muhalefet partisi haline gelecek olan DP hareketinin içinde birçok Serbest Fırkacı vardı.⁷⁷

DP'den hariç olarak Türkiye Sosyalist Partisi 14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kurulmuştur. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 19 Haziran 1946'da kurulmuştur. Bu parti gizli TKP'nin legal yüzü olarak algılanmıştır. Bu partiler 6 ay faaliyette bulundu. 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatıldılar⁷⁸.

DP'nin kuruluşu Türk siyasi kültürüne olumlu bulunurken aynı zamanda bürokratik-baskıcı devlet geleneğinin yumuşaması ve milli bir ticaret-sanayi burjuvazisinin doğması sağlandı. Tarım reformu, barajlar ve hidroelektrik santraller, eğitim ve ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının sonucu olarak siyasi yapının katı kalıpları yıkıldı ve Türkiye, tarihinin en önemli değişimini yaşadı.

DP idaresindeki Türkiye, kısa bir zamanda ülkeye dönem değil çağ atlatan bu gelişmeleri kendi içerisinde yaşarken Batılı güçlü devletlerle kurmayı başardığı yakın dostluk ilişkileri ülke içinde yaşanan bu gelişmelerin devam etmesine ekonomik açıdan katkı ve destek sağlayacaktır.

⁷⁷ Çavdar, a.g.e., s.456.

⁷⁸ Çavdar, a.g.e., s.451-452

1.4. Adnan Menderesin Yaşamı: Siyasi Yaşamında Menderes'in Genel Başkanlık ve Başbakanlığa Yükseliş Süreci

Türk siyasetinde çok partili rejime geçiş ile birlikte, siyaset sahnesi yeni yüzlerle tanışmıştır. Bu siyasi yüzlerden biri de Türkiye'nin 1950'li yıllarına damgasını vuran ve siyasi yaşamı günümüzde de tartışılan Adnan Menderestir.

Adnan Menderes, 1899 tarihinde Aydın'da varlıklı bir toprak sahibi olan İbrahim Ethem Bey ve Tevfika Hanım'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarından gençlik dönemi de dahil olmak üzere, futbol ile ilgilenmiştir. Hatta bu dönemde, Karşıyaka Spor Kulübü'nde forvet ve ardından Altay'da kaleci pozisyonunda oynamıştır. Aydın Menderes, babasının spor ve sosyal aktivitelerle olan ilgisini şu cümlelerle açıklamaktadır: *“Yüzmeyi çok severdi. Denizde kayboluncaya kadar, çok ilerilere açılacak şekilde birkaç saat yüzdüğü olurdu. Tabi bu vakit bulmasına bağlıydı. Fakat erken kalkması, sürekli yürüyüş yapması, fırsat buldukça yazın yüzmesi onu son derece enerjik yapmıştı. Ben babamı yorgun görmedim, yorgun bir insan yüzüyle görmedim. Her vakit için zindeydi. İşte benim kendisini bilip hatırladığım, onun ellili yaşları dönemindeki yaptığı sporlardı. Yürüyüş ve yüzme, spor olarak ikisini söylememiz mümkündür.”* Çocukluk ve gençlik dönemi İzmir'de geçen Menderes, İzmir Amerikan Kolejinden mezun olmuştur.

Okul yıllarından siyaset hayatına kadar sakin ve mütevazı kimliği ile tanınan Menderes, Türk siyasal yaşamında çalkantılı dönem içinde değerlendirilip kişisel özelliklerine fazla vurgu yapılmasa da birçok biyografik çalışma Menderes'in bu yönüne dikkat çekmektedir. Sayın Aydın Menderes ile yapılan röportajda, kendi cümleleri ile babasını şu şekilde tanımlamaktadır:

Aydın Menderes- “Çok iyi bir insandı, evliya gibi bir insandı. Karıncayı incitmemiştir. Görüp de onu sevmemek, etkisi altına girmemek mümkün değildi. Çok kibar bir insandı ama o kibarlığı soylu bir kibarlıktı. Bütün davranışlarına sinmişti. Ayrıca son derece nazik bir insandı. Hudutsuz derecede alçak gönüllü ve mütevazıydı. İnsan sevgisiyle doluydu. Son derece enerjik bir insandı. 3-4 saat uykuyla yetinebilen, tek eğlencesi her gün 2-3 saat yaptığı yürüyüşler

olan, her daim güler yüzlü, insanları her vakit güler yüzle karşılamış ve uğurlamış olan bir insandı. Üzerinde mendilinin dışında hiçbir şey taşımamış, kalem taşımamış, kâğıt taşımamış ama nerdeyse bütün dünyayı kaydedecek kadar da gayet güçlü bir hafızası vardı.”

Röportajın devamında ise, kişilik özellikleri ile siyasi kimliğinin uyumu konusunda Menderes şu ifadelerle, babasını açıklamıştır.

“-Sayın Adnan Menderes’in son derece mütevazı olduğunu biliyoruz, siz de bahsettiniz. Peki, bir siyaset adamının bu denli mütevazı olmasını neye bağlıyorsunuz?

***Aydın Menderes** -Birçok sebebe, bir kere yaradılış itibarıyla öyleydi. Adnan Menderes genç yaşında 30-35 bin dönüm çiftlik sahibi olan biridir. Çakırbeyli’ye gelmiş. Konakta yaşayan, büyük toprak sahibi olan bir bey. Yani bakınca geçmişi pek alçak gönüllü olacak bir geçmiş gibi gözükmemekle birlikte tam tersine köyden itibaren hep insanlara karşı alçak gönüllü davranmış, hep onlarla hemhal olmuş. Bir kere böyle bir kökten bir geliş var. Bir de Adnan Menderes demek, belli ölçüde tek partiye bir tepki demektir. Sadece siyasi bir fikir olarak değil bireysel bir psikoloji olarak da bu demektir ki o zamanın halka tepeden bakan insanlarına benzemek istememiş, bunları sevmemiş ve bunlara tepki duymuştur. Nitekim zaman zaman bu söylediklerimi anımsatacak, atıfta bulunacak beyanlarına rastlamak mümkündür.”*

-Çok küçük yaşlarda annesini ve babasını kaybettiğini biliyoruz. Babanızın bu şekilde büyümesi kişiliğine, karakterine etki etmiş miydi?

***Aydın Menderes**-Muhakkak ki etki etmişti. 1,5 yaşında annesini, 2,5 yaşında babasını kaybetmiş. Sonra babaanneleri ona hem analık hem babalık yapıyor. Bir de buna kendisi herhalde 5-6 yaşındayken, ablası 11 yaşlarında Melike’yi de kaybetmiş olması,*

üçünün de veremden vefat etmeleri muhakkak ki birtakım tesirler bırakmıştır. Bunu böyle düşünmekte bir yanlışlık olmaz.”

Dünya savaşında askerliğini yapan Menderes, bu yıllarda yedek subay olarak görev yapmış ancak rahatsızlığından dolayı cephede savaşmamıştır. İstiklal savaşı ardından, istiklal madalyası almaya hak kazanmıştır. Savaşın ardından, İzmir’de bir süre daha kalan Menderes, bu dönemde kentin önemli ailelerinden, Evliyazade Fatma Berin Hanım ile evlenmiştir.

Adan Menderes’in siyaset ile olan ilişkisi, İzmir ve Aydın yıllarında başlamıştır. Bu dönemde tek partili yaşam sürdüren Türkiye’de Menderes, 1930 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası’nda kısa bir görev aldı. Bu dönemlerde de mütevazı ve sosyal ilişkileri güçlü olan yönünü yitirmemiştir. Aydın Menderes ile yapılan röportajda babasının sosyal ilişkilerini anlatırken, aslında başbakanlığı döneminde mütevazilikten ve halka yakın olmayı tercih etmesinin nedenlerini açıklıyordu.

“Arabasında bir şoför bulunurdu. O da polis değildi. Bir de arabanın önünde bir polis vardı. Gündüz 12’den gece 12’ye kadar Ethem, gece 12 den gündüz 12’ye kadar da Mehmet diye bir sivil polis memuru vardı. Eskort filan yoktu o vakit. Halkın içinden bir insandı. Ömrü halk içinde, köylerde geçmiş, insanlar içerisinde geçmiş bir insandı. Öyle halktan ayrı, kopuk yerlerde yaşamış bir insan değildi. Varlıklı, zengin, civardaki büyük çiftçilerden oluşmuş, gençliğinden beri pek çok dostu arkadaşı da olmasına rağmen daha ziyade hep halk içerisinde ömrünü geçirmiş bir insandı. Başbakanlıktan sonra da bunu değiştirmede.”

Partinin feshedilmesi ardından ise CHP’ye geçerek, 1931 yılı genel seçimlerinde Aydın milletvekili olarak meclise girmiştir. CHP içindeki milletvekilliği yıllarında İnönü ile farklı düşüncelere sahip olarak sık sık eleştirmiştir. “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” ise bu konularda belki de bir dönüm noktasıdır. Çünkü Menderes’in ilk sert karşı çıkışı bu yasa ile olmuştur.

Tasarının altıncı maddesi, çiftçiyi topraklandırma sürecinde devletin elindeki arazileri değil, büyük toprak sahiplerinin belli miktar arazilerini de kapsamaktaydı. Menderes'in bu muhalefeti kendisi de bir büyük toprak sahibi olarak, çıkarlarına ters bir durumdu. Bunun yanında, çok partili rejime geçişte, CHP ile büyük toprak sahipleri arasındaki derin ayrımın da ilk göstergesidir. Hatta birçok araştırma DP'nin kuruluş süreci ve ardında iktidara gelişinde, CHP ile büyük toprak sahipleri arasındaki bu ayrımın etkili olduğu belirtilmektedir.

Bu tasarının ardında, Menderes "Türkiye'deki arazilerinin halen yüzde 70'lik kısmının devlette olduğunu ve bu yasanın ardından farklı şeyler olduğu gerekçesi ile İnönü'yü eleştirmiştir. İnönü'nün özel mülkiyet'e karşı olduğu gerekçesi ile, üç kişi ile birlikte "Dörtlü Takriri" vermesi üzerine CHP'den ihraç edilmiştir.

CHP'den ihraç edilmek, Menderes için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle birlikte Türkiye'de 27 yıl süren Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı sona ermiştir. Nüfusa kayıtlı 8.5 milyona yakın seçmenin yüzde 88'inin oy kullanması sonucunda Demokrat Parti (DP) 408, CHP 69 ve Millet Partisi (MP) 1 milletvekili çıkarmıştır. 9 aday ise bağımsız olarak meclise girmeye hak kazanmıştır. Secimler sonucunda CHP yetkilileri kargaşasız ve sakin bir şekilde uzun yıllara dayanan iktidarlarını DP yetkililerine devretmeyi bilmişlerdir.

Türkiye'de cumhuriyet döneminde gerçek anlamda ilk kez serbest ve çok partili bir secim surecinin yaşanmasıyla birlikte DP'nin 10 yıl sürecek iktidarı başlamıştır. Pek çoklarına göre CHP'nin böyle bir tutum takınmayacağı, iktidarını devretmeyeceği düşünülmüştür. Veya gerçekleşecek secimler sonucunda CHP'nin yanlış bir hesap sonucu iktidarını teslim ettiği, aslında iktidarlarını korumayı bekledikleri söylenmektedir. Aslında bu iddialar gerçekçi görünmemektedir.

Seçimlere gidilirken CHP yetkililerinin ne kadar oy alabileceklerini hesap etmemiş olmaları pek akla yatkın görünmemektedir⁷⁹.

14 Mayıs 1950’de iktidar olan DP, 27 Mayıs 1960 yılındaki hükümet darbesi ile devrilene kadar toplam beş hükümet kurmuştur. Beş hükümetin de başbakanlık görevini Adnan Menderes üstlenmiştir. İlk hükümet, 22 Mayıs 1950’de kurulmuş ve 8 Mart 1951’e kadar görevde kalmıştır.⁸⁰

II. Menderes Hükümeti, 9 Mart 1951’den 14 Mayıs 1954’e kadar görev yapmıştır. III. Menderes Hükümeti, 17 Mayıs 1954’ten 30 Kasım 1955’e kadar görev yaparken, IV. Menderes Hükümeti 9 Aralık 1955’te kurulmuş ve 1 Kasım 1957’ye kadar görevde kalmıştır.⁸¹ Son hükümet olan V. Menderes Hükümeti ise 25 Kasım 1957’de göreve gelerek 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile görevden alınana kadar çalışmıştır.⁸²

CHP’nin kaybedeceğini bilerek ve bunu göze alarak seçimlere gitmesi konusunda en akla yatkın açıklama ülkede yıllardır süregelen demokrasi birikiminin nihayet bir genel seçimle neticelenmesidir⁸³.

⁷⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 312-313.

⁸⁰ Neşe Erdilek, “Hükümetler Ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4.Cilt, s. 990-991

⁸¹ Erdilek, a.g.e., s. 990-991

⁸² Erdilek, a.g.e., s. 990-991

⁸³ Lewis, a.g.e., s.313.

İKİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERES VE BAŞKANLIĞI

2.1. Menderes'in Dünya Görüşü ve Fikirleri

27 Yıllık Cumhuriyet Halk Partisi idaresinden sonra Türkiye’de ilk kez serbest seçimle iktidar el değiştirmiş ve Demokrat Parti Hükümeti iktidara gelmiştir. Halktan aldığı oylarla iktidara gelen Demokrat Parti, burada kalabilmek için halkı memnun etmenin, kalkınma hamlelerini gerçekleştirebilmenin yalnızca Batı desteği ile mümkün olabileceğine inanmış ve bu yönde hareket etmiştir.

1950 seçimlerinden önce “Yeter söz milletin!” sloganı, neredeyse, Türk siyasal yaşamında “halk-devlet” karşıtlığının sloganı olmuştur. Özellikle sağ yelpazenin diğer partilerince de yıllar için farklı şekillerde de olsa benimsenen bu söylem, özellikle manevi değerler ve laiklik ile ilgili muhafazakâr kesimin benimsediği bir slogan olmuştur. Yeter söz milletin düşüncesi, Demokrat parti uygulamalarında, özellikle toplumun Müslüman kimliği ile de bağdaştırılmıştır. CHP veya tek parti uygulamalarının, toplumdaki uzak olduğu, halkın istekleri gibi söylemler özellikle din olgusu ekseninde de kullanılmıştır.

1945’te çok partili hayata geçiş öncesinde İslam, muhalefet etmenin tek yoluydu ve devletin rejimi olarak Cumhuriyet, muhalefet partileri için bir oy potansiyeliydi.⁸⁴ Bu durum aslında 1923-1945 arasında çevreye (taşra anlamında) kuşkulu gözle bakan bir merkez olgusunun sonucudur.⁸⁵ DP’nin özellikle merkez ve çevre arasındaki keskinleştirmesi ve bürokratik nitelikli merkeze karşı söylemleri ile de ayrımı derinleştirmesi söz konusudur. Cumhuriyet rejiminde, denetim altında tutulan özellikle kendine dini referans alan kesim için, bu çok güçlü bir uyarıcı niteliğindedir.⁸⁶ Ancak bu dönemde, DP, İslamcı popülist söylemin gücünü dengeli kullanmaya gayret etmiştir.

⁸⁴ Jenny White, **İslamist Mobilization in Turkey**, Washington, University of Washington Press, 2002

⁸⁵ Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (ed) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000 s.93

⁸⁶ Ergun Özbudun, **Political Change and Political Participation in Turkey**, Princeton University Press, 1976, s.52

1960 askeri müdahalesi ardından, Adalet Partisi'nin (AP) iktidara gelişi sonrasında din unsuru sıkça kendisine yer bulmuştur. Özellikle muhalefetteki CHP ile siyasi yarışta, halka bu argüman sıkça dillendirilmiş ve seçim malzemesi haline dönüştürülmüştür.

Menderes'in dünya görüşü elbette ki kendi kişiliği, içinde bulunduğu ve gelir sağladığı çevre (toprak sahipliği) ve sağ ideoloji çerçevesinde gelişmiştir. Menderes temelde Cumhuriyetin temel değerleri ve ülke kazanımları bir sorunu olmayan, ancak tek parti döneminin sorgulanamaz derecede kutsallaştırılan politikalarına eleştirel duran ve kendi siyasi kariyerini de buna adayan bir devlet adamıdır. İktidar döneminde onun fikirlerini, ilgili yıllardaki iç ve dış politika olaylarından söz ederek anlamaya çalışacağız.

2.1.1. Ekonomi Alanındaki Arayışlar

Demokrat parti ve elbette ki Menderes'in ekonomi politikaları iç ve dış konjonktürün yarattığı koşullar içinde şekillenmiştir. Menderes, II. Dünya savaşı sonrası dünyadaki yeniden yapılanma süreci ve çabalarını çok iyi görmüş ve bu alandaki fırsatlardan her alanda yararlanmaya çalışmıştır.

Bunun yanında, Menderes, kendilerini iktidara getiren gelişmeleri çok iyi okumayı bilmiş ve bunu hükümet programlarında azami ölçüde yansıtmıştır. Menderes'i başbakanlığa çıkaran koşullar sadece, çok partili siyasi yaşama geçiş değildir. Çiftçi topraklandırma kanunu, ekonomi ve siyasette aşırı devletçi anlayış, ekonomi ve sosyal yaşamda merkezi bürokratik rejime karşı halk içinde oluşan tepki Menderes'in ekonomi politikaları yanında siyasi politikalarını da etkilemiştir.

1950'li yılların başı, yeni kalkınma stratejilerinin belirlendiği ve uygulamaya konulduğu dönemdir. Bu stratejiler ise, yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye de yoğunlaşmıştır. Özel sektörü teşviki ve dış yardım ve borçlar yine bu dönemdeki kalkınma hamlelerini finanse etmek için kullanılmıştır. Menderes ve partisinin

belirlediği bu ekonomi politikaları sayesinde özellikle ilk yıllarda yüksek bir kalkınma hızı sağlanmıştır⁸⁷.

Ahmad'a göre bu dönem Menderes'in "Altın Yılları"dır. Bu dönemde iç ve dış gelişmelerin de desteğiyle başarıdan başarıya koşulmuştur. Önceden de belirtildiği üzere, Menderes bu süreçte iç ve dış koşulları çok iyi okuyarak, bunları toplumsal taleplere yönlendirmeyi bilmiştir.⁸⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın askeri ve zorlu ekonomik koşullar nedeniyle CHP'nin uyguladığı baskıcı yönetime ve halkın yoksulluğuna karşı, özgürlük ve varsılık sözü veren DP, 1950 seçimlerinde seçmenlerin ezici desteğini almayı başarmıştı. Mango'ya göre, iktidara gelişiyle DP, daha önceden devletin sınırladığı üretken enerjileri salıvererek hızlı bir ekonomik gelişme dönemi başlattı⁸⁹.

29 Mayıs 1950'de Başbakan Menderes'in Meclis'te okuduğu DP'nin hükümet programı, izlenecek ekonomi politikasının da çerçevesini çizmesi açısından önemlidir⁹⁰:

"... iktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek, diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir."

CHP döneminde uygulanan ekonomik tutum politikaları sonucunda DP, iktidara geldiğinde, 140 ton altın ve küçük dış satımlarla elde edilen dövizle dolu bir hazine devralmıştı. Bunun yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı yıkıntılarının onarılması amacıyla, ABD'den alınan Marshall yardımı da yine 1950 yılında, DP iktidarında gerçekleşti.⁹¹

⁸⁷ Mükerrrem Hiç, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 118.

⁸⁸ Ahmad, a.g.e.,s.165.

⁸⁹ Andrew Mango, **Türkiye'nin Yeni Rolü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.28

⁹⁰ Ömer Lütfü Erol, **Asker Devrim Darbe**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s.123

⁹¹ Mango, a.g.e.,s.28.

DP'nin iktidara gelmesiyle yaşanan ekonomik hareketlenmeyi, önemli satırbaşlarıyla ele almak gerekirse: Karayolu, baraj, elektrikleendirme işleri gibi altyapı Çalışmalarının hızla geliştirilmesi; karayollarının doğruya doğru ilerlemesi; orman alanlarındaki yayılmaya göz yumulması; köylünün kolayca traktör sahibi olması, iş kurma, hayvancılık ve benzeri krediler alması; köye yapay gübre ve çeşitli üretim açılarının girmesi; bataklıkların kurutulması; pamuk, çay ve fındık tarımında denetimsiz büyüme yaşanması; kara taşıtlarındaki satışlarında yaşanan artışın tetiklediği yolcu hareketliliği; şeker ve çimento alanlarında yaşanan genişlemeler, sayılabilir. Ayrıca DP iktidarı boyunca yaşanan önemli bir gelişme de, ABD'nin desteğiyle demiryolu yapımından vazgeçilerek karayolu yapımı politikası izlenmesidir⁹².

1950-1953 yılları arasındaki dönem, Menderes'in altın yılları olarak anılmaktadır, ikinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da görülen gıda maddeleri gereksinimi ve Kore Savaşı'nın hızlandırdığı ekonomik patlama nedeniyle Türkiye, tarımsal ürünler ve hammadde ihraç ederek, bir ekonomik gelişim sağladı; yılda yüzde 13'lük bir ekonomik büyüme yaşandı. Ancak 1954'te kalkınma hızının düşmesiyle birlikte, liberal politikalardan vazgeçildi ve 18 Mayıs 1956'da Milli Korunma Kanunu çıkarıldı.⁹³ Olumsuz gelişmelerin sürmesiyle, 4 Ağustos 1958'de ekonomik süreklilik politikasına ilişkin olarak, Türk lirasının değeri düşürülerek 1 Amerikan dolarının karşılığı 2.8 liradan 9.02 liraya yükseltildi⁹⁴. Ancak bu devalüasyonun ardından ihracatta bir artış olmazken, genişleyen dış krediler nedeniyle ithalat arttı ve dış ticaret⁹⁵ açığı büyüdü.

Menderes'in toplumsal talepleri iyi okumasının örneklerinden biri ekmek, şeker gibi temel gıda maddelerinin alımı olmuştur. Savaş yıllarındaki ekonomik sıkıntılarla, karne ile temel gıda maddelerini alan bol oranda şekere kavuşmuş ve şeker için ihraç sahaları aranmış, şeker pancarı ekimi teşvik edilmiştir. Hububat ekim

⁹² Erol, a.g.e., s.123.

⁹³ Çetin Yetkin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.57

⁹⁴ Cüneyt Akalın, **Askerler ve Dış Güçler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s.67.

⁹⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan XXI. Yüzyıl'a Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999, s.107.

Aynı süreç çimento sektörü içinde görülmüş, tekstil alanında ise bilhassa özel teşebbüs harekete geçirilmiştir.⁹⁶

Tarım kesimi üretimi artışı yine Menderes döneminin ekonomik başarıları arasındadır. Desteleme politikaları ile tarım kredileri önemli ölçüde artmıştır. Bunun yanında Kore savaşının dünya ekonomisine etkileri, dış ticaret hadlerini ülke lehine çevirmiştir. Bu dönemde döviz politikalarında serbestleşme ve ithalata ağırlık verilmesi, ülke refahını artırıcı bir unsur olmuştur.⁹⁷

Ekonomik yardımlar konusunda uygun bir ortam bulan Menderes hükümetleri, halkın beklentilerini liberalleşme özgürleşme söylemleri ile karşılayabilmiştir. Tarımsal desteklerin yanında hayvancılık alanında da ciddi girişimlerde bulunmuştur.

Bu dönem içinde Menderes ekonomik görüşlerini özellikle köylü kesimlerinin refahına yönlendirmiştir. Bu süreçte tarımsal kesime büyük miktarda kredi yardımları yapılmıştır. Örneğin, 1950'deki 500.000.000 TL'den, 1960'ın 2.500.000.000 TL'ye ulaşılmıştır. Bu etkenlerin yanı sıra köylünün para hasretini gidermiş olmak, "Köylünün cebi para gördü" sloganı şekline dönüştürülmüştür. Dış borçlar ve enflasyon, sermayedar sınıfın da kıpırdanmasına yol açmış, devlet bankalarının özel teşebbüse açtığı kredi 1950'deki 300.000.000 TL'den, 1960'da 7.500.000.000 TL'ye yükselmiştir. Demokrat parti öncesine göre toplumsal ve ekonomik refahı artmış olan insanlar özellikle ekonomi politikaları ile, Menderes'e yönelmişlerdir.⁹⁸

Dönemin ekonomi politikaları ana hatları ile karma ekonominin benimsendiği görülmektedir. Menderes, iktidar ve iktidarda kalma şansını ekonomi politikalarında ağırlıklı olarak görmüştür. Bu bağlamda, tarımsal destek, yollar, baraj yapımı,

⁹⁶ Sevkett Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 153-154.

⁹⁷ Hiç, a.g.e., s.118.

⁹⁸ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 362-363.

fabrikaların kurulması gibi somut ve vatandaş tarafından kolayca algılanabilen politikalara yönelmiştir.⁹⁹

Demokrat Parti hükümetleri döneminde sanayinin gelişmesi çok hızlı ve önceki dönemlerle mukayese kabul etmeyecek derecede verimli olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, gerek politik, gerekse ekonomik yapımızda önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çok partili demokratik düzene geçiş, ekonomide liberal bir politikanın benimsenmesi, dış politikada içine girilen yeni kuvvetler dengesi, devlet yatırımlarının eskiye oranla çok artış göstermesine, bilhassa özel sektörün kısa sürede eskiye oranla daha iyi bir aktivite göstermesine ve çok hızlı bir sanayileşme dönemine girilmesine neden olmuştur¹⁰⁰.

Aydemir'e göre, Demokrat Parti'nin sanayi politikalarını CHP ile kıyaslamıştır. Buna göre, sanayi kalkınması ve hamlesi için, CHP'nin iktidar yorgunu olduğunu ve bu nedenle önemli bir gelişme sağlanamadığını belirtmiştir. Meselâ; Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ve birtakım garip davranışların da müdahalesi ile 4 seker fabrikasını asamayan seker sanayisi, Demokrat Parti iktidarı devresinde 16-17 fabrikaya çıkacaktır... Bir ara, sekeri vesika ile almak zorunda kalan Türk halkı, bol sekere kavuşacak ve hatta seker için ihraç sahaları aranacaktır”¹⁰¹ Yine Aydemir, ilgili süreçte yani sanayileşme politikası kapsamında Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin hız kazandığını belirtmiştir.

Önceden de belirtildiği üzere, bu dönemde, özel sermaye yatırımları ön plana çıkarılmaya çalışılsa da ağırlık karma ekonomidedir. Bu dönemde özel sermaye faaliyetleri daha çok imalât sanayinde kendini gösterirken, temel ham madde üretimleri ile ağır sanayi, iktisadî devlet teşebbüsleri eliyle yürütülmeye çalışılmıştır.¹⁰²

⁹⁹ Hiç, a.g.e., s.120.

¹⁰⁰ Lütfullah Ulukan, “Cumhuriyet Döneminde Endüstriyel Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerindeki Gelişmeler”, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, 26-26 Kasım 1981, s. 6.

¹⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, cilt 3, s. 153.

¹⁰² **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri (1923-1988)** Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1989, s. 22.

Özel kesim, 1950’li yıllarda genel talebi karşılayamadığı için devlet eliyle yürütülen üretim faaliyetlerinin hâkimiyeti söz konusudur.

1950-1959 yılları arası dönemde sanayinin gayrisafi millî hâsıladaki payı hissedilir bir şekilde artmış imalât sanayi, madencilik, elektrik, gaz ve su alt sektörlerinin tümünün gayrisafi millî hâsılaya oranı 1951’de % 13,5’den, 1959’da % 18’e çıkmıştır. Sadece imalât sanayinin payı ise 1951-1959 yılları arasında % 11,7’den, % 15,3’e yükselmiştir¹⁰³.

Bu dönemde özellikle muhalefet partileri, Menderes’i popülist politikalar sürdürmekle ve özellikle yabancı sermayeye aşırı destek verilmesi konusunda eleştirilmiştir. İlgili dönem, uygulamaları Demokrat Parti hükümetleri tüm eleştirilere rağmen, bu dönemde kalkınma ve sanayileşme yolunda çok önemli adımlar atılmış olduğu, o günü yaşayan karşı görüşteki kişiler tarafından da inkâr edilememektedir.

Tablo 1. G.S.M.H. ve Sektörel Büyüme Hızları, 1938–1949 ve 1950-1959 Dönemleri (Yıllık Ortalama Büyüme Hızları, Yüzde Olarak)

Dönemler	Reel GSMH	Nüfus Artışı	Fert Başına Reel GSMH	Tarım	Sanayi	İnşaat	Fiyat Atışı
1939-1948	1.9	1.5	0.4	1.4	3.1	-2.7	16.0
1939-1949	0.6	1.5	-0.9	-1.0	3.3	-1.2	14.6
1950-1959	6.9	2.9	4.0	6.2	9.3	8.2	11.1
1950-1953	11.3	2.8	8.5	12.2	10.5	15.7	3.3
1954	-3	2.8	-5.8	-13.5	9.4	7.4	5.0
1955-1959	5.5	2.9	2.6	6.1	8.1	2.4	16.4

Kaynak: www.tuik.gov.tr

¹⁰³ Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 189–190.

Özetle, Demokrat Parti sosyal ve kültürel politikalarda muhafazakar olmasının yanı sıra ekonomi politikasında liberal programlı bir parti olarak teşekkül etmişti. Ancak DP'liler, özel girişimcilik değerlerinin somut ifadesi olan toplumsal sınıfın çok küçük ve az gelişmiş olduğunu fark ettiler.

Cumhuriyet dönemi ekonomi politiğinin başlıca amacı olan devlet teşvikli özel teşebbüs oluşturma girişimi, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yokluk ve istikrarsızlık ile sekteye uğramıştı. Özel sektörden umduğunu bulamayan DP, sınai büyüme açısından olası bir alan olarak tekrar devlet sektörüne yöneldi.¹⁰⁴

1950'lerde iktisadi kalkınmanın maddi koşulları DP'nin devletçilik aleyhtarı söylemini terk etmesini gerektirdi ve görünürde karşı olmasına rağmen politika oluştururken devletçilikten kaçınmadı.¹⁰⁵

Böylece devlet, modernleşme dinamiği içerisinde sanayi burjuvazisinin misyonunu zorunlu olarak üstlendi. Devletin büyük sanayi yatırımları ve teşvikleri büyük kentlerde sermaye akümülyasyonuna yol açtı. İthalatta düşük gümrük vergileri uygulandı ve ticaret burjuvazisi de bu uygulamadan büyük kazanç elde etti. Tüketim mallarının yanı sıra özellikle traktör ithalatını teşvik eden DP, büyük toprak sahibi sınıfa da muazzam kazanç sağladı.

DP'nin iktidar döneminde, devletçe sağlanan teşviklerle büyük kentlerde sanayi burjuvazisi oluşmaya başlamış, tarımda makineleşme ile kırsal kesimde işsiz kalan kitleler de hızla gelişen bu sınıfa ucuz işgücünü sağlamıştır. Özetle iktidarının ilk beş yılında uyguladığı iktisadi politika, DP'yi iktisadi yönden destekleyen toplumsal tabanın büyük refah artışına yol açmıştır.

DP ve Menderes'in ekonomi politikalarının iktisadi analizleri yanında, Aydın Menderes'e, dönemin ekonomi politikalarındaki plansızlık ve popülizm eleştirileri sorulmuştur. Menderes, babası ile ilgili gözlemleri ve siyasi bir kişilik olarak kendi yorumlarını da katarak 1950-1960 dönemini şu şekilde ifade etmiştir.

¹⁰⁴ Ahmad, a.g.e., s.167.

¹⁰⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.267

“Şimdi 1950 yılındaki Türkiye, hiçbir şeyi olmayan bir ülkedir. Ne yapsanız lüzumludur. Yani 1950 Türkiye’sinde bir yatırım yapacaksınız, bu lüzumsuz olacak. Bunu başaramazsınız, hepsi lüzumlu bunların, hepsi faydalı çünkü ülkenin şartları bu şekilde. Plansız programsız denmiştir, bu da doğru değildir. Türkiye’nin ihtiyaçları ve imkânları bellidir, neler yapılması gerektiği bellidir. O itibarla bunların hiçbiri plansız programsız değildir. Ama ne hikmettir ki Türkiye’de muhalefet ve basın her atılan temeli, her yükselen bacayı, her üretime geçen barajı, fabrikayı nasıl biz de plansız programsız enflasyon sebebi olarak nitelendirmiş ve iktidarı eleştirmişse yabancı ülkeler de aynı gerekçelerle Türkiye’deki muhalefetin imal edip basının ve medyanın yaydığı bu gerekçelerle, Türkiye’nin yeni yatırımlar için dış yardım talepleri de geri çevirmişlerdir ama buna rağmen Türkiye’de muazzam işler yapılmıştır. Türkiye’nin 1950’de bir tane barajı yoktu. İşte Ankara’da Çubuk Barajı, içme suyu barajıydı ama Türkiye’de hidroelektrik santrali olacak bir tane barajı yoktur ve mesela Ankara’da, Maltepe’de bir tarafta hava gazı fabrikası, doğalgaz yok, hava gazı birkaç büyük şehirde Ankara’da, İstanbul’da üretiliyor. Hava gazı ve öbür tarafta da elektrik üretilen büyük 3-4 tane dizel motoru vardı. Birisi yedekte, bunlarla bugün Ankara’nın bir mahallesini aydınlatamazsınız..... Babam, fabrikalar için de da aynı şekilde, hepsinden açılışından büyük bir heyecan hissetmiştir, heyecan duymuştur. Yollar aynı şekilde, limanlar aynı şekilde onun için onların hepsini sanki böyle mümkün olsa o fabrikaları, barajları bir babanın evladını okşadığı, bir çocuğun oyuncaklarını sevdiği gibi düşünmekti. Bu şekilde Adnan Menderes’i tahayyül etmek mümkündür.

2.2. Siyasi Alandaki Arayışlar

Demokrat parti, CHP bünyesinden çıkan bir parti olduğu için zaman içinde CHP’den ayrılaşma ya da kendini farklı gösterme çabası ön plana çıkmıştır. Bu

süreç içinde ise Menderes faktörü önem kazanmıştır. Çünkü Menderes, İnönü'nün karşısında daha sivil, daha demokrat, daha genç ve vizyonu olan bir lider portresi çizmiştir. Halka yakın duruşu ve politikalarında halkın refahını göz etmesi onu daha da popüler kılmıştır.

2.3. Din ve Laiklik Alanındaki Arayışlar

Cumhuriyet tarihinde Demokrat Parti dönemi, siyasal bir ideoloji olarak İslamcılığın, popülist söylem ve eylemler içerisinde uygulandığı dönem olmuştur. DP iktidarı döneminde, ezanın Arapçaya yeniden döndürülmesi veya türbelerin ibadete açılması gibi İslamcı siyasete yönelik icraatlarda bulunmuşsa da bu DP'yi İslamcı bir parti olarak adlandırmaya yetmemektedir.

Öyle ki, Türk siyasetinde süre gidecek bir geleneğin başlatıcısı olarak DP, İslamcılığı değil İslami popülizmi, yani İslam'ın araçsallaştırmasını pratiğe döken, iktisadi söyleminde liberal ve sosyal duruşunda muhafazakâr karakterli bir partiydi.

Bir siyasal tutum olarak muhafazakârlık, dini, üzerinde ısrar edilmesi gereken bir ilkeler bütünü olarak algılamaz ve bunu öncelikle toplumun birleştirici, tanımlayıcı özelliği olarak görür. DP'nin İslamcı kesimden aldığı destek, daha önce de belirttiğimiz merkez-çevre ilişkilerinde, çevreyi ve onun çıkarlarını temsil etmesiyle açıklanabilir. 1923 ile 1946 arasında çevreye kuşkulu gözle bakıldığı bir gerçektir ve potansiyel bir muhalefet alanı olarak görüldüğü için de çevre, merkez tarafından sıkıca gözetim altında tutulmuştur. Çok partili hayata geçişi izleyen DP'nin zaferi, çevrenin merkez üzerindeki zaferini simgeliyordu zira DP seçmeninin ortak paydası bürokratik merkeze olan muhalefetleriydi.¹⁰⁶

Bu heterojen bütünlük içerisinde DP, İslamcı popülist söylemin gücünü dengeli kullanmaya gayret etti. Bir yandan Said Nursi'nin uzun yıllar yasaklı bulunan Risale-i Nur eserinin tekrar basın yayınını olanaklı kılıp, ezanın tekrar Arapça okunmasına olanak veren kanunu çıkarırken, Nakşibendi şeyhi Süleyman H. Tunahan'ın Fatih Camii avlusuna gömülmesine izin vermedi. Ticanilerin büstlere

¹⁰⁶ Ergun Özbudun, **Political Change and Political Participation in Turkey**, Princeton University Press, 1976, s.52

saldırısı ile başlayan süreçte Atatürk'ün Anısına ve Şahsiyetine Yönelik Koruma Kanunu'nu çıkarması ve Said Nursi'nin Ankara'ya girişini engellemesi de İslamcılığa mesafeli bir popülist yaklaşıma örnek teşkil eder.¹⁰⁷

Demokrat Parti yöneticileri, çok partili siyasi hayata geçişin laik bürokraside yarattığı tedirginliğin farkındaydılar. Bu yüzden daha önce de belirtildiği gibi partinin söylemindeki popülist islami unsurlar ve eylemler, farklı söylem, eylem ve “şahıslara münhasır teminatlarla” dengelenmiştir. Lakin DP'nin ilk seçim başarısı, salt İslami popülist söyleminden ötürü değildir.

Öyle ki, DP'nin ikinci iktidar döneminde İslami söylem ve icraatlara ağırlık vererek popülist söylemini güçlendirmesi, iktisadi olarak vaat ettiklerini ve bu vaatlerin toplumsal tabanını ilk iktidar döneminde liberal ekonomi politikaların imkânsızlığıyla kısmen tatmin edememesinden kaynaklanmaktadır. Mert'in de belirttiği gibi liberal ekonomik siyasetlerin toplumsal tabandan yoksun olması merkez sağ sıklıkla koyu milliyetçi ve dindar muhafazakâr söylemlere dayanmak zorunda bırakmıştır.¹⁰⁸

Özetle, 1945'te çok partili hayata geçiş öncesinde İslam, muhalefet etmenin tek yoluydu ve devletin rejimi olarak Cumhuriyet, bağımsız bir sivil toplumun oluşamayacağı ölçüde meşru siyasi dışavurumları tekelinde tutmuştu.⁸⁸ Bu açıdan Demokrat Parti'nin seçim kampanyasında kullanılan ‘yeter söz milletin’ sloganı, halk üzerinde yarattığı motivasyon yanında farklı bir siyaset ve muhalefet imkanını da içermekteydi.

Böylece 1945'te muhalefetin meşru ve çoklu alternatifleri tek bir muhalefet partisinde toplandı. Sonuç olarak DP'nin söylemindeki popülist İslami unsurlar ve tek parti dönemine yönelik tepki siyasetinin yan etkisi, İslamcı akımların Türkiye’de yeniden doğuşu, söylemini güncellemesi ve siyasette alternatif model olarak güçlenmesi oldu.

¹⁰⁷ Nuray Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** Cilt 6 – İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005,

¹⁰⁸ Mert, a.g.e.,.

Menderes ve DP'nin dini açılımları ya da politikaları bir yana elbette ki, Menderes'in şahsından da ayrı düşünölemeyecek bir konudur din. Önceki bölümde de değinildiğı üzere, Kemalist projelerin özellikle dini alandaki sosyal talepleri göz ardı etmesi, DP'nin yükselişinde etkili olmuştur. Bir bakıma çevreyi temsil eden Menderes'in de inançlı bir kişi olduğu oğlu A. Menderes ile yapılan röportajda da dikkat çekmektedir. *“Çok inançlı bir insandı. Bir gün anneme: “ Berin, sabah çıkarken bana bir şeyler söylüyorsun. O sırada ben dua ederek çıkıyorum, sana da cevap veremiyorum. Çalışanlar filan yanlış anlayabilirler.” demiş. Rahmetli annem de: “ Başka söyleyeceklerimi söylemeye vakit olmuyor, bir vatandaş gibi bana da randevu ver de ben de o şekilde geleyim görüşeyim.” diye mukabelede bulunmuş. Her vakit için ağzından besmele, dua eksik olmazdı. Benim din dersleri almamı istemişti. İstanbul'da ilk sınıftayken ve her vakit onu o imanlı inançlı haliyle hatırlarım. Yani herkes Allah der de herkesin Allah deyişinde bir fark vardır. Canı gönölden, yürekten büyük bir imanla inançla Allah lafzı celilini bile ifade eden gönölü bu kadar maneviyata açık bir insandı.”*

Aydın Menderes ilgili dönemde muhalefet partilerince de eleştirilen, DP din politikalarına Menderes'in kişiliğı ve manevi dünyasından şu şekilde yanıt vermektedir.

“Tabi birçok camiye kendisi şahsen cebinden yardım etmiştir. Bunlardan Kocatepe Camisi'nin temeli 1960'dan sonra atıldı ama Demokrat Parti döneminde söz konusuydu. Ona tahsisen ayırdığı para varmış. Uzun yıllar Eyüp Sultan Camisi'nde onun dokutup döşettirdiğı halılar üzerinde cemaat ibadet etmiştir. Böylece camilere, cami yapımına katkısı şahsen kendi kesesinden de olmuş olan bir insandır. O devirde imamlık, müezzinlik, müftölük yapacak insan kalmamıştı. Hem bu dünyada insanların gönölünü fethetmiş hem de bunu yerine getiren için inşallah öbür dünyada da ona ışık tutacak hizmetlerdir.”

2.4. Menderes Döneminde Toplumsal Yapı

DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca köylerden kentlere doğru yoğun bir göç yaşanmasına karşın, 1960 yılında 27.8 milyona ulaşan nüfusun 18.9 milyonu kırsal bölgelerde yaşamaktaydı¹⁰⁹. 1945-1950 döneminde 214 bin olan iç göç hareketine katılan nüfus, 1950-1955 döneminde dört kat artarak 904 bine ulaşmıştı¹¹⁰ 1950'de kırsal nüfus oranı yüzde 81.5 iken, 1960'da bu oran yüzde 73.7'ye geriledi¹¹¹. Bu değişim, kırsaldan büyük kentlere göç hareketinin bir sonucuydu ve sonraki yıllarda çarpık kentleşme olgusunu ortaya çıkardı.

Toplumda demokrasi kavramı henüz tam olarak algılanamamıştı. DP'nin adındaki “demokrat” sözcüğü kırsal kesimde zor söyleniyor; halkın önemli bir kısmı, demokrat yerine demir kırat diyordu. Uygulanan ekonomi politikalarıyla, ülke ekonomisinin dışarıya, özellikle de ABD'ye bağımlı hale getirilmesi, kültürel yaşamına büyük ölçüde etkiledi. Türkiye'nin kültür politikalarının belirlenmesinde Amerikan etkisi başat hal aldı. Amerikan yardımlarıyla birlikte, ABD'nin kültürel etkisi de Türkiye'de önemli ölçüde arttı¹¹².

1940-1945 yılları arasında binde 10.6 olan nüfus artış hızı, 1950-1955'te binde 28.1'e, 1955-1960'ta ise 29.5'e yükselmişti¹¹³. DP döneminde, 1923'ten sonra ilk kez okur-yazar oranında düşme yaşandı; 1955'te yüzde 40.9 olan okur-yazar oranı, iktidarın dinsel eğitime gösterdiği hoşgörü ile 1960'ta yüzde 39.5'e düştü¹¹⁴. Din eğitimi veren okullardaki öğrenci sayısında ise yüzde 93 oranında artış yaşandı. DP iktidarında, klasik Cumhuriyet döneminin kültür ve eğitim atılımlarından önemli sapmalar yaşandı. Bu atılımlardan kentlerde kültür ve sanat eğitimi veren Halkevleri 1951'de kapatıldı; CHP iktidarının son yıllarında etkinliği azaltılan Köy Enstitüleri 1954'te öğretmen okullarına dönüştürüldü¹¹⁵.

¹⁰⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.3. Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s.222

¹¹⁰ “İç Göç Dalgası Büyüyor”, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C.2. İstanbul: YKY, 2002, s.171

¹¹¹ T.C. Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Türkiye Yıllığı** 1973, Ankara, 1973, s.44.

¹¹² Osman K. Koçtürk, **Sessiz Savaş**, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s.182.

¹¹³ Kongar, a.g.e., s.532.

¹¹⁴ Koçtürk, a.g.e., s.182.

¹¹⁵ Kongar, a.g.e., s.532.

Toplumda oluşan siyasi kamplaşmaların sonucunda, özellikle 1957 sonrasında, toplum kesin çizgilerle ikiye ayrıldı. DP ve CHP saflarında toplanan yurttaşlar, mezarlıklarını, camilerini, kahvelerini, alışveriş yaptıkları dükkanları, yollarını ve her türlü insani ilişkilerini ayıracak kadar derin ve köklü bir anlaşmazlık yaşamaya başlamışlardı.

2.5. DP'nin Dış Politika Uygulamaları

DP dış politikaları, aslında Cumhuriyet ideolojisinden keskin ayrımlar içermemekteydi. Ancak kurucu kadro ve CHP kurucularının çoğu Milli Mücadele'yi yaşadığı için Batı'ya karşı belli bir mesafede durmuşlardır. Özellikle ekonomik alanda bağımsız olma düşüncesi, Batı'ya bağımsızlıkla eş tutulmaktaydı. Paradoksal açıdan, Cumhuriyet devrimleri, “Batılılaşma” ve “modernleşme” ilkelerini benimsemesine rağmen, dış politikada Batı ve ABD ile olan ilişkilerde mesafeyi hep korumuştur. Bunun yanında CHP ek parti döneminde komşularla iyi ilişkiler politikası benimsenmiştir.

Adnan Menderes'in dış politikanın ana hatları ile ciddi bir sorunu olmamasına karşın, Batı ile yakın ilişkiler kurması ve özellikle ABD ile yakın temas halinde olmayı tercih eden bir dış politika anlayışı söz konusudur. Bu politikanın altında elbette ki dış yardım sağlama, iç politikada CHP ve Ordu'ya karşı gücünü dengeleme ihtiyacı etkili olmuştur. Ayrıca, 1945 sonrası dönemde yavaşta olsa işbirliği politikalarının artmaya başlaması, NATO gibi uluslar arası bölgesel kurumların oluşmaya başlaması ve elbette ki ülkenin yanbaşındaki SSCB tehdidi, bu süreçte etkili olan dış faktörler arasındadır.

Eroğul DP'nin bu ilk iktidar devresini “yükselme devri” olarak tanımlamaktadır.¹¹⁶ “Birinci Devre: 1954 seçimlerine kadar dört sene... Hedefsiz gayret devresi. İkinci Devre: 1957 seçimlerine kadar üç sene Boşuna zahmet devresi. Üçüncü Devre: 1960 baskınına kadar üç sene. Boyuna gaflet devresidir. DP iktidarını böyle

¹¹⁶ Eroğul, a.g.e., s.87.

değerlendirmesinin sebebi Başbakanın İslamcılara karşı tavrında iniş çıkışlar olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁷

1946 Ocak ayında kurulan Demokrat parti kuruluşundan itibaren CHP Hükümeti'nin sürdürmüş olduğu Dış Politikaya karşı sert bir eleştiride bulunmamıştır. Seçim propagandaları süresince Türkiye'nin NATO üyeliğinin sağlanamamış olması yönünde yapılan eleştiriler de bu politikanın karşısında olmayan, amaca ulaşılammış olmasına yöneltlen eleştirilerdi.

CHP iktidarı tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonlarında başlatılan, Batıya yaklaşma politikasını Demokrat Parti tarafından da sürdürülmüştür ve az önce değindiğimiz gibi NATO'ya kabul edilmekle başarıya ulaşmıştır. Ancak, Demokrat Parti'nin Batıcı dış siyaseti bununla kalmamış, Amerika'nın isteğiyle Yakın Doğu ve Balkanlarda yeni pakt arayışlarında bulunmuştur. Bu dönemde, Türkiye Arap Dünyasında, İngiliz ve Fransızlara karşı baş gösteren bağımsızlık hareketlerini desteklemediği gibi, İran'da da Musaddak'ın petrolü millileştirme yolundaki girişimlerine cephe almıştır.

Demokrat Parti hükümeti Irak ve Pakistan'daki Batı uydu rejimlerle işbirliğine başlamış, Yunanistan ve Yugoslavya ile de birçok ortak savunma antlaşması imzalamıştır. Yakın Doğudaki bu çabalar, ileride Bağdat Paketi'nin imzalanmasına etki edecektir. Demokrat Parti en başından itibaren Batı paralelinde bir Dış Politika hedefleri olduğunu belirtmiştir; henüz 1948 yılında Adnan Menderes İzmir'de yaptığı bir konuşmada parti'nin dış siyasetine değindiğinde, yenedünya düzeninde bir ülke için tarafsız kalmanın artık olanaksız olduğunu ileri sürerek, Batı Bloğuna tamamen bağlanmaktan yana olduğunu belirtmiştir. Bunun gerekçesi olarak Menderes "Amerika ve Rusya'nın önderlik ettiği iki ayrı bloğun ortasında kalmak her ülke için hatalı bir yoldur." şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷ Eroğul, a.g.e., s.87.

¹¹⁸ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 16-18.

DP dış siyaset alanında Amerika taraftarı olması ve bu ülkeden yardım almasına rağmen diğer komşu ülkelerle iyi bir dostluk kurmaya çalıştı. Bağdat Paktı ve Balkan Paktı bunun güzel örnekleriydi.

1950–1960 döneminde Türk Dış Politikasında görülen gelişmelerin neredeyse tümü, 1945–1950 döneminde Batı ile yapılan siyasi, askeri, ekonomik anlaşmalar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Yani Türkiye de Demokrat Parti dönemi henüz başlamadan Batı ile siyasi ekonomik bağlar örülmeye başlanmıştır. Demokrat parti yöneticileri de bu bağları fazlasıyla geliştirmekte bir sakınca görmemişlerdi.

2.5.1. NATO'ya Giriş

Türk Hükümeti bu ısrarlı girişimlerini kısa sürede resmi başvuruya dönüştürdü. Türk Demokrasi'sinde “Beyaz Devrim” olarak da bilinen 1950 seçimleri aslında Türkiye'nin NATO'ya girme konusunda resmi başvuru yapması açısından teşvik edici olmuştur. Çünkü seçim öncesi muhalefette olan Demokrat Parti Türkiye'nin NATO'ya girmesini hem güvenlik ve hem de Batıyla ilişkilerin geliştirilmesi için zaruri olarak görüyordu. Ayrıca iktidar partisini, Türkiye'yi “Batılı Demokratik Cephenin” dışında tutmakla suçluyordu. Bu suçlamaları dikkate alan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bir yandan güvenlik endişesi diğer yandan da iç politika kaygıları ile NATO'ya üyelik ilk başvurusunu 11 Mayıs 1950'de yaptı¹¹⁹.

Türkiye NATO'nun kuruluşunda bir parça olmamış, ama olmak istemiştir. Rusya, Türkiye tarafından, güçlü olduğu her an ülke çıkarlarını tehdit edebilecek bir güç olarak görülmüştür.¹²⁰ Öte yandan, Batılı ulusların, Türkiye'den yana herhangi bir toprak talebi olmadığı gibi, ideolojik benzerlik, malî ve askerî yardım ve demokratikleşme desteği sağlayacağı düşünülmüştür.¹²¹

Ancak bu başvurular, İngiltere başta olmak üzere NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul görmedi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a göre Türkiye'nin NATO'ya

¹¹⁹ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.16-18.

¹²⁰ Ekavi Athanassopoulou, **Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO**, Londra, Frank Cass, 1999, s. 38.

¹²¹ Louis A. Delvoie, “Turkey in NATO: An Ambivalent Ally.”, **Occasional Paper Series**, No. 58, Center for International Studies, Queens University, Şubat 2005, s. 2.

alınmamasının iki sebebi olabilirdi. Bunlar ya Türkiye'yi temsil eden devlet adamlarının çabalarının yeterli düzeyde olmaması ve bazı gelişmeleri iyi algılayamamaları ya da NATO mensuplarının Türkiye'yi tampon devlet olarak kullanmak istemeleri olabilirdi¹²².

Başvurular kabul edilmezken Türkiye, Kore'ye asker gönderme kararı almış ve hazırlıklar devam ediyordu. NATO'ya üyeliği konusunda Birleşik Devletler biraz olsun ikna olsa da, özellikle İngiltere duruma farklı bir açıdan bakıyordu. Nitekim, 22 Ağustos 1950 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan basın toplantısında bakanlık sözcüsü; Norveç ile Danimarka'nın, Türkiye'nin NATO'ya girmesi durumunda İskandinav ülkelerine düşen askeri malzemenin azalacağını, tartışmaların ise çoğalacağını iddia ettiklerinin ifade edilmesi üzerine konu hakkında İngiltere'nin fikri sorulmuştur. Ancak sözcünün Türkiye'yi destekleyecek nitelikte net bir ifade koymaktan çekindiği görülmüştür¹²³.

Yapılması gereken tüm işlerin tamamlanmasının ardından, bu iki ülke 18 Şubat 1952 tarihinde örgütün resmî üyeleri olmuşlardır. Bu üyelikle Türkiye, tüm silah alımlarını ABD'den yapmayı ve NATO'da stratejik olarak ABD'le birlikte hareket etmeyi kabul etmiştir, ki bu, mevzide kalmak yerine çarpışarak geri çekilmeyi kapsamaktadır. Bunun ardından, ABD üslerine ilişkin müzakereler başlamıştır.

Menderes'in Batı'ya yaptığı NATO toplantılarına katılma amaçlı gezileri 1956 ve 1957'de Fransa'ya olmuş ve bu toplantılarda Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'de oluşturduğu tehdit ana gündemi oluşturmuştur. Görüşmelerde NATO üyesi ülkelerin iktisadi anlamda kuvvetlendirilmesine ve Avrupa'ya savunma amaçlı orta menzil atış yapabilen füzeler yerleştirilmesine karar verilmiştir.

Demokrat Parti iktidara gelmeden taraf olduğunu belirttiği Batı yardımlarını kazanabilmek için kısa zamanda Türkiye'yi NATO'nun ileri karakolu ve Amerika'yı

¹²² Özel Şahingiray, **Celal Bayar'ın Söylev Ve Demeçleri: 1933-1955 Dış Politika**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 39.

¹²³ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, İstanbul, 1995, s.75-76.

da Türk Dış Politikası'nın tek dayanağı haline getirmiştir. Böylece Türkiye'de bir yandan en büyük Batılı müttefikinin kendi çevresinde özellikle Ortadoğu'da hak ve çıkarlarını gözetmek buna paralel hareket etmek, öte yandan bölge devletlerinin ulusal egemenlik mücadeleleri arasında orta çözüm yolları arama sorunu ile karşılaşmıştır.

Bu durum hem Türkiye hem Amerika açısından ilişkilerin bir bağımlılığa varacak derecede geliştirilmesinde etkili olmuştur. Bu konuda Amerikan başkanı Truman, bir konuşmasında, komünizme karşı verilen mücadelede Türkiye'nin varıyla yoğunla mücadele eden tek devlet olduğunu bu sebeple Türkiye'ye yapılan yardımların da arttırılacağını belirtmişti. Yani Amerika'da Orta Doğu'da kendisini güvende hissedebilmek için Türkiye'ye güven duymaktaydı.

1950–1960 yılları arasında Türkiye'yi yöneten Demokrat Parti, Batı bağımlılığını kendi iktidarı için kaçınılmaz bir iç politika gereği olarak görmekteydi. Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra da bu durum bir dış politika ilkesi olarak da gelişmiştir.

2.5.2. Menderes ve Ortadoğu Politikaları

Demokrat Parti seçimler sonucu iktidara geldiğinde de yeni hükümetin Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü, hükümetin planlamış olduğu kalkınma hamlelerine ulaşmak için eğer yalnızca kendi kaynaklarımızdan istifade edersek bu kalkınmanın çok uzun sürebileceğini ve bunun da dünyanın gerisinde kalmış bir kalkınma olacağını belirtmiştir.¹²⁴ Demokrat Parti Hükümeti'nin ilk Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü, geçmişte ihmal edilen Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin düzeltilmesinde de kararlı olduğunu belirtmiştir.¹²⁵

Demokrat Parti'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının yahut söylemlerinin özündeki kararlılık NATO üyeliği sırasında verilen teminattan da kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Elbette Ortadoğu'da siyasal coğrafya'nın değiştiği II. Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin bağımsızlık kazanmaları ve bir İsrail Devleti'nin

¹²⁴ Hüseyin Bağcı, **DP Dönemi Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 1990 , s.42

¹²⁵ Aydın Tarihi, 29 Mayıs 1950

kurulması karşısında Türkiye'nin bölgeyle ilgilenmesi kaçınılmazdı. Bu noktada Demokrat Parti Hükümeti ilk olarak Sovyet istekleri karşısında ön plana çıkan ülke savunmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple Kore Savaşına katılarak askerlerimizin kanı ve Ortadoğu teminatı ile NATO üyeliği sağlanmıştır.¹²⁶

Ortadoğu Politikalarında, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin varlığının öneminin göz ardı edilmemesini, her türlü desteğin ön koşullarından birisi olan Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin vereceği teminatların, Batı desteği için kullanabilme fikrinin de var olduğunu söyleyebiliriz; Sovyet amacı değişmediğine göre, dünyada tarafsızlık diye bir dış politika yöntemi de olamaz. Eğer dünyada bu yöntemi benimseyenler olursa bu davranış Sovyetlere karşı kurulan ortak savunma düzenlerinde büyük bir delik açacaktır.

İşte Demokrat Partinin 1950–1960 yılları arasında izlediği dış politikayı Ortadoğu ekseninde de değerlendirirken bu dört faktörün etkilerini ve izlerini görmek mümkündür.¹²⁷

2.5.3. Kıbrıs Meselesi ve Menderes'in Uçak Kazası

Türkiye'de iç siyasetin oldukça hareketli olduğu günlerde, Şubat 1959'da, Kıbrıs konusunda ciddi gelişmeler yaşanıyordu. Kıbrıs sorunu 1958'de giderek N.A.T.O. içinde ele alınmaya başlanmış ve 25 Kasım-5 Aralık 1958 tarihleri boyunca Birleşmiş Milletler de görüşüldükten sonra, Meksika delegesinin önerisiyle, “barışçı, demokratik ve adil bir çözüme varılması için tarafların çaba göstereceklerine güvenildiğini” belirten bir karar, oylanmaksızın, kabul olunmuştur. Atina, böylece, Kıbrıs'ta salt Yunanistan'ın tek taraf olarak tanınamayacağını anlamış ve Batı sisteminin istediği biçimde Türkiye ve İngiltere'yle bir masaya oturup çözüm arama formülünü onaylamıştır. 1959 Şubat başlarında Türk ve Yunan

¹²⁶ Ayın Tarihi, 29 Mayıs 1950

¹²⁷ Haluk Ulman ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.36, S.1–4, Ekim, s.183–187

Dışışleri Bakanlarının katılmasıyla Kıbrıs görüşmelerinin Zürih'te başlaması bu koşullarda gerçekleşmiştir.¹²⁸

Başbakan Adnan Menderes 16 Şubat 1959'da Türk-İngiliz-Yunan görüşmeleri için Londra'ya hareket etmiştir. Ancak Başbakan ve Türk Heyetini taşıyan "Sev" adlı uçak 17 Şubat 1959'da yoğun sis nedeniyle Londra Havaalanı'na inememiş ve Gatwich Havaalanı'na sevk edilmiş ancak uçak iniş sırasında düşmüştür. Düsen uçakta Başbakan Adnan Menderes sağ salim olarak kurtulmuş ancak kazada aralarında Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu'nun da bulunduğu 16 kişi yaşamı yitirmiş ve 9 kişide yaralanmıştır¹²⁹

Uçak kazası bütün yurttaki derin bir üzüntü yaratmıştır. Ölenlerin bazılarının Türk bürokrasisi ve siyaset hayatının önde gelen kişileri olması, olayın yurttaki ve dünyada geniş yankı bulmasına yol açmıştır. Kaza sonrasında Türk siyaseti kısmî bir durulma dönemine girmiştir. İktidar ile muhalefet arasındaki çekişmeler kısa bir süreliğine durmuştur.¹³⁰

Muhalefet kaza nedeniyle derin üzüntüsünü Adnan Menderes'e ve diğer D.P. yöneticilerine bildirmiştir. İsmet İnönü, Menderes'e geçmiş olsun telgrafı yollamıştır. Kazadan sonra Başbakan Adnan Menderes Radyo Gazetesi yoluyla Türk halkına bir mesaj göndermiştir. Menderes, mesajında üzüntüsü ve kazanın dehşeti karşısında yaşadıklarının hiç kaldığını dile getirmiştir.¹³¹

2.5.4. Menderes ve Dış Politika

Menderes döneminin tüm dış ilişkilerini inceleyebilmek çalışmanın ana eksenini ve tartışma konusu itibarıyla mümkün değildir. Bunun yerine Menderes'in farklı coğrafya ve ülkelere karşı olan dış politika tutumunu inceleme yolu tercih edilmiştir. Görülmektedir ki Menderes başbakan olduğu dönemler için son derece aktif bir politika izlemiştir. Bir yandan NATO'ya giriş ve Balkan-Bağdat paktları hem bölgeselleşme hem de SSCB'ye karşı etkili girişimlerdir.

¹²⁸ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 137-138

¹²⁹ Ulman ve Sander, a.g.e., s.186.; Gevgilili, a.g.e., s.138.

¹³⁰ Ali Murat Güven, "Menderes'in Mucizevi Kurtuluşu", Yeni Şafak, 20 Şubat 2006

¹³¹ **Havadis** 20 Şubat 1959, **Cumhuriyet** 20 Şubat 1959

Bunun yanında, Kıbrıs sorunu, SSCB ve Yunanistan ile olan ilişkiler dönemin kriz alanlarından. Batı ile ilişkiler ve yurt dışı gezilerinde hem harcamaları hem de kamuoyuna fazla açıklama yapmaması ile şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle, ABD ve Almanya ilişkilerini daha çok Türkiye ekonomisini toparlamak için yardım talebinde bulunmak ve bu ülkelerin desteğini kazanmak üzere inşa ettiği görülmektedir.

Ancak, iktidarının sonlarına doğru siyasi ve ekonomik destekler konusunda ABD'den aradığını bulamayan Menderes, Sovyetler Birliği'ne yaklaşarak, destek arayışını sürdürmüştür. Menderes, bu bağlamda 1960'da Sovyet Rusya'ya bir gezi planlamış ancak 27 Mayıs 1960'da yapılan askeri darbe ile görevden alınarak darağacına gönderilmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden almayı umduğu destek de böylelikle gerçekleşmemiştir.

2.6. İç Politika Gelişmeleri

2.6.1. Demokrasiyi Koruma Kanunu ve Komünizm

DP iktidara gelir gelmez ilk yaptığı iş ezanın Arapça okunabileceğine dair kanunu kabul etmek olmuştur. Bu kanunun kabulünden sonra, CHP gazeteleri ve sözcüleri DP'nin irticaca taviz verdiği, inkılaplardan dönüş yaptığı yolunda propaganda yapıyorlardı.

Özellikle CHP, ülke çapında irticanın gelişmekte olduğunu üniversite çevresinde propagandasını yapıyordu. Fakat çok geçmeden bu irtica meselesinin biraz da Komünistlerin kışkırtması sonucu olduğu, özellikle komünistlerin kendi faaliyetlerini kamufle etmek için “memlekette irtica vardır.” Yaygarasını kopardıkları ve muhalefet'i de kullanarak Merkezi Ankara'da olmak üzere yeni bir örgüt kurmaları söz konusudur.

Çok geçmeden bu örgütün Ankara, İstanbul, İzmir ve Zonguldak şubelerine baskın yapılmış; öğrenci, memur, mühendis, gazeteci ve askerlerden oluşan birçok

kişi tutuklanmıştır.¹³² Bu tutuklanmaların yapıldığı dönemde Ceza Kanununun 141–142 maddelerindeki cezalar da artırılmıştır.¹³³

Cezaların artırılmasını sağlayan “Demokrasi’yi Koruma Kanunu Tasarısı” tutuklamalarından on üç gün sonra, Adalet Komisyonu’nda tartışılması sırasında Milletvekilleri öyle ileri gitmişlerdir ki, Komünistler için ölüm cezası isteyenler bile çıkmıştı. Bu teklif komisyonda beşe karşı sekiz oyla reddedilmiştir. 1951 senesinin Kasım ayında yapılan görüşmelerde de Milletvekillerinin çoğunun ısrarı ile ölüm cezası kabul edilmiş, fakat şartı, Komünist derneklerinin bir kaçını birden sevk ve idare edenler için öngörülmüştür.¹³⁴

2.6.2. 6/7 Eylül 1955 Olayları

Kıbrıs meselesi ve Kıbrıs’taki Türklere yapılan saldırılar, Türk kamu oyunda 1950’li yılların ortalarından itibaren geniş yankı bulmaya başlamıştır. 6 Eylül 1955’te basında çıkan, Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin Yunanlılar tarafından bombalanmış olduğu haberleri bardağı taşıran son damla olmuştur. İstanbul ve İzmir’de eş zamanlı olarak olaylar patlak vermiş, Maalesef Rum vatandaşlarımıza ait ev ve iş yerlerine saldırılar düzenlenmiştir. Bu olayların hemen öncesinde İstanbul’da bulunan Başbakan Menderes’e durumun bu hale gelebileceğinin bildirilmesi üzerine başbakan beş kişinin dahi bir arada olmasına kesinlikle engel olunmalıdır talimatını vererek İstanbul’dan ayrılmıştır. Ancak henüz Ankara’ya varmadan durumun anarşi boyutuna vardığını öğrenen Adnan Menderes ve Celal Bayar hemen geri dönmüştür.

7 Eylül’de olaylarla ilgili basına bilgi veren Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bazı değerlendirmelerde de bulunarak, bu hareketlerin Türk Tarihi’nin yüz karası olduğunu ayrıca olayların büyümesinde komünist tahrikçilerin rolünün olduğunu belirtmişlerdir. İzmir, İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Hükümet olayları komünistlerin kışkırttığını düşündüğü için basında ve haber organlarında bunun dışında bir yazı ya da haber yayınlamak yasaklanmıştır. Ayrıca

¹³² Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul 1963, s. 56–58

¹³³ Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994, s.235

¹³⁴ Eroğul, a.g.e., s. 206

halkı heyecanlandırarak, galeyana getirecek, ülkede darlık kıtlık, yokluk olduğunu öne süren, hükümeti eleştiren yazılar yazmak yasaklanmıştır. Bu ortamda muhalefet partililerde olayların korkunç olduğunu belirtmiş ve sıkıyönetim gerekliliğini kabul etmişlerdi. Ancak Hükümeti gerekli tedbirleri zamanında almamış olmakla eleştirmişlerdi.¹³⁵

12 Eylül 1955'te yaptığı konuşmada bu eleştirilere cevap veren Adnan Menderes, "Düşman, düşman kılığı, altında gelseydi, şeytan rahmani kılığa bürünüp de karşımıza çıkmamış olsaydı, elbette hâdise böyle olmazdı. Hâdise, başladığında, tamamıyla nezih bir talebe ve gençlik topluluğu şeklinde cereyan etti. Haberimiz yok mu idi? Vardı. Neden önlemediniz, diyeceksiniz. Önlemek için kâfi kuvvetlerimiz mevcuttu. Fakat hâdise bir Anda öylesine imbisat etti ve yaratılmış olan psikoz o derece müessir bir şekilde bütün zabıta kuvvetlerini ilk Anda hareketsiz bıraktı ki, milletçe millî bir felâkete maruz kalındığını, hakikaten bir baskına uğramadığını kabul etmek lâzımdır. Bu düpe düz bir düşman hareketi olsa idi, ortada bir Kıbrıs meselesi mevcut bulunmasa ve iki taraf arasında bu derecede ihtilafli vasiyette gösterilmemiş olsa idi ve Kıbrıs her iki memlekette âdeta bir mevzu olarak vicdanlara telkin edilmemiş olsa idi, zabıta vazifesini görmek ve vicdanî kuvvet ve kanaatiyle silâhının ve kanunun verdiği kuvveti birleştirmek suretiyle hareketi ilk Anda önlemek imkânını bulunurdu."¹³⁶

Bu noktada Demokrat Parti Hükümeti'nin bu açıklaması için özrü kabahatinden büyük diyebiliriz. Yâda o dönemde dış politikamızda ne kadar iyi niyetli olduğumuzu ortaya koyabiliriz ki hükümetimiz düşmanı düşman gibi görmeden algılayamamış olduğunu belirtmiştir. Aslında bu açıklama dış politikada ki sıkı yaklaşımın da bir açıklamasıdır.

Yunanistan ve Türkiye'nin NATO üyesi Devletler olarak aralarında ortaya çıkan bu gerginlik Amerika'nın devreye girmesine sebep olmuştur. Amerika Dışişleri Bakanı J.F.Dulles, Başbakan Adnan Menderes'e bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda

¹³⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999 , s. 175–181, Ayın tarihi, 5 Eylül 1955- 9 Eylül 1955

¹³⁶ Ayın Tarihi, 12 Eylül 1955

NATO dayanışmasına, Komünist tehlikelere karşı bu dayanışmanın önemine ve bunun için Türkiye ile Yunanistan'a yapılan yardımlara değinerek, bu duruma bir zarar getirilmemesi için acilen önlem alınmasını istemiştir. Başbakan Adnan Menderes verdiği cevapta Türkiye'nin bu güne kadar olduğu gibi bu günden sonra da sulh için mücadele edeceğini, Türk- Yunan dostluğunun korunması için üzerine düşeni yapacağını belirtmiştir.¹³⁷

2.6.3. Din Politikaları

Malatya hadisesi vukubuluncaya kadar İslamcı çevrelerin DP'ye bakış açısı genelde olumlu idi. Kimi zaman Menderes'e hitaben Partiyi kendi inandığı çizgiye getirmesi hususunda çağrılarda bulunuyorlardı. Ancak daha sonra ilişkiler gerilmeye başladı, hatta kopma noktasına geldi. Aynı zamanda bu devre İslamcılar açısından bir suskunluk dönemi olmuştu. Şubat 1953'te Eşref Edip Başbakan'a hitaben şöyle sesleniyordu:¹³⁸

“Sayın Başbakan, "Uzun ve karanlık gecelerden sonra bir sabah sen, Müslüman gönüllerinin afakına bir yıldız gibi doğdun" Üç senedir yaşanan gelişmeleri özetledikten sonra yazısına şöyle devam eder: "...Tarihte ilk defa millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hakim olmak mevkiine geldiği gibi, yine tarihte ilk defa olarak milletle hükümet arasında gönülden bir bağlantı husule geldi. "Üç seneye yakın bir zaman devam eden bu güzel hava nasıl oldu da bir anda değişti? Size karşı milletin bu kalbî muhabbetini çekemeyenler ne yaptılar? Sizi nasıl değiştirdiler?" "...Hasılı muhterem Başbakan, gönüller mustarıptır, mütereddittir, kararsızdır, endişelidir. Her ne kadar zahiren her şey yolunda ve tıkırında görünse de. Sözü Vatan Gazetesi ve onun başyazarı Ahmet Emin Yalman'a getirerek, ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu ve Devlet ricalleri, Müslümanlar ve milletini sevenler için ne gibi sözler söylediklerinde örnekler verdikten sonra Başbakan'a hitaben: "Müslüman Türk milleti efradına karşı bu tecavüzler ve küfürler, bu şen'î hakaretler, bu tehditler daha ne zamana kadar devam edecek?..”

¹³⁷ Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, 5.Basım, 1982, s.361

¹³⁸ Eşref Edip, “Başbakanla Bir Hasbıhal”, C: VI, S: 145 (Şubat 1953), s. 306-307.

DP'nin son zamanlarda yaptığı icraatların değerlendirildiği "Çarpışan İki Siyaset" başlıklı yazıda şu görüşlere yer verilmişti: "İktidara geçtikten sonra yakın zamana kadar, Menderes dindar ve milliyeti cepheyi müdafaa etmiş, inkılâp yobazlarının Halkçıların, masonların ardı arkası kesilmeyen hücumlarına mukavemet etmiş, irtica iddialarına karşı memlekette irtica olmadığı hususunda ısrar etmiş, hu suretle milletin kaimini fethetmiş, manevî hayatta feyizli inkişafı Bağlayacağına dair Müslüman halkın gönüllerinde ümitler husule getirmiş; fakat günün birinde ortada ciddi sayılabilecek hiçbir sebep ve hadise yokken birdenbire tamamıyla bu vaziyetin aksine olarak, iki buçuk sene müdafaa ve himaye ettiği siyasete aykırı bir yol tutmuş, şiddetli nutuklar söylemiş, kendisini daima fisebilillah samimî surette candan ve gönülden müdafaa eden sağa çatmış, haksız ithamlarda bulunmuş, bu yüzden fikirlere ve kalplere eski zamanlara mahsus bir korku ve yeis çökmüş, "Acaba ne oluyoruz?" diye gönüller ıstıraba düşmüş; beri tarafta ona amansız ve insafsız surette hücum eden cephe ise derin üzüntülere gark olmuş, bu vaziyetten kuvvet alarak dindarlara ve milliyetçilere karşı taarruzlarını şiddetlendirmiştir."

Tek Ümitleri bağladıkları şahıs yine Menderes'tir. Yazı şöyle devam eder: "Menderes öyle kolay kolay hasımlarının tuzağına düşecek bir safdil değildir. Bugün büyük bir zaruret karşısında kalmış olabilir, bu sebeple hasımlarına karşı müdarada bulunabilir... Müslüman Türk halkı onu İslâm'ın hamisi addetmişti ve hiçbir zaman o, Müslüman Türk halkını hamisiz, bîkes ve garip, masonların, dönmelerin elinde esir bırakmayacaktır. Müslümanlar yeise düşmesin."

Bu süreç içinde DP hükümeti din ve vicdan hürriyetini baskı altında tutan Tek parti döneminden kalan yasakları kaldırdı. Arapça Kur'an okuma üzerindeki yasağı kaldırdı. Din dersleri mecburi oldu. Dîni alanda faaliyette bulunan kurumların çoğalmasına göz yummuştu. İmam-Hatip Okullarının sayısı 16'ya ulaşmıştı. 1960 gelindiğinde ise bu sayı 35'e ulaşmıştı. Yine yardım derneklerinin sayısı 1954 yılında 23 idi. Kur'an Kurslarının sayısı her geçen yıl daha da artmış, bunlara yardımda bulunan derneklerin sayısı da aynı oranda artış göstermişti. Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi

1950 yılında 2.9 milyon lira iken 1954 te bu rakam 11.5 milyona liraya ulaşmış genel bütçe içindeki oranı %0.2 den %0.8'e yükselmiştir.¹³⁹

Demokrat Parti dönemini din ve siyaset bağlamında değerlendiren Nuray Mert ise şu tespitte bulunmaktadır:

“Çok partili hayata geçişle birlikte din ve siyaset ilişkisi yeni bir çerçeve kazandı; çok partili denen döneme damgasını vuran gelişme aslında, kendini mevcut tek partiye karşı konumlandıran, muhalif bir partinin örgütlenmiş olmasıdır; bu bakımdan Demokrat Parti'ye belki de "çok parti" dememiz gerekir. Demokrat Parti, bu dönemde, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki radikal (kültürel) Batıcılık ve lâiklik siyasetine karşı gelişen toplumsal tepkiyi, dindar-muhafazakâr bir söylem etrafında siyasete taşımıştır.”¹⁴⁰

DP iktidarını devrimler açısından değerlendiren Suna Kili şunları ifade etmektedir:

“...DP'nin aynı konularda (devrimler) daha da ödücü davranması ise, hem devrime bütünüyle inanmamışlıktan hem de tüm geleneksel toplum katlarının oylarını CHP karşısında birleştirme, onların parlamentoya yansımaları sağlama düşüncesinden doğmuştur.”¹⁴¹

Ali Fuad Başgil, Türkiye'de din ve devlet münasebetlerini değerlendirirken, üç devir ve üç sistemden bahseder. 1. Türkiye'de dine bağlı devlet sistemi.2. Türkiye'de yarı dini devlet ve lâikliğe doğru gidiş. (Bu devir Tanzimat'tan Şer'iye Vekaleti'nin kurulmasına kadar devam eder.) Son dönem ise dine dayalı devlet sistemidir. Bu dönem Şer'iye Vekaleti'nin 1920'de ihdası ile başlayan ve devam eden devirdir.¹⁴²

¹³⁹ Karpas, a.g.e., s.235.

¹⁴⁰ Nuray Mert, **İslâm ve Demokrasi Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz Yay., 1998, s. 8.

¹⁴¹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli)**, IV. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s. 284.

¹⁴² Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul 1966.s.204.

Bu dönemde din ve laiklik ilişkisi önemli bir konu olmaya devam etmişti. DP lâik bir parti olduğundan dolayı bu alanda sınırlı davrandı. Oylarının bölünmesini istemiyordu. Parti içindeki ve dışındaki lâiklik aleyhtarı çevrelere karşı baskı politikasına başvurması da bu yüzdendi. DP bu çabalan seçimlerde karşılığını görmüştür. Bütün bunlar sayesinde de din ve lâiklik ilişkisi ve dinin Türkiye'nin toplumsal hayatındaki pratik rolü, tartışma konusu olarak gündemde kalmıştır.¹⁴³

2.6.4. Seçim Tartışmaları

1954 seçimlerinden sonra iktidar, 30 Haziran'da Milletvekili seçim kanununda yaptığı değişikliklerle muhalefet açısından önemli kısıtlamalar getirdi. Bu kanunla bundan böyle bir siyasi partiye başvurup adaylığı reddedilen bir kişi o seçim döneminde bir daha aday olamayacaktı. Memurlar aday olmak için altı ay önce aday olmak zorundaydılar. Bundan sonraki seçimlerde siyasi partiler artık karma liste yapamayacaklardı ve en önemlisi radyoda siyasi partilerin konuşmaları kaldırılıyor, yalnızca iktidarın hükümet adına konuşmasına imkân tanıyordu.¹⁴⁴

Bu seçim tartışmaları aslında DP iktidara geldikten iki yıl sonra CHP lideri İnönü tarafından başlatılmıştır. İnönü, ilk olarak 14 Mayıs 1952'de Karadeniz'de propaganda gezisinde yaptığı konuşmalarda sürekli "Partizan idareden" kurtulmaktan bahsetmiş, daha sonraki konuşmalarından birinde de "1954 seçimlerine iki sene var. Milletin bu iki seneyi beklemeye tahammülü kalmamıştır" iddialarıyla daha o zaman seçim arzusunu açığa vurmuştu. İşte bu sözlerle karşı Menderes, CHP liderine o zamana kadar yaptığı hücumlardan en sertiyile, meşhur Manisa konuşmasıyla karşılık vermiştir.

Menderes İnönü'nün bu sözleriyle "içindekileri ve maksatlarını sarf ettiği bütün dikkat ve itinaya rağmen, millet huzurunda ifşa etmek vaziyetine" gelmiştir. Bu sözler masum değildir. "Gizli bir maksat" vardır. Şimdilik bir suikast karşısında olmasa bile "kötü niyetli tertipler karşısında" olduğunu iddia eder. Ayrıca İnönü'nün

¹⁴³ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 44

¹⁴⁴ Muammer Aksoy, **Partizan Radyo ve DP**, Ankara 1960

“Ara seçimlerde memleketin bir kazaya uğrayacağını” ve böyle bir meclise “kıyamın meşru addedildiğini” ne dair sözlerini nakleder.

Menderes’e göre, 1946 öncesi meclis gayri meşrudur. Ancak DP muhalefet olarak ortaya çıkmasıyla meclis meşru hale gelmiştir. İnönü’ye de, iktidara gelse bile şeflik saltanatı devrinin bittiğini ifade ederek ona acı bir hatırlatmada bulunur: ” Atatürk’ün heykelini 12 sene kasalarda saklamak imkânı mı bulacaksın? Geçmiş ola pašam!” Diğer taraftan “Tabutluğun mucidi” olan birinin “demokrasi havariliği” yapamayacağını da sözlerine ekler. Konuşmasında İnönü’nün şahsi servetine de değinen Menderes, İnönü’nün Yarbaylık maaşından, Karun kadar zengin olduğundan bahsederek, onun, “mütevazı bir servetim var. Hesabım gelir vergisinde yazılıdır” sözlerine cevaben de, ”gelir vergisi bir insanın servetini göstermez. Kendisi de bilir ki, beyannamesinde bir lira gelir göstermediği halde, bir insanın milyonları olabilir. Gelirden muaf tahvilleri vardır. Gelir getirmeyen emlakleri vardır. Ziyet eşyası, altın, şu - bu vardır. Bunların gelir vergisi yoktur.”karşılığını verir.¹⁴⁵

2.6.5. Muhalefetin Güç Birliği ve İktidarın Vatan Cephesi

12 Ekim 1958 tarihi iktidar ve muhalefet partileri için bir dönüm noktası olmuştur. Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958’de, Manisa’da “Vatan Cephesi” nutkunu vermiştir. Başbakan nutkunda şöyle demiştir: “Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverâne gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir. Böyle bir vatan cephesi ile bu güzel ve muazzam eserlerin Türk milletince müdafaası lâzımdır. Dünkü muarızlarımız, menfî propagandalarla hakikatleri yere sermek davası peşindedirler. Bu güzel ve masum eserleri, ihtirastan azade vatandaşların vatan ve terakki cephesinde birleşmek sureti ile kin ve nifak yaratıcı, bozguncu, iptidai, geri ve tahripkâr propagandalara karşı aslanlar gibi müdafaa etmeleri lâzım geliyor. Muhalefetteki arkadaşlarımızın vatanperverliğine bugün bir defa daha huzurunuzda müracaat ederek rica ediyorum: Kin ve ihtirası desteklemekte devam etmesinler. Vatana hizmetin hangi istikamette bulunduğunu düşünerek muhalefetin kötü gidisine

¹⁴⁵ Sitembölükbaşı, a.g.e., s.46.

paydos desinler. Anarşîye ve nifaka paydos dedikten sonradır ki, hakiki demokrasinin ve hürriyetin güneşî bütün parlaklığı ile ortaya çıkacak, milletimizin terakki ve tealisine giden yolu daha da aydınlatacaktır. Aziz vatandaşlarım, Vatan cephesinde birleşerek eserlerimizi hep birlikte muhafaza edeceğiz.”¹⁴⁶

Şevket Süreyya Aydemir, Adnan Menderes’i Vatan Cephesi’ni kurmaya iten nedenleri ve Adnan Menderes’in bu cepheden beklentilerini şöyle açıklamıştır: “1957 seçimlerindeki oy kaybı, iktidarı ve özellikle Menderes’i çok tedirgin etmişti. Bu tedirginlikte haklıydı da. Eğer bu böyle giderse, 1960 seçimlerinde iktidarın kaybı kaçınılmazdı... Ne yapıp yapıp, halkın oyu sağlanmalıydı. Mevcut ve müemmen görünen oylara eklenecek yeni oylar. Benim bildiğime göre Menderes bu şekilde ve yeniden, en az 700.000 oy sağlamak istiyordu. O halde D.P. üyeleri veya sempatizanları yetmezdi. İşi daha da sağlama bağlamalıydı. İşte o zaman yeni bir teşkilat, daha doğrusu yeni bir cephe düşünüldü: Vatan Cephesi! Bu öyle bir cephe olacaktı ki, yurdun en ücra köylerine, köselerine kadar inerek oralarda, gelecek seçim için, D.P.’ye, can ve yürekten oy gönüllüleri temin edecekti. Hem de ne uzun boylu Partileşme merasimi vesaire olmadan. Her isteyen, her istediği anda: Ben Vatan Cephesi’ndenim dedi mi veya bir köyün, bir mahallenin herhangi bir kahvesinin kapısını “Vatan Cephesi” levhası asıldı mı, her şey tamam olacaktı.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ **Cumhuriyet** 13 Ekim 1958

¹⁴⁷ Aydemir, a.g.e., s. s. 361-362

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1957 SONRASI DEMOKRAT PARTİ'NİN DÜŞÜŞ YILLARI VE MİLLİ MUHALEFET CEPHESİ KARŞISINDA ADNAN MENDERES

3.1. 1957 Seçimleri ve Beşinci Menderes Hükümeti

Nihayet 27 Ekim 1957’de genel seçim yapıldı. Yapılan seçimlerde, muhalefet partilerinin toplamının oy oranının D.P.’yi geçtiğini, fakat %47.70 oy oranıyla 424 milletvekili kazanan D.P.’ye karşı, %40.82 oyla 178 milletvekili kazanan C.H.P.’yi görüyoruz. Bu da seçimlerden önce ittifakları engelleyen yasalar ile muhalefeti bölmeyi başaran D.P.’nin, bu politikasının meyvelerini topladığına işaret etmektedir. H.P. ve C.M.P. ise kendilerinden beklenen varlığı, seçimde gösteremediler¹⁴⁸.

Bu durum da, seçim sisteminin bir yansıması olarak değerlendirilmekte ve tek türlü çoğunluk esasına dayalı bir seçim sisteminin iki büyük parti meydana getirmeye eğilimli olduğu söylenmektedir¹⁴⁹. Ünlü Fransız Siyaset Bilimcisi Maurice Duverger’e atıfta bulunan bu görüşe göre, muhalif partiler arasında ittifak mümkün olamayınca, kendi taraftarı olduğu partinin seçimi kazanamayacağını anlayan seçmen kendine en yakın bulduğu kuvvetli parti lehine oyunu kullanmıştır¹⁵⁰.

Bu durum da seçimlerde H.P. ve C.M.P.’nin etkinliğini minimuma indirmiştir. Forum Dergisinde seçim sonuçlarını yorumlayan bir yazıya göre ise, seçmenler arasında D.P.’den soğumasına rağmen, D.P.’yi C.H.P.’ye tercih eden önemli bir kitlenin bulunduğu tespiti yapılırken, H.P.’lilerin ise, seçmenlerin 6 ay içerisinde nispi temsil sistemine göre seçim vaat eden C.H.P.’nin vaatlerine kanarak H.P. yerine C.H.P.’ye oy verdiklerini iddia ettikleri belirtilmektedir¹⁵¹.

O dönemde Zafer Gazetesi seçimleri inceleyen “Seçimlere Bakış” başlığını taşıyan bir yazı yayınlamış, seçimlerde partiler arasındaki oy farkına bağlı olarak vilayetleri 6 kategoride incelemiştir. Buna göre seçimlerde 6 ilde 40.000 oyun

¹⁴⁸ Cemal Aygen, “Önümüzdeki Seçimlerin Muhtemel Neticeleri”, **Forum**, Cilt 8, Sayı 85, 1 Ekim 1957, s.11–12

¹⁴⁹ Orhan Aldıkaçtı, “27 Ekim 1957 Seçimi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt XXIV, Sayı 1–4, İstanbul, 1959, s.25.

¹⁵⁰ Aldıkaçtı, a.g.e., s.25.

¹⁵¹ “Seçim Neticelerinin Tahlilinde Geriye Bakış”, **Forum**, Cilt 8, Sayı 89, 1 Aralık 1957, s. 4

üzerinde farkla seçim kazanabilen tek parti D.P.'dir. Bu D.P.'nin mevcut gücünü de göstermektedir. 30.000 ile 40.000 arasında oy farkıyla seçimleri 3 ilde D.P., 3 ilde C.H.P. kazanabilmiştir.

Bu da bazı illerde C.H.P.'nin açık ara üstünlük elde ettiğini göstermekle beraber, D.P.'nin hala güçlü olduğuna da işaret etmektedir. 10.000 ile 30.000 arası oy farkıyla 18 ilde D.P., 3 ilde C.H.P., 1 ilde C.M.P. kazanmıştır. 5.000 ile 10.000 arası oy farkıyla 11 ilde D.P., 6 ilde C.H.P. kazanmıştır. 1.000 ile 5.000 oy arası fark ile 6 ilde D.P., 6 ilde C.H.P., 1 ilde H.P. kazanabilmiştir. 400 ile 500 oy arası fark ile 2 ilde D.P., 1 ilde C.H.P. kazanabilmiştir¹⁵².

Görüldüğü üzere, birbirine yakın oy alan partilerden biri bütün milletvekillerini alırken, diğer partiler aldıkları oyun karşılığını alamamışlardır. Zira seçimde, % 47.70 oy alan D.P. 424 sandalye elde edebildiği halde, %40.82 oy alan C.H.P. 178, %7.19 oy alan C.M.P. 4, %3.86 oy alan H.P. 4 milletvekili çıkarabilmiştir. Diğer yandan bakıldığında ise, D.P. 1954 seçimlerine göre %10.72 oy kaybetmesine rağmen, milletvekilleri sayısının %23.5'ini kaybetmiştir¹⁵³.

T.B.M.M., 2 Kasım 1957'de yaptığı toplantıda, Bayar'ı tekrar Cumhurbaşkanı seçmiş, Bayar da beşinci defa Menderes'i kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Genel seçimler ertesinde Ankara'da siyasal havanın gerginliği, Ankara Üniversitesi'nin açılış töreninin ertelenmesi, tankların ve askerlerin stratejik noktalara yerleştirilmesi, radyoevinin kordon altına alınmasıyla tarihi kayıtlara geçmiştir 7.

Seçimler sonrasında muhalefet seçimlerle ilgili serzenişlerde bulunurken, bir yandan da seçimlerde ittifak yapamamalarının sonuçlarını yaşıyorlardı. Zira Gaziantep, Konya, Kastamonu, Sivas gibi birçok vilayette muhalefet binin altında oy farkı ile seçimleri kaybetmişti. Hatta Gaziantep'te önce C.H.P.'nin seçimleri

¹⁵² Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti**, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004, s.301.

¹⁵³ Albayrak, a.g.e., s.300.

kazandığı ilan edilmiş, daha sonra yapılan yeni sayım ile C.H.P.'nin seçimleri 35 oyla kaybettiği ilan edilmişti¹⁵⁴.

Nihayet 25 Kasım 1957'de, bir ay süren çalışmalar sonunda Besinci Menderes Hükümeti kuruldu. Menderes hükümet programını 4 Aralık 1957'de Meclis'e sundu. Program klasik olarak muhalefet partileri tarafından incelenmek istenmiş, ancak bu istek iktidar partisi milletvekillerinin oyları ile reddedilmiştir¹⁵⁵.

Hükümet programı üzerine konuşmak için söz alan İsmet İnönü ise, birçok konuda eleştirdiği iktidara karşı son seçimlerde basın ile toplanma ve gösteri özgürlüğü konularının da uygulamaları ve bu çerçevede son seçimlerde basta radyo olmak üzere, devlet olanaklarının D.P. lehine kullanılması ve dinin siyasete alet edilmesi ile ilgili konularında eleştirilerde bulundu¹⁵⁶.

3.2. 1957 Seçimleri Ardından Siyasal Ortamın Gerginleşmesi ve Ordu ve Menderes

Hükümetin kurulmasından hemen sonra, artık karşısında güçlü bir muhalefetin olacağını gören D.P.'nin, 1957 yılının hemen sonunda içtüzük değişikliğine giderek Meclis üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalıştığını görülmektedir. Zira muhalefet bundan böyle "hâkimiyet hükümetin olacaktır" diyerek bu değişikliği eleştirmiştir. O dönemde, aralarında Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Hüseyin Nail Kubalı'nın bulunduğu hukukçular ise, yapılan değişikliğin Anayasaya aykırı olduğu hususunda görüşler bildiriyordu. Zira içtüzük ile basına sınırlamalar getiriliyordu.¹⁵⁷

O dönemde, Hükümet ile içtüzük değişikliği dahil olmak üzere bir çok konuda zıtlaşan Kubalı'nın 1958 yılı 1 Şubatında vekâlet emrine alındığını ve 9 Nisan'da ise göreve geri döndüğünü görüyoruz. Görevine geri dönmesinin hemen ertesi günü basına demeç vererek hükümeti eleştiren Kubalı, bu sefer de, Üniversite

¹⁵⁴ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.171.

¹⁵⁵ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.171.

¹⁵⁶ Albayrak, a.g.e., s.511.

¹⁵⁷ Albayrak, a.g.e., s.513. ; Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.174.

Senatosu tarafından politika yaptığı gerekçesiyle 1 aylığına görevinden uzaklaştırılmıştır¹⁵⁸.

29 Mayıs 1950'de Okunan I. Menderes Hükümet Programında ordu hakkında, “Çok şerefli tarihi ananelerin sahibi ve milli varlığımızın koruyucusu olan askeri kuvvetlerimizi, son tecrübelerin ve teknik terakkilerin neticelerine göre en yeni silahlar ve en modern usullerle teçhiz ve takviyeye bütün kuvvetimizle çalışacağız” . Bu tarz ifadeler güzel fakat daha evvelki hükümet programlarında da geçen rutin ifadelerdir. Menderes, her şeye rağmen orduda yeni bir yapılanmayı arzu etmektedir . Fakat bu düzenlemeler Asker ile tam bir mutabakat sağlanamadan teşebbüs edildiği için; asker-hükümet ilişkileri bir türlü sağlıklı bir zemine oturtulamamıştır. Bu yüzden on yıllık sürede en fazla değişiklik Milli Savunma Bakanlığında olmuştur.¹⁵⁹

İlk olarak MSB'na Refik Şevket İnce atanmıştır. Bakan öncelikle ülkemizde var olan askeri ve sivil yargı düzenini birleştirmek istiyordu. Askeri yargıyı tamamen kaldırarak sivil yargıya bağlamayı, böylece sivil yargıyı güçlendirmek arzusundaydı. Askerler bu öneriye şiddetle karşı çıktılar. Hükümet bu niyetini gerçekleştiremediği gibi MSB'm feda etmek zorunda kaldı¹⁶⁰.

Ordunun sorunlarını içinden gelen birisi olarak gayet iyi bilen Seyfi Kurtbek, 31 Temmuz 1952'de Menderes'e, “Milli Savunmamızın Durumu ve Reform İhtiyacı” başlıklı bir rapor verdi. Kurtbek orduda yeniden örgütlenmeyi planlayarak modernleştirmeyi ve terfi sistemini daha esnek hale getirmeyi amaçlıyordu. Bu plan küçük rütbeli subaylarca desteklenirken, generalleri endişelendirmektedir, çünkü eski ve otoriter tarza bağlı generallerin tasfiye edilmesi gerekiyordu. Seyfi Kurtbek tasarladığı reform planı için Menderes ve Bayar'ı da ikna etti. Orduda reform yapacak değişim planları Bakanlar kurulunda da kabul edildi. Menderes büyük bir

¹⁵⁸ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.174.

¹⁵⁹ William Hale, **1759 'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. A. Fethi, İstanbul 1996,5.92-93

¹⁶⁰ Hale, a.g.e., s.93.

heyecan içersinde, “Bu bir İkinci Nizam-ı Cedit planıdır, tahakkuk etmek iktidarımızın şerefi olacaktır” dedi¹⁶¹.

Menderes bir adım daha atarak, Ordu yapılacak yeni yapılanmanın mimarı Seyfi Kurtbek’e büyük yetkiler vererek harekete geçmesi için teşvik etti. 8 Kasım 1952’de bakan olan Kurtbek, orduyu gençleştirmek için kollarını sıvadı. Hazırlanan yeni yapılanma planlarına göre İnönü’nün silah arkadaşları da dâhil, pek çok general görevlerinden ayrılacaklardır¹⁶².

Bir albayın MSB’nı olması özellikle eski generalleri tedirgin etti. Üstelik bir Albay tarafından tasfiye edilecek olmak daha da rahatsızlık yarattı. Emekli olacağım anlayan Generaller askeri reformu engellemek için MSB’nı Seyfi Kurtbek’e karşı kampanya yürütmeye başladılar. Gazeteler MSB’nı Kurtbek ile Enver Paşa’yı kıyaslayan yazılar ve askeri ihtilale yönelik yapılanma içersine girdiğine dair haberler yaydılar . Menderes askerlerin rahatsızlıkları ve yayılan bir takım dedikodular üzerine MSB’nın reform önerisini ertelemeyi düşündü ve bu fikrini bakana ilettili. Menderes, generallerden gelecek tepkiyi göze alamadığı için reform planının arkasında sonuna kadar duramamıştır. Zaten Menderes için de önemli olan reformdan ziyade Yüksek Komuta heyetinin sadakatidir. Programının tamamen rafa kalktığını gören MSB Seyfi Kurtbek de istifa ederek görevinden ayrıldı DP iktidarının ilk dört yılında dört Milli Savunma Bakanı değişmiştir¹⁶³.

Her gelen bakan yeni bir proje ile geliyordu ama hiç biri uygulama imkânı bulamıyordu. Menderes planlı ve ciddi bir ordu politikası geliştirerek uygulamak yerine sık sık üst düzey askerlerin yerini değiştirmeyi ve kendine bağlı subayları görev başına getirmeyi tercih etmektedir¹⁶⁴.

Menderes; Tek parti devri alışkanlığı ile ordu içersinde devrim niteliğinde bir değişim yapmaya yanaşmamış, ordunun içişlerine fazla karışmayı da arzu

¹⁶¹ Metin Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005**, İzmir 2005, s. 138.

¹⁶² Aydemir, İkinci Adam, c.II, s. 52

¹⁶³ M. A. Birand- C. Dünder-B. Çaplı, 12 Mart, İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 10. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara, 2008, s. 99-102

¹⁶⁴ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İstanbul 1993, s. 46

etmemiştir. Ordu içersinde DP ve CHP taraftan oluşun iki hizibin güç dengesinde, diğer tarafı tasfiye edecek hamle geliştirmeyen Menderes, ordu ile alakalı konularda F. Belen veya S. Kurtbek'in tavsiyelerine göre çözüm üretmeyi tercih etmiştir. Yüksek Komuta Heyeti kendi içişlerine müdahale edilmesinden her daim rahatsızlık duyduğu da göz önüne alınırsa, Menderes döneminde reformun neden yapılamadığı daha iyi anlaşılır

DP'i, kendine yakın üst düzey askerleri 1954 seçimlerinde milletvekili aday olarak aldı. 1954 Seçim sonuçları, Menderes'e büyük güven verdi. Ordu'dan duyduğu endişe bir süreliğine kayboldu ve subaylara gerektiği gibi davranmazlarsa bir takım önlemler alacağını söyledi. Menderes'in II. Dönem iktidarında artan siyasal, ekonomik ve sosyal sıkıntılar askerler tarafından da fark edilmektedir. Orduda belirgin bir rahatsızlık vardı. Ülkenin günden güne gittiği durum hiçte hoş değildi. DP milletvekilleri, ordu içersindeki desteklerinin çok zayıfladığını ve hatta DP'ye soğuk bakıldığının farkındadırlar. Başbakan Menderes Orduyu yanına çekebilmek ve ilişkilerini daha olumlu bir zemine oturtabilmek amacıyla 1957 seçimlerinde üç kuvvet komutanını DP listelerinden milletvekili olarak aday göstermiştir¹⁶⁵. Fakat 9 subay hadisesi ordunun rahatsızlığını resmen ortaya koymuştur. Bu hadise ardından yüksek rütbeli subaylar arasında tekrar yer değişirmeler ve yeni atamalar oldu.

Menderes ve Bayar ordu üzerindeki etkilerini tamamen yitirmişlerdir ve bunun da farkındadırlar. Fakat ordunun desteğini tekrar sağlayabilmek için ne yapılabilir bunu bilmiyorlardı. Örneğin, 1960 bütçe görüşmelerinde MSB'nin bütçesi görüşülürken DP'li milletvekilleri 24 Şubatta hiç zamanı ve gereği yokken, Orduya muhabbet ve güveni bildiren takrir oylamaya koyarak kabul etmişlerdi¹⁶⁶.

Hükümet ilişkileri düzeltmek için adeta fırsat aramaktadır. İktidar yeni bir yasa ile subayların özlük haklarını, memurlardan ayırarak ayrı bir yapılanma içersine almak için hukuki hazırlıklara başladı. Amaç yeni bir yapılanma ile subayların maaşlarını yeniden ayarlayarak düzeltmektir

¹⁶⁵ Özdemir, a.g.e., s.222.

¹⁶⁶ Özdemir, a.g.e., s.223.

DP iktidarı ile asker arasındaki mesafe ilk yıllardan son ana kadar sürekli hissedilmiştir. Öyle ki 1950’de iktidara gelen DP içerisinde asker kökenli milletvekilleri %3’tür. İlk kez askerlerin meclisteki temsilcileri bu kadar azalmıştır. Bu oran zamanla iyice düşmüş 1957’de DP içerisinde asker kökenli milletvekili yok denecek kadar azdır. Tek Parti dönemi CHP iktidarlarında MSB görevini yürüten 11 kişinin tamamı asker kökenliyken, DP iktidarı zamanında MSB yapan 6 bakanın 5 tanesi sivildir. Bütün bu veriler DP döneminde askerlerin cezalandırıldığı izleniminin doğmasına sebep oldu.

Menderes iktidarının 10 yıllık süresini bir bütün olarak düşünmek gerekir. Aşağıda sıralanan sebepler on yıllık sürede meydana gelen bir birikim sonucunda, orduyu harekete geçmeye mecbur bırakmıştır. Yoksa Askerin rahatsızlığını tek bir sebeple açıklamak mümkün değildir. Menderes’in ilk Hükümet programında Atatürk’ten hiç söz etmeyip, inkılâpları “milletle mal olmuş inkılâpları mahfuz tutacağız” sözü ile inkılâpları tutan devrim, tutmayan devrim olarak ikiye ayırması orduda, Kemalizimden uzaklaşma olarak algılanmıştır. Her ne kadar Menderes Atatürk’e sahiplenip, irticaaya karşı önlemler alsada Askerler arasında “Atatürk’e bağlı değillerdi. Onu sevmiyorlardı. Hareketlerinden, sözlerinden bu intibai kati olarak edindik. Atatürk’e bağlı görünüyorlar, fakat bağlı olmadıklarını her halleriyle ispat ediyorlardı” intibahını yıkamamıştır.¹⁶⁷

İnönü, politikada sıkıştığı zamanlarda askeri garnizonları ziyaret ederdi. İnönü, albay ve daha üst askeri personelle DP ve hükümeti çekiştirirdi. İnönü askerleri kendi tarafında tutmak için görüşmelerine ara vermedi. Bu konuda DP, CHP ve İnönü’yü uyardı¹⁶⁸.

Fakat pek de etkili olduğu söylenemez. Ezan’ın Arapça okunması Orduda rahatsızlığa neden oldu¹⁶⁹. İktidarın, İnönü’ye sataşmasından da askerler endişe duyuyorlardı. İnönü, askeriye CHP lideri olarak değil de itaat edilecek bir

¹⁶⁷ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **a.g.e.**, s. 96-100.

¹⁶⁸ F. Ahmad- B. T. Ahmad, **a.g.e.**, s. 120

¹⁶⁹ F. Ahmad- B. T. Ahmad, **a.g.e.**, s. 120; Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **a.g.e.**, s. 96-100.

Orgeneral olarak görünürdü. İnönü'ye yapılan eleştiriler, orduya yapılmış gibi bir hava vardır

1952 yılında NATO'ya dâhil olan ülkemizde ABD ile özellikle askeri alanda yakın çalışma ortamına girildi. Fakat bu ortamdan; TSK Yüksek Kumanda Heyeti, ordunun “Amerikanlaşmasına”, Amerikalı subayların rütbe gözetmeksizin Türk subaylarını muhatap alması, üstelik ABD'li subayların Türk Ordusunu küçümser tavırlara girmesi rahatsız etmektedir¹⁷⁰.

Menderes, Hava Kuvvetlerine büyük önem veriyordu. Ortadoğu'nun en güçlü hava hâkimiyeti için bir takım şeyler yapılmalıydı. Başbakan öncelikle Hava Harp Okulu projesini uygulamaya sokmak istedi. Genelkurmay bu projeye muhalefet etti. Hava Kuvvetleri için ayrı bir Hava Harp Okulu açılması, eğitimde ayrılık yaratacağım iddia etti. Okul Eskişehir'de açıldığında, Menderes havacıları diğer askeri personelden ayırıyor diye orduda rahatsızlığa neden oldu¹⁷¹.

Askerler 1950'li yıllarla birlikte, devlet mekanizması içinde iktidarla olan ayrıcalıklı ilişkilerini zamanla yitirmeye başladılar. Artık kırsal egemen sınıflar, tüccar ve partili varoşlar daha aktif ve etkindirler. Toplumun belirli bir kesiminde ekonomik düzelme yaşanırken, Artan enflasyonla birlikte subayların ekonomik durumunun günden güne zayıflaması ve hükümetin askerleri göz ardı ederek gerekli iyileştirmeleri ihmal etmesi Askerle “Seçkin” ve “Öncü” rolünü yitirmeye başlamaktan aşırı rahatsızdılar.

Ordu desteğini muhalefette ve iktidara gelirken sağlayan Demokrat Parti, zamanla bu desteğinin kaybetmeye başladı. Menderes'in uygulamalarını beğenmeyen askerler, hükümetin hızla popülizme kaydığını düşünüyorlardı. Öyle ki devletin temel niteliklerinden taviz verecek kadar, ileri giden bir popülizmin hâkim olduğu anlayışı yaygındır. Mesela; askerin büyük saygı gösterdiği Fahri Belen önce bakanlıktan ayrıldı, ardından da partiden istifa ederek tamamen çekildi

¹⁷⁰ M. S. Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul. Ülke Kitapları, 2001, s. 132.

¹⁷¹ Yücel, a.g.e., s. 132.

Menderes “Ulusal irade”yi temsil ederek kendisini bütün güçlerden üstün görüyordu. Menderes'e atfedilen bazı sözlerde askerler arasında konuşulur ve çeşitli tepkilere neden olmaktadır.¹⁷² Asker-Hükümet krizi ilk defa somut bir biçimde 1955'in 29 Ekim törenlerinde ortaya çıktı. Asker - Sivil ilişkilerini anlamak açısından törenlerde ki hadise önemlidir. Askerler 1949 yılından beri Genelkurmay başkanlığının MSB'ına bağlanmasından rahatsızdılar¹⁷³.

1959 Uşak olaylarında, İnönü'nün saldırıya uğraması ülkede infiale sebep oldu. İnönü'ye destek telleri yağdı. İnönü'ye destek veren ve olayı kınayanlar arasında emekli üst düzey askerler de vardır. Askerler her fırsatta tavırlarını muhalefetten yana koyuyorlardı. Menderes, TSK içinde bir kaynaşma olduğuna ve siyasi hayata müdahale yönünde hazırlıklar yapıldığı şeklinde gelen haberlere kesinlikle itibar etmiyordu. Durumdan rahatsızlık duyan bir DP'li milletvekiline sert çıkan Menderes, “Türkiye öylesine şartlar içersindedir ki burada bir ihtilal yüzde bir ihtimal ile dahi mevcut değildir ve olamaz. Ordu, kendisine emir ve kumanda mevkiinde bulunan kimselerin mutlak surette emrindedir”¹⁷⁴

Menderes Hükümetinin, siyasi baskıları; CHP mallarını hazineye alması, Millet Partisini kapatması, CHP'nin 1954'de seçim kazandığı Malatya'nın ikiye bölünmesi, MP'si seçim kazandığı için Kırşehir'i ilçe haline getirilmesi. Siyaset dışı kurumlarla; Bürokrasi ile belirgin kavga halini yaşaması, Üniversitelere yönelik baskının artırılması, basın ile sürekli çatışmanın var olması, ekonomik sorunların belirgin olarak artması askerlerde ki rahatsızlığı gün be gün artırmıştır. 1960 yılında fiili bir otorite boşluğunun oluşması, siyasetin çözüm üretememesi, Ordu tarafından otorite boşluğunun doldurulması sağlanmış ve darbe ile çözüm yolu açılmıştır.

DP iktidarı karşısında muhalefetin basın ve üniversiteler tarafından açık bir şekilde desteklenmiş; ancak DP iktidarından en çok rahatsızlık duyan kurum şüphesiz ordu olmuştur. 1950 seçimleri ile 27 yıllık CHP iktidarına son veren DP için en başından beri bir askeri müdahale tehdidi söz konusu olmuştur. Öncelikli

¹⁷² Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul 1966,s.45

¹⁷³ Seyhan, a.g.e. s.45.

¹⁷⁴ . Birand, Dündar ve Çaplı, a.g.e., s. 98

olarak Atatürk'ün silah arkadaşı, Milli Mücadele kahramanı İnönü'nün seçim sandığı ile iktidarı kaybetmesi orduda tedirginlik yaratmıştır.¹⁷⁵

3.2.1. Ordu İle İlişkilerde Menderes'in Düşünceleri ve Tavrı

DP-Ordu gerginliği özellikle dinsel hoşgörü temelinde şekillenmiştir. Ordu'nun DP'nin dini hassasiyetini bir şeriat tehdidi olarak algılaması özellikle DP'nin baskıcı uygulamaları ile birleşince, iktidar ve TSK arasında gerginliği açık bir şekilde gün yüzüne çıkarmıştır. 1950 seçimleri öncesinde DP adaylarının seçmen kitlelerine dinsel özgürlüklerin kısıtlanmasına dair büyük çapta vaatlerde bulunmaları ardından DP iktidarının ilk ayında ezanın Arapça okunma yasağı kaldırılmış, 1951'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yedi ilde İmam Hatip Okulları açılmış ve 1954-55 yıllarında bu okulların sayısı 16'ya çıkarılmıştır. Ayrıca 1950 yılından itibaren Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi artırılmış, Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ayrılan fonlar çoğalmış ve en önemlisi 1950 yılından itibaren dinsel örgütlerin sayısı hızla artmıştır. Örneğin Kur'an kurslarının açılması ya da camilerin inşası için çalışan dinsel örgütlerin sayısı 1946 yılında 11 iken 1951 yılında 251'e 1960'da 5104'e çıkmıştır.¹⁷⁶

27 Mayıs müdahalesinde ön plana çıkarılan gerekçelerden en önemlisi kuşkusuz Atatürk ilke ve inkılâplarından özellikle laiklik ilkesi bağlamında taviz verildiği görüşleridir. Bu konuda DP'nin yarattığı tepkinin en önemli sebebi ezanın Arapça okunması olmuş; müdahaleyi gerçekleştiren isimlerden Faruk Güventürk bu uygulamayı "*ordunun kafasına inen bir yumruk*" olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁷

DP lideri Adnan Menderes'in vekillerine "siz isteseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz" ifadesi, 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini sağlama çabaları, Ekim 1958'de Menderes'in Afyon'da Halifelik ve Saltanat'ı temsil eden iki tuğralı yeşil bayrak ile Sait Nursi tarafından karşılanması, müdahale öncesinde meclis'te

¹⁷⁵ Bulut, a.g.e., s. 141.

¹⁷⁶ Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 395.

¹⁷⁷ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 1997, s. 300.

muhafazakâr kanunlar çıkarılması yönündeki teklifler de ordu hükümet gerginliğini ortaya çıkaran gelişmeler olmuştur.

Darbeyi hızlandıran son olay, 25 Mayıs 1960'da Menderes'in Eskişehir ziyareti sırasında genç subayların Menderes'e arkalarını dönerek yaptıkları protesto olmuştur.

1950'li yılların ortalarından itibaren Menderes'in orduya karşı tutumları, ABD'nin ordu içine müdahaleleri ve DP'nin beklenenin aksine antidemokratik uygulamaları ordu içinde huzursuzluğun oluşmasının temel nedenleri olmuştur.

Asker ve sivil bürokratların 1950 sonrasında Meclis'te temsil oranının % 60'lardan % 22'ye kadar düşmesi; azalan sosyal statü ve maddi zorluklar, laiklik konusu başta olmak üzere DP'nin söylem ve eylem düzeyindeki uygulamaları ordu hükümet gerginliğini ortaya çıkaran temel faktörler olmuştur.

Adnan Menderes iktidarı devraldıktan 13 gün sonra bir askeri müdahale ihtimaliyle karşılaştı. Oysa Menderes, muhalefet yıllarında da kendilerine gelerek CHP yönetimine karşı askeri müdahale teklifinde bulunanlar olmuştur. Menderes ilk günlerin verdiği heves ya da güçle midir bilinmez ama ordu içersinde esaslı bir temizlik hareketine girişmiştir. Menderes'in ilk günlerde gösterdiği bu hassasiyetin zamanla kaybolduğu hatta olayları üzerini bilerek örttüğü görülmektedir.

1957 yılının son günlerinde ortaya çıkan 9. Subay hadisesinde C. Bayar bazı şeylerin farkına varmıştır. Hükümetle yapılan toplantılarda Bayar, ısrarla olayın iyice tetkik edilmesini ve arkasından mutlaka bir şeylerin çıkacağını iddia ettiği halde Menderes, olayların kapatılmasını istediği gibi sembolik bir müdahale ile MSB'nı değiştirmekle geçiştirmiştir¹⁷⁸.

1959 yılında Londra Uçak Kazasında pek çok ölümler olur. Hayatını kaybedenlerin içinde Başbakanlık Özel Kalem Müdür Muzaffer Ersü'de vardır. Merhum Ersü'nün özel evrakları arasında ihtilalcilerle ilişki içersinde olduğunu

¹⁷⁸ Ahmad- B. T. Ahmad, a.g.e., s. 175; ÜÖzdağ, a.g.e., s. 106; Birand, Dündar ve Çaplı, a.g.e., s. 129

kanıtlayan belge ve evraklar ele geçirildi. Menderes bu kanıtları gördüğü halde, harekete geçmediği gibi kimseye bilgide vermez hatta bütün belgeleri kimseye gösterilmeden imhasını istedi¹⁷⁹.

21 Mayıs 1960'da ilk kez Harp Okulu öğrencileri Ankara'nın göbeğinde hükümete ve Cumhurbaşkanına karşı protesto hareketi düzenledi. Ordu geleneklerine aykırı, kanuna açıkça ihlal söz konusudur. Askeri öğrencilerin yürüyüşüne evvela soruşturma başlatılarak gerekli araştırmaların yapılması ve organize edenlerin ihraç edilmesi düşünüldü, fakat Adnan Bey olayı basit bir okul olayı gibi değerlendirince hiçbir takibat yapılmadı. Menderes bizzat ilgilenerek Harp Okulu öğrencilerine karşı sert davranılmamasını istedi¹⁸⁰.

İhtilalden kısa bir süre önce, Adnan Bey'e Mükerrer Sarol, Sıtkı Ulay'ın Askeri Öğrencileri ihtilale hazırladığını söyledi, Adnan Bey, "Sıtkı Ulay'ı o göreve bilerek ve isteyerek getiren benim. Hatta onu general yapan da benim. Sıtkı Ulay çok güvendiğim bir subaydır (.) Doktorcuğum bize bağlı subayların adlarını mahsus bu tür dedikodular çıkararak yıpratıyorlar" demektedir¹⁸¹.

Menderes, Sıtkı Ulay için başka bir yerde, "O bana çok bağlıdır bir tek işaretimle öl desem ölür. Benim fedaim gibidir" cevabını verecektir, Özellikle Harbiyelinin yürüyüşünden sonra, ülkede belirgin bir ihtilal beklentisi başladı. Toplum her killeri ve katmanı muhtemel ihtilalin hangi şartlarda nasıl geleceğine ilişkin yorumlar her tarafta yapılır oldu. Ülkemizin ötesinde dış basında da Türkiye'de gerçekleşecek askeri müdahalenin sonuçları tartışılmaktadır. Dış basında; Türkiye'de artık ihtilal bayrakları dalgalanmaya başladı" denilmektedir. Fakat Menderes hala gelmekte olan ihtilali görmemekteydi. Aynı gün akşamı başbakanlıkta yapılan toplantıda Menderes "talebelerin masumane bir yürüyüş yaptıklarının anlaşıldığını" söylemiştir¹⁸².

¹⁷⁹ Aydemir, Menderes, s.405; Özdağ, a.g.e., 179

¹⁸⁰ Ahmet Yıldız, "27 Mayıs ve Yaptıkları", SÜAİT Ata Dergisi, S.5, Konya 1993, s. 166

¹⁸¹ Yıldız, a.g.e., s.166.

¹⁸² Özdağ, a.g.e., 185

Menderes’e vatandaşlar tarafından yüzlerce ihtilal ihbarları yağmaktadır Mülki erkândan üst düzey idareciler Menderes’e bizzat veya İçişleri Bakanı kanalıyla uyarılarda bulundular. Askeri okul öğrencilerinin yürüyüşünü araştıran MİT Müsteşarı Celal Tevfik Karasapan Menderes’e çıkarak, “Başbakanım İhtilal hazırlığı var. 26-27 Mayıs gecesi harekete geçecekler" diye kesin bir şekilde konuşmasına rağmen, Menderes gereken tedbirleri almadı. Farklı yerlerden yapılan bütün ikazlara ve ihbarlara rağmen Menderes kesinlikle ihtilale ihtimal vermemektedir Fakat her yerde ihtilal konuşulmaktadır. Adnan Bey’in dostlarıyla yaptığı görüşmelerde bile ihtilalin olup olmayacağını tartışılmaktadır. 24 Mayıs akşamı Çankaya’da Başbakanlık konutunun terasında Menderes; Mükerrer Sarol’a ve İçişleri Bakanı Namık Gedik’e az ileride nöbet tutan askeri göstererek “Kardeşim! Şu Ankara’ya bak! Şu ufka bak! Şu Mehmetçiğe bak! İhtilal olacak diyorlar! Bu Mehmetçik mi bana ateş edecek? Ben ki onun köyüne yolu götürdüm, suyu götürdüm, makineyi, işi, parayı götürdüm... Onun için onun Ayşe’si için, Fatma’sı için, anası için, babası için neler yapmadım? Ben gecemi gündüzümü bunlara adamadım mı?.. Bunlar mı ihtilal yapacaklar?...”.¹⁸³.

Menderes, Askerden, kendisine karşı gelebilecek en ufak bir hareket beklememektedir¹⁸⁴. Menderes öncelikle Yüksek Komuta Katına çok güvenmektedir. Genelkurmay Başkanı Erdelhun’dan Menderes son derece memnundur. Hükümet yaş hattından emekli olması gereken Erdelhun Paşa’nın görev süresini bir yıl daha uzattı. Menderes, bazı generallerin zaman zaman kendisine gelerek bağlılıklarını ifade etmesi ve Genelkurmay Başkanı Erdelhun Paşa’nın orduya hâkim olduğuna yönelik verdiği teminatlara güvenerek harekete geçmeyi son derece lüzumsuz görmektedir¹⁸⁵.

Menderes, askeriyede bir sorun olduğunu gördüğünde üst düzey subayların yerini değiştirmekle meselenin hallolunduğu düşünmüştür. Menderes’e niçin ordu ile ilgilenmedin sorusuna, “muhabatım generallerdi, onlar da ordu size hayrandır diyorlardı” cevabını 1983 vermiştir

¹⁸³ Aydemir, Menderes, a.g.e., s.399; Özdağ, a.g.e., 187.

¹⁸⁴ Aydemir, Menderes, a.g.e., s.399

¹⁸⁵ Özdağ, a.g.e., 186

Askeriyeden kesinlikle isyan beklemeyen Menderes'in halka güveni tamdır. Menderes'e göre, "Bu memlekette vatandaşların nizama karşı, kanuna karşı harekete geçmeğe zorlayıcı sebepleri mevcut mudur? Yani bu memlekette, hayat şartları maddi ve manevi bakımlardan vatandaşlarımız için, aziz milletimiz için dayanılmaz bir hale mi gelmiştir? Hayır ve asla..."¹⁸⁶. Menderes, protesto olaylarına; "Yalnız halkımız değil, Halk Partisine mensup şuurlu ve vatanperver vatandaşlarımızın hiçbirisi bu ayaklanma hareketlerine katılmadılar ve bu çirkin hareketlere iltifat göstermediler"¹⁸⁷.

Menderes, askerlerin destek vermediği halkın yer almadığı, bir partinin bir kısım yöneticilerinin gayretleriyle organize olan bir hareketin hiçbir şekilde amacına ulaşamayacağını düşündüğünden ihtilal uyanlarının hiç birisini dikkate almamıştır.

3.2.2. Dokuz Subay Olayı

1958 yılının başında dokuz subay olayı olarak anılan hükümet darbesi girişimi patlak verdi. Birçok tarihçiye göre 27 Mayıs darbesinin habercisi olan, ancak bir şekilde üzeri kapatılan "Dokuz Subay Olayı", dönemin önemli olayları arasındadır. Senaryoya göre, seçimleri D.P. kaybetse bile iktidarı bırakmak istemeyecek, bunun üzerine seçimlerden iki gün sonra 29 Ekim Bayramı kutlamalarında D.P. ileri gelenleri tören alanında darbeci subaylar tarafından tutuklanacak ve yapılan darbenin hukuki bir dayanağı oluşacaktı. Bununla beraber, seçimleri D.P. kazanınca bu senaryo ve söz konusu darbe gerçekleşemedi¹⁸⁸.

Ancak, darbe planlayan subayların kurduğu örgüt dağılmamıştı ve kendilerine bir lider arıyorlardı. İlginç olarak, kendilerine lider olarak Menderes'in Milli Savunma Bakanı Semi Ergin'i uygun görmüşler, 24 Aralık 1957'de de kendisine liderlik teklif etmişlerdi. Semi Ergin ise, karsısındaki iktidarı devirmeye niyetli

¹⁸⁶ Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, İstanbul 1984, s. 41

¹⁸⁷ Özdağ, a.g.e., 187.

¹⁸⁸ Birand, Dündar ve Çaplı, a.g.e., s. 96.

subaya “isterseniz yapın” yanıtını vermiş, ancak kendisinin dâhil olamayacağını eklemişti.¹⁸⁹

Ancak aynı saatlerde darbe planlayan subayların örgütüne dâhil olan Samet Kuşçu adındaki bir Kurmay Binbaşı, darbeci subay arkadaşlarının “Menderes’e Sadık Subaylar” örgütüne dâhil olduklarını düşünerek, kendisine bir komplo kurulduğu gerekçesiyle, onlardan önce davranıp, onlar kendisini ihbar etmeden diğer subayları ihbar etmenin doğru olacağını düşünerek, planlanan darbeyi ihbar etti. 26 Aralık’ta 9 subay tutuklandı¹⁹⁰.

26 Mayıs’ta başlayan duruşmalar sonucunda, 25 Kasım 1958’da dokuz subay olayı yetkili mahkeme tarafından sona erdirildi. Diğer 8 subay hakkında beraat kararı verilirken, muhbir Samet Kuşçu’ya iki yıl hapis cezası verildi. 9 subay olayının bu şekilde sona ermesinde, kendilerini yargılayan geleceğin Genel Kurmay Başkanlarından Tüm General Cemal Tural’ın darbecilere dâhil olmasının, en azından desteklemesinin etkisi olduğu iddia edilen bir görüştür¹⁹¹. Cüneyt Arcayürek ise, 1983 yılında yolda karşılaştığı Samet Kuşçu’ya bu ihbarın neden örtbas edildiğini sorduğunu, Samet Kuşçu’nun ise “Menderes’in çok yakınında olanlar da ihtilal teşebbüsünün içindeydiler. Menderes’in sonradan Londra uçak kazasında ölen yaveri Muzaffer Ersü de ihtilalcilerle birlikteydi ve İlhami Barut’la ilişkiliydi. Ölümünden sonra bu durumu kanıtlayan belgeler kasasında bulundu, ama Menderes’in buyruğuyla imha edildi.” dediğini anlatmaktadır¹⁹².

3.2.3. Irak Darbesi

1958’in Temmuz ayına geldiğimizde ise, Irak’ta askeri darbe olduğunu görüyoruz. Darbenin ardından Menderes hükümetinin Irak’a müdahale edeceği yolunda haberlerin çıktığı ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bu konuda nota teatisinin olduğu bilinmektedir¹⁹³.

¹⁸⁹ Birand, Dünder ve Çaplı, a.g.e, s. 96.

¹⁹⁰ Yücel, a.g.e., s. 132.

¹⁹¹ Yücel, a.g.e., s. 132.

¹⁹² Arcayürek, a.g.e., s. 263.

¹⁹³ Eroğul, 2006, s.224-225.

Menderes için uluslararası ilişkiler açısından önemi olan bu Irak darbesi konusu, aynı zamanda iç siyaset açısından da önemliydi. Daha yeni ortaya çıkartılmış bir hükümet darbesi girişiminin üzerine, komsu bir ülkede hükümet darbesinin olması, seçimler sonucunda “azınlıkta” kalmasına rağmen tek başına iktidar olan Menderes’i tedirgin ettiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde, Adnan Menderes’in Balıkesir’de yaptığı bir konuşmada muhalefeti halkı Irak’taki gibi bir darbeye kışkırtmakla itham ettiğini görüyoruz¹⁹⁴.

Artık “ihtilal” kelimesi bizzat Başbakan Menderes tarafından telaffuz edilen siyasi hayatımızın bir parçası haline gelmiş idi. Bunun üzerine ise, C.H.P. meclis grubunun yayınladığı bildiride, “iktidar partisi idarecileri, iç politikada yeni bir şiddet ve baskı devri açmak hevesine kapılmış görünüyorlar(...) halkın dikkatini hakiki dert ve davalardan uzaklaştırmak için muhalefete ihtilalcilik isnat ediliyor”¹⁹⁵ deniliyordu.

Bu tartışmalar ve karşılıklı ithamların darbe, ihtilal gibi demokrasi dışı kavramları içermesi ve gitgide iktidar muhalefet ilişkilerinde darbe ve ihtilal kelimelerinin sıkça kullanılması göstermektedir ki, Irak darbesi ve 9 subay olayları sonrasında, Türkiye’nin ekseni demokrasiden darbeye doğru meyletmeye başlamıştır.

3.3. 1960 Askeri Müdahalesi ve Siyasal Sebepleri

Osmanlı geleneğinin de bir mirası olarak Türk demokrasisi yaklaşık 10 yılda bir askeri darbelerle kesintiye uğramış, bu müdahalelerde çok farklı sosyal ve siyasal koşullar belirleyici olmuştur. Bu kısımda da Türkiye’deki askeri müdahaleler genel hatları ile değerlendirilecek ve sosyal siyasal nedenler üzerinde durulacaktır.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi birçok yönüyle ordu-siyaset ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Müdahale, İttihatçı darbe geleneğinin izlerini taşımasına ek olarak, sonraki darbelere de örnek teşkil etmiştir. Bu kısımda 27 Mayıs müdahalesine zemin hazırlayan siyasal sebepler genel hatları ile değerlendirilecektir.

¹⁹⁴ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.184.

¹⁹⁵ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.184-185.

1960 askeri darbesinin geliştiği ortama bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ekonomide ve siyasette görülen değişimlerin bu süreçte etkin olduğu görölmektedir.

Çok partili siyasi yaşamın başlaması ardından Demokrat Parti'nin kuruluşu CHP tarafından başta olumlu tepki görmesine rağmen partinin yurt çapında büyük destek görmeye başlaması ile iktidar, halkta yönetime karşı bir memnuniyetsizliğin olduğunu kavrayabilmiştir. Bu süreçte CHP'de liberalleşme eğilimleri görölmeye başlanmış, bu kapsamda daha liberal bir basın yasası ve üniversitede özerklik sağlanmıştır.¹⁹⁶ Ancak DP iktidarının ilerleyen dönemleri yaşanan bu özgürlük ortamında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur.

Seçimlerin ardından Meclis'te az sayıda milletvekili olan DP, buna rağmen parlamentoda yer almanın avantajlarını kullanarak iktidara karşı politik ve hukuki düzenin demokratikleşmesi yönünde bir mücadeleye başlamıştır. Demokrat Parti'nin kullandığı liberal söylemler partiye geniş bir taraftar kitlesi kazandırdığını gören CHP yıllardan beri sürdürdüğu devletçi ve katı laik politikalarını değiştirmeye başlamıştır. Okullara din dersi konulmuş ve ekonomik açılım için önlemler alınmıştır. Lira Eylül'de devalüe edilmiş, ithalat kolaylaştırılmış ve bankalara altın satma izni verilmiştir. Aynı zamanda enflasyon yükselmiştir. Liberalleşme politikası, DP'nin iktidarı kazandığı 14 Mayıs 1950 seçimine kadar devam etmiştir.¹⁹⁷

1950 seçiminde oyların %53.59'unu alıp, dönemin seçim sisteminin de yardımıyla meclisteki milletvekili sandalyelerinin %84,4'üne sahip olarak, ezici bir çoğunluğu sağlayan DP tek başına iktidar olmuştur.

Türkiye'de 1950'li yılların ortasına kadar özellikle ekonomik yönden olumlu bir durum gözlemlenmiştir. Ancak 1955'den sonra bu olumlu gidişat değişerek yerini parti hizipleşmelerinin, aşırı politikleşmenin ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı olumsuz bir döneme bırakmış; böyle bir ortamda silahlı kuvvetlerin içinde alt rütbeli

¹⁹⁶ Erik John Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Y. Soner Gonen, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 308.

¹⁹⁷ Ahmad, a.g.e., s. 130 – 131.

subayların oluşturduğu gizli örgütlenmelerle başlayan hareketlenmeler sonunda 27 Mayıs 1960 müdahalesine dönüşmüştür.

3.3.1. Demokrat Parti'nin Baskıcı Uygulamaları

27 Mayıs'a zemin hazırlayan en önemli konulardan biri de özellikle iktidar ile muhalefet arasındaki sürtüşmeden kaynaklanan gelişmeler olmuştur. DP iktidara gelene kadar geçen sürede CHP'nin izlediği sindirme politikalarının daha şiddetlisini uygulamıştır. Bu uygulama sadece muhalefetle de sınırlı kalmamış, toplumun önde gelen kesimleri ile gerginlikler yaşanmaya başlanmıştır.

DP iktidarı elde etmesi ardından 1950'de başlayan Kore Savaşı'na Meclis onayı olmaksızın asker göndermiş, bu durum CHP ve sivil toplum örgütlerinin tepisine neden olmuştur. 141. ve 142. Maddeler kapsam hükümlerinin 1951'de ağırlaştırılması ile muhaliflere yönelik tevkif, tutuklama ve kapatma cezaları ardı ardına gelmeye başlamış; 27 Ekim 1951'de Sevim Tan, Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Zeki Baştımar tutuklanmış; aynı gerekçelerle 1952'de "Köy Enstitüleri'nin adı "Köy Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiş, 1951 yılında Türkiye Sosyalist Parti (TSP) ve Türkiye Köylü Partisi (TKP)'ne karşı tutuklamalar başlamış ve 1952'de TSP kapatılmıştır.¹⁹⁸

Demokrat Parti'nin sorunları uzlaşma zemininde çözmek yerine baskı politikası sürdürmesi, 1954 seçimlerinden sonra iyice ortaya çıkmış; bu durum üniversiteler ve ordu içerisinde hükümete tepki oluşmasına neden olmuştur. Temel sorun, aydınlar, bürokrasi ve ordu mensupları desteğinin eksilmesi idi. Buna bir ölçüde, artan ekonomik sıkıntılar, özellikle (memur, öğretmen, üniversite öğretim üyesi ve subay gibi maaşlı kimseleri, toplumdaki diğer topluluklardan daha çok etkileyen) enflasyon sebep olmaktaydı, ama daha da önemli olan bir etken hükümetin artan otoriteleriydi. Bir ekonomik ve siyasal liberalleşme programıyla iktidara

¹⁹⁸ Yüksel Kaştan, "Türkiye'de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945–1960)", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 32, 2006, s. 77.

getiren bu hükümet Zürcher'in deyimiyle 1954'ten itibaren ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak için siyasal liberalleşmeyi geniş ölçüde feda etmiştir.¹⁹⁹

1954 genel seçimlerde ezici bir üstünlük sağlayan DP, ikinci iktidar döneminin başında bir dizi yasa ile ülkede muhalefeti susturmak istemiş ve basına yönelik sınırlamaları hayata geçirmiştir. İlk olarak 21 Haziran 1954'de çıkarılan kanun ile 25 yılını dolduran, bütün memurların yaş haddine bakılmaksızın emekliye sevk edilmesi; devlet memurlarının temyiz hakkının da kaldırılmasıdır. Bu durumda memur kitlesi her türlü güvenceden yoksun bırakılmış ve kanunla iktidar büyük tepki almıştır. 30 Haziran 1954'te yürürlüğe giren yeni seçim yasası ile de bir siyasi partiye adaylık başvurusunda bulunup adaylığı reddedilen kişi, o seçim döneminde başka bir partiden adaylığını koyamayacaktı. Bu değişiklikteki amaç DP'nin reddettiği adayların muhalefete geçmesini engellemektir. Ayrıca karma liste usulü kaldırılarak, gelecekte muhalefet partilerinin aralarında seçim ittifakı yapmalarını önlemiştir. Aynı kanunla yapılan bir başka değişiklik, siyasi partilerin radyo konuşmalarının kaldırılması olmuştur. Ancak muhalefetin radyolardan yararlanamamasına karşın iktidarın kendi lehine radyoyu kullanması devam etmiştir. DP aynı gün çıkan bir başka yasayla da muhalefete oy veren illeri cezalandırmıştır. CHP'ye oy veren Malatya'dan Adıyaman koparılıp il yapılırken, CMP' ye oy veren Kırşehir il olmaktan çıkarılıp ilçe yapılmıştır.²⁰⁰

Özdağ'a göre 27 Mayıs'ın nedenlerini 5 noktada toplamak mümkündür ve bu sebeplerin genel özelliği DP politikalarınca şekillenmiş olması ve ülke içerisinde belli grupların kendilerini baskı altında görmelerinin bir sonucudur. İlk olarak DP'nin bütünüyle bir karşı çıkışı söz konusu değilse de Kemalist devrim konusunda verilen ödünlerin, rejim karşıtlarınca hedefe varmak için bir ilk adım olarak görülürken, devrimci çevrelerin de Kemalist devrimden uzaklaşmanın ilk adımı şeklinde algılamalarıdır. İkincisi, siyasi muhaliflere baskı politikasıdır. Muhalif gazetecilere karşı tutumu, CHP'nin mallarına el konulması, 1948'de DP'den ayrılanlarca kurulan Millet Partisi'nin kapatılması gibi uygulamalar bu başlık altında

¹⁹⁹ Zürcher, a.g.e., s. 335.

²⁰⁰ Gül Tuba Dağcı, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul: İlgi Yayınları, 2006, s. 40.

dile getirilmektedir. Üçüncüsü, seçmene ve bürokrasiye baskı politikasıdır. CHP'ye oy veren Malatya'nın ikiye bölünerek Adıyaman'ın kurulması ve yeni emeklilik sistemiyle bürokrasi üzerindeki denetimin arttırılmak istenmesi buna örnek verilebilecektir. Dördüncüsü, üniversiteye yönelik baskıdır. 1950 sonrasında üniversitelerde muhalif tutumun artması üzerine üniversitenin bütçe ile ilgili inisiyatifinin daraltılması, öğretim üyelerinin aktif siyasetle bağının koparılması ve iktidarı eleştirenlerin Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınması bu konudaki uygulamalardır Beşincisi ise basına yönelik baskıdır. 1950 ve 1952'de basın ve basın çalışanlarının haklarını genişleten kanunlar yapan DP, 1953'ten itibaren kısıtlayıcı düzenlemelere gitmiş; 1956'da daha ağır hükümler getirmiştir.²⁰¹

DP, 1953 sonunda "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri"ni öngören bir yasa çıkartıp uygulamaya koymuştur. 1950 öncesinde en çok eleştirilen konu radyonun hükümet tekelinde kullanılması iken, 1950–1954 döneminde devlet radyosunu DP tekeline almıştır. Yasalardaki anti-demokratik öğeleri ayıklamayı vaat ederek iktidara gelen DP bu konuda özellikle basına karşı hoşgörülü davranmayı başaramamış, eleştirilere tahammül gösterememiştir.²⁰²

27 Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" siyasi partilerin seçim propagandası dönemi dışında açık hava toplantısı yapmasını yasaklanmış, kapalı toplantılar mülki amirin iznine bağlanmıştır. Suç sayılan toplantıların dağıtılması için hedef göstermeksizin ateş açılabilmesi de kabul edilmiştir. Bu uygulamalarla ifade özgürlüğü büyük ölçüde sınırlandırılmış ve iktidara muhalefet etmek zorlaştırılmıştır.²⁰³

Parti'nin basın özgürlüğü konusunda olumsuz politikalara geçmesinin temel nedeni izlediği ekonomik ve siyasal politikaları ile doğrudan bağlantılı durumdadır. Özellikle DP iktidarının ikinci döneminden itibaren köyden kente göç ve yeni varlık sınıfının ortaya çıkması gibi değişimler toplumsal muhalefet potansiyelini arttırmış

²⁰¹ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs**, Ankara, 1997, s. 56–60.

²⁰² Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957–1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s. 126.

²⁰³ Bulut, a.g.e., s. 128.

ve basına uygulanan baskı da bu nedenle artmıştır.²⁰⁴ 1957 seçimleri sonrasında basına uygulanan yasaklamalar artmış, 1954–1958 yılları arasında 238 gazeteci mahkûm olmuştur. Ayrıca bu dönemde Ulus başta olmak üzere, muhalefete yakın gazeteler geçici sürelerle kapatılmıştır.²⁰⁵

Önceden de belirtildiği gibi, 27 Aralık 1957’de Meclis İçtüzüğünde yapılan bir değişiklikle muhalefetin meclis içi faaliyetleri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. İç tüzük değişikliği ile muhalefetin sözlü soru hakkı haftada bir saate indirilirken bakanlara kendilerine yöneltilen sorulara cevap verme hakkı tanınmaktadır. Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması kolaylaştırılmıştır. Muhalefetin giderek güç kazandığı 1957 seçimleri öncesi iktidara karşı yoğun bir kampanya başlatılmış ve DP’nin özellikle muhalefete yönelik sert uygulamaları artan bir tepkiyle karşılanmıştır. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın tutuklanması, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in gözaltına alınması kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır.²⁰⁶ Bu süreç içerisinde Muhalefet partilerinin güç birliği oluşturmaya karşı, iktidar da Vatan Cephesi’ni oluşturmuş, böylece ülkedeki siyasal gerginlik daha da artmıştır.²⁰⁷

Başbakan Menderes Vatan Cephesi’nden ilk kez 12 Ekim 1958 tarihinde DP Manisa İl Kongresi’nde yaptığı konuşmada dile getirmiştir. Muhalefetin DP’ye karşı kin ve husumet cephesi oluşturduğunu ve buna karşı Vatan Cephesi’nin kurulmasının zorunlu olduğunu belirten Menderes’in konuşmasından sonra Hükümet, DP’nin il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerini Vatan Cephesi’ne katılmaya çağırmıştır.²⁰⁸

27 Mayıs’a giden süreçte DP’nin baskıcı uygulamalarının en somut göstergesi kuşkusuz ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz Tahkikat Komisyonu’nun kurulması olmuştur.

²⁰⁴ Nuray Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950–1960) ve Basın”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, s. 2001, 493.

²⁰⁵ Yıldız, a.g.e., s. 502.

²⁰⁶ Bulut, a.g.e., s. 77.

²⁰⁷ Hakkı Uyar, *Vatan Cephesi: Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*, İzmir: Büke Yayınları, 2001, s. 10.

²⁰⁸ Uyar, a.g.e., s. 10–11.

3.3.2. Tahkikat Komisyonu Kurulması

1958 yılında IMF istikrar programının kabul edilmesiyle birlikte yaşanan ekonomik krizin etkilerinin artması, Irak'ta gerçekleşen darbenin DP yönetiminde yarattığı ihtilal fobisi ve muhalefetin basını da yanına alarak iktidar üzerinde büyük bir baskı oluşturmaları, DP'nin muhalefeti etkisiz hale getirmek için bir komisyon kurulmasını gündeme getirmiştir. Komisyon, DP Bursa milletvekili Baha Akşit'in önerisiyle 18 Nisan 1960 tarihinde CHP'nin yıkıcı, gayri meşru ve kanun dışı eylemlerini araştırmak için kurulmuş; İnönü'nün komisyonun kurulması görüşmelerinde “Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır, bu yolda devam ederseniz... ben de sizi kurtaramam”²⁰⁹ ifadesi bu sürece damgasını vurmuştur.

TBMM'de 18 Nisan 1960'ta CHP Meclis tahkikatı açılması önergesi kabul edilmiş ve tahkikatı yapacak Tahkikat Komisyonu kurulması kabul edilmiştir. Tahkikat Komisyonu muhalefet ve basın aleyhinde ortaya atılan suçların soruşturmasını yapacaktı. 15 milletvekilinden oluşan Komisyon ilk toplantısında üç tebliğ yayınlamıştır. Komisyon yayınladığı 1 numaralı tebliğle üyeler arasında görev paylaşımı yapmış, 2 numaralı tebliğle partilerin kongreleri, toplantıları, bütün siyasi faaliyetleri yeni teşkilat kurmaları yasaklanmıştır. 3 numaralı tebliğ ile de Komisyon'un faaliyetiyle ilgili bütün neşriyat yasaklanmış ve TBMM'nin tahkikat takriri ile ilgili müzakerelerin neşri yasaklanmıştır.²¹⁰

27 Nisan'da tahkikat komisyonuna araştırma ve tutuklama yetkileri veren yeni bir yasa kabul edilmiştir. Yeni yasaya göre soruşturma komisyonu savcılarının, sulh ve sorgu hâkimlerinin ve askeri adli mercilerin tüm yetkilerini kullanabilecek, yayın yasakları koyabilecek, gazete ve dergi toplatabilecek basımevlerine el koyabilecek, her türlü toplantı ve gösteriyi yasaklayabilecek, gerek gördüğü tüm tedbirleri alabilecek ve hükümetin bütün vasıtalarından istifade edebilecektir.

Özelikle yargı'ya ait olması gereken yetkilerin Tahkikat Komisyonu'na verilmesi, muhalefetin ve aydınların tepkisini çekti. Komisyonu eleştiren ve

²⁰⁹ Uyar, a.g.e., s. 18.

²¹⁰ Bulut, a.g.e.,s. 137–138.

kararlarına karşı çıkanlara Meclis oturumlarına katılmama cezası verilmiş: Fethi Çelikbaş 12, Osman Bölükbaşı 6 ve İsmet İnönü 12 oturum TBMM'den uzaklaştırılmıştır.²¹¹

3.3.3. Toplumsal Hareketlilik ve Çatışma Ortamı

DP'nin kurduğu Tahkikat Komisyonu'nun siyasi faaliyetlerle beraber kendi çalışmalarıyla ilgili haber ve değerlendirmelere de yasak getirmesi ve 27 Nisan 1960'da bu kurulun yetkilerini genişleten yasanın çıkması ile birlikte başta İstanbul ve Ankara olmak üzere öğrenci olaylarının başlaması ve engellenememesi ülkede çatışma ortamı meydana getirmiştir.²¹²

İktidar ve muhalefet arasında devam eden siyasi gerginlik, Ankara ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerindeki bazı öğretim üyelerinin de iktidara gösterdikleri tepkiler nedeniyle, öğrenciler arasında da yayılmaya başlamıştı. Özellikle Tahkikat Komisyonunun kurulmasından sonra bu üniversitelerdeki gösteriler daha da artmıştır. Bu gösterileri önlemek isteyen iktidarın, üniversitelere polis sokması kanlı olaylara yol açmıştır. Olaylar nedeni ile İstanbul ve Ankara'da geceleri sokağa çıkma yasağı konmuş, eğlence yerleri kapatılmış, kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantı yasaklanmış; İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi bir süre tatil edilmiştir.

27 Mayıs'a giden süreçte en önemli toplumsal olaylardan biri de K555 olarak isimlendirilen protesto gösterisidir. DP ileri gelenleri, özellikle Menderes, arkalarındaki halk desteğini kaybetmediklerini düşünüyorlardı. Onlara göre muhalefet hırçınlaşmıştı. Olaylarda tahrik vardı. Olanlardan halk rahatsızdı ve muhalefeti suçlu görüyordu. DP iktidarı bu düşüncelerle Ankara Kızılay Meydanı'nda 5 Mayıs 1960'te saat 17.00'de bir miting düzenlemeye karar vermiş, muhalefet de 5. ayın 5. ünü saat 5'te Kızılay'da anlamına gelen K555 parolası ile bu mitingi sabote etmeye karar vermiş, belirtilen tarihte Kızılay tarihinin en önemli protesto gösterilerinden birine sahne olmuştur. Mayıs ayı boyunca süren öğrenci olayları, 27 Mayıs'a giden süreçte çok etkili olmuştur.

²¹¹ Uyar,a.g.e., s. 18.

²¹² Bulut, a.g.e., s 79.

21 Mayıs 1960'da Ankara Orduvi önünden 200 kadar subay ve Harp Okulu öğrencisi toplanarak, Çankaya Köşküne doğru yürüyüşe geçmiştir. Göstericilerin; tutuklanan subay ve öğrencilerin derhal serbest bırakılması, sıkıyönetimin kaldırılması ve hükümetin istifa ederek derhal seçimlere gidilmesi yönünde istekleri bulunmaktadır. Bu sırada hükümet, tutuklanan subayları serbest bırakmıştır. Genelkurmay Başkanı General Rüştü Erdelhun, gösterilerin bir ayaklanma provası olarak değerlendirilmemesi gerektiğini hükümete bildirmiştir. 21 Mayıs yürüyüşü ile Harp Okulu'nun artık fiilen ihtilâl havası içine girmesi, ihtilâlcı subaylar için en güvenilir kadro ve kuvvet sağlamıştır. Böylece Harp Okulu yürüyüşü de 27 Mayıs darbesinin bir öncü hareketi olmuştur.²¹³

Ordu ile ince bir çizgiye yaklaşan ilişkilerde durum böyle iken, halk arasındaki huzursuzluklar konusunda Menderes'in gerekli dikkati vermediği de söylenebilir. İstanbul ve Ankara ve birçok büyük şehirde artık sürekli olarak iktidara karşı gösterilerin yapıldığını görüyoruz. İktidara yakınlığı ile bilinen Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Menderes'in istifa ederek başbakanlıktan ayrılmasını ve bir süre dinlenmesini bu buhrandan kurtulmanın çıkışı olarak gösterdiği bugün için bilinmektedir²¹⁴.

Ancak Menderes, Ege gezisinde kendisini dinleyen coskulu kalabalığı görerek milletin kendisine verdiği desteğe güvenerek erken seçimin sinyallerini veren konuşmalar yaptı²¹⁵. Menderes halktan aldığı destek ile, bu krizi yönetebileceğine inanmış olmalı ki, kendisini istifaya yöneltten yakınlarının görüşlerinin aksine hareket ediyordu. Nitekim Menderes, 26 Mayıs 1960 günü Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte, Tahkikat Komisyonunun görevini tamamladığını bildirdi⁵³. Ancak, birçok önerilerin ve tedbirlerin yer aldığı rapor Meclis'e sunulamadı. Aynı günün gecesinde darbe için karar almış subaylar harekete geçtiler ve sabaha karşı Türkiye'nin bir çok yerinde yönetimi ele geçirdiler.

²¹³ Ersal Yavi, **İhtilâlcı Subaylar**, 1. Kitap, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2003, ss. 249–251.

²¹⁴ Arcayürek, a.g.e., s.134

²¹⁵ Yücel, a.g.e., s.142-156

3.4. Müdahalenin Niteliği

27 Mayıs askeri müdahalesinin birçok akademik çalışmaya konu olmuş, bu çalışmalarda darbenin oluşum sürecine ve nedenlerine yönelik farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. 27 Mayıs'a ilişkin isimlendirmeler de bu bakış açılarına göre ihtilal, inkılâp, darbe şeklinde farklılıklar göstermektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs'ta hükümete el koymasının gerekçelerini üç ana temele dayandırmıştır. Birinci gerekçe, Demokrat Parti (DP)'nin demokrasiden sapmış olmasıdır. İkinci gerekçe, DP'nin kendi yandaşlarına değişik ve ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmeydi. Üçüncü gerekçe ise DP'nin Atatürk devrimlerinden ödünler vermesi olarak ileri sürülmüştür.²¹⁶

27 Mayıs Bildirisi'nde her ne kadar hiçbir kişi ya da grubun hedef alınmadığı öne sürülse de darbenin, DP'ye karşı düzenlendiği bir gerçektir ve darbenin ardından yaşanan gelişmeler de (DP yöneticilerinin asılması, ekonomik düzenlemeler ve 1961 Anayasası'nın içeriği) bunun en açık kanıtıdır.

Müdahalenin yapıldığı gün İstanbul Üniversitesi'nden rektör S. Sami Onar başkanlığında beş hukuk profesörü Ankara'ya çağırılmış ve kendilerine anayasa hazırlama görevi verilmiştir. Bu profesörler öncelikle bir bildiri yayınlamışlar; bu bildiride DP hükümetinin (özellikle de Tahkikat Komisyonlarını kurduğu için) anayasaya aykırı davranmış olduğu ve bu yüzden meşruluğunu yitirdiği gerekçesiyle askeri müdahaleyi haklı göstermişlerdir. Bu yorum MBK tarafından kabul görünce, ordu DP'yi doğrudan karşısına almış ve ordunun partiler üstü olma iddiası son bulmuştur. 31 Ağustos'ta DP'nin çalışmaları durdurulmuş ve 29 Eylül'de parti kapatılmıştır.²¹⁷ MBK ayrıca çıkardığı bir numaralı yasa ile 1924 Anayasa'sını askıya almıştır ve yapmış oldukları hükümet darbesini meşru bir zemine oturtmuştur. MBK'nın çıkarmış olduğu bir numaralı kanunda TSK, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak, kollamak ve gözetmekle görevlidir ibaresi bulunmaktadır. Bir numaralı geçici kanunla MBK yasama yetkisini tümüyle ele geçirmiştir. Bu kanun uyarınca Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur.

²¹⁶ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 156.

²¹⁷ Zürcher, a.g.e., s. 353.

1960 Anayasası askeri bir müdahalenin ülke genelinde hâkim olduğu şartlarda hazırlanmıştır. Tek partili dönemde sonra çok partili döneme geçişte yaşanan sıkıntılar, DP hükümetinin tek başına iktidar olmasını takip eden olaylar devletin düştüğü durum askeri müdahaleye kadar gitmiştir. 1960 Anayasası da 1924 Anayasasının bazı hükümlerini kaldıran ve değiştiren 1 sayılı 12 Haziran 1960 tarihli olup 27 Mayıs gününden geçerli sayılmıştır.

26 Mayıs saat 11.30'da Sami Küçük'ün odasında İhtilalciler toplantı yaptılar. Öğleden sonra tekrar toplanan komite 27 Mayıs gece 03.00'da ihtilali başlatma karar olarak dağıldılar²¹⁸. Aynı saatlerde Genelkurmay Başkanı Erdelhun Paşa, bütün generalleri ve subayları Genelkurmay Sinema Salonunda topladı. Genelkurmay Başkanı, ordudaki kaynaşmaları kınadı ve askerleri uyardı. Ordunun hükümetin emrinde olan anayasal bir kurum olduğu konusunda askerler ikaz etti. Konuşma esnasında salonda bulunan pek çok subay kararlarını ve tercihlerini çoktan yapmıştı.²¹⁹

26 Mayıs akşamı Harbiye'de son hazırlıkları tamamlamak için ihtilalci subaylar son toplantısını yaptılar. Saat 21.00'de bütün öğrenciler ayakta, her tarafta ışıklar yanıyor ve ilerleyen saatlerde harekete geçmenin son hazırlıkları gözden geçirilmektedir. 23.00'da Gn. Madanoğlu ihtilalcileri toplayarak, “Arkadaşlar! Bu müdahaleyi, mecburi olarak yapıyoruz. Ve kararımızın doğruluğuna inanıyoruz. Şu anda vazgeçsek bile, artık çok geçtir. Çayın üzerinde at değiştirilmezmiş!.. Bu işi ne sefirlik, ne vekillik için yapıyoruz. Yurdun yüksek menfaatleri için yapıyoruz. Kalanlar, ölenlerin bıraktıklarına, sonuna kadar bakacaklardır. Bunlar için yemin ediyor musunuz? yemin ediyoruz Tanrı yardımcınız olsun..” . Artık her şey hazır ve ihtilalin saati beklenmeye başlandı.²²⁰

İhtilal önce İstanbul'da başladı. Ardından 03.00'da Ankara Harb Okulundan 4 ekip çıktı. Merkez Komutalığının birliklere harekâta katılma emrini vermesiyle, bu görev tamamlandı. Saat 03.30'a gelmeden askeri tedbirler tamamlanmıştı. İstanbul

²¹⁸ Birand, Dünder ve Çaplı, a.g.e., s. 194

²¹⁹ Aydemir, Menderes, s. 420; Özdağ, a.g.e., 193

²²⁰ Tevfik Subaşı, Bir Arpa Boyu 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin Gizli Tarihi, İstanbul 2004, s.147-152

radynosunun ele geçmesiyle dört maddelik bildiri 04.30'da halka okundu. Ankara'da ufak çaplı bir çatışma olmuşsa da harekât kansız bitirildi.

Albay Alpaslan Türkeş Ankara Radyosunda saat 05.25'te Türk Silahlı Kuvvetler Bildirisi'ni okumaya başladı. 27 Mayıs sabahı saat 08.20'de ihtilal, en son Bayar'ın da teslim alınmasıyla başarı ile sonuçlandı Adnan Bey son gecesini Eskişehir'de geçirdi. Gece saat 02.00'da odasına çekildi. Hazırlıklarını tamamlayan askerler İstanbul'dan işaret beklemeye başladılar. 04.30'da İstanbul'dan işaret geldi ve askerler Eskişehir'de koşturmaya başladılar. Bir grup asker Şeker Fabrikası misafirhanesinde kalan Adnan Bey'i tutuklamak için gitti, fakat elleri boş döndüler. Uçaklar havalandı, çevre yolları tarayan keşif amaçlı seferler yapıldı. Menderes'in arabasının Kütahya'ya doğru hareket halinde olduğu tespit edildi. Derhal Kütahya Hava Er Eğitim Tugayına telefon edilerek, Menderes'in Kütahya'da tutuklanması istendi. Teslim almak içinde Eskişehir'den Alb. Muhsin Batur yola çıktı²²¹.

Adnan Bey'in ihtilaldan son anda haberi oldu. Başbakanlıktan, Özel Kalem Müdürüne edilen bir telefonla Başbakanlık Binasının sarıldığını ve Ankara'da çatışmaların olduğu haberi geldi. Menderes, ihtilal haberini oldukça soğukkanlı karşılamıştır. Mülki erkâna telefonlar ederek ülkedeki siyasi atmosferi ve ihtilalin durumu hakkın da bilgi almaya çalıştı. Önce İzmir Valisini, Emniyet Genel Müdürünü aradı fakat ulaşamadı. Ardından Bursa Valisi Çağlayangil'i arayarak Bursa'daki ihtilal durumu hakkında bilgi aldı.

Menderes'in tutuklanması ardından kısa bir süre içinde yassıada mahkemeleri başladı. 27 Mayıs ihtilali ile birlikte Demokrat Partili siyasetçilerin hemen hemen tamamı gözetim altına alınmışlardı. Bu gözaltı sürecinden sonra Demokrat Partili yöneticilerin yaklaşık on altı ay kadar sürecek yargılanma dönemleri başlıyordu. DP'liler geçici anayasanın 6.maddesine göre yeni kurulan Yüksek Adalet Divanında yargılanacaklardı. Bunun yanı sıra sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve hakkında soruşturma açılacak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğini karar vermek üzere bir Yüksek Soruşturma Kurumu oluşturulacaktı.

²²¹ Aydemir, Menderes, s. 420; Özdağ, a.g.e., 193

İhtilalden sonra devrik lider mensupları Ankara’da Harp Okulu’nda , İstanbul’da Davut Paşa Kışlasında kalıyorlardı. Kısa süre sonra Marmara açıklarında bulunan Yassıada, tutukluların kalması için hazırlanmış ve tutuklular yavaş yavaş sevk edilmeye başlanmıştı.²²²

Eski DP iktidarının yargılama hazırlıklarına hemen başlanmış ve öncelikle Yüksek Soruşturma Kurulunun oluşumu ve çalışma tarzını belirleyen özel bir kanun çıkarılmıştı.²²³ Yüksek Soruşturma Kurulu, soruşturma yaparak, sanıklar hakkında mahkeme yapılmasını için karar verecek Yüksek Adalet Divanına sevkedecek, mahkemenin kararı ise MBK’ca geri çevrilecekti.²²⁴ İhtilalden sonra, ihtilal mahkemelerinin kurulması beklenen bir durumdu. Bunda amaç süratli ve kesin karar alabilme gücüne sahip olmaktı. Nitekim Milli Mücadele döneminde açılan İstiklâl Mahkemeleri buna bir örnekti.İhtilalcilerin bir tür tam yetkili mahkemeler yerine YAD ve YSK için, Ceza Muhakemeler Usulü Kanununun klasik yargılama şekillerini kabul etmiş olması dikkat çekiciydi.

Şevket Süreyya Aydemir’e göre, mahkemenin niteliği ile hukuki yapısı ciddi olarak çelişmekteydi. Bu durum İhtilali gerçekleştirenler için de önemli bir dezavantaj olmuştu. Yüksek Soruşturma Kurulu’nun bir başkan , otuz iki üye ve kırk altı yardımcı ile, toplam yetmiş iki kişilik bir soruşturma olarak 6 Temmuzda çalışmalara başlamıştı. Temmuz ayı sonlarında ise Yassıada soruşturmalarına başlanmıştı. Bakanlar ve memurla, nüfuz görev suiistimali ve zimmet gibi suçlardan, milletvekilleri ise “Cumhuriyet esaslarından ayrılmak, dikta rejime doğru gidişi desteklemek ve Anayasa’ya aykırı kanun çıkarmış olmaktan” sanık olarak sorguya çekilmişlerdir.²²⁵

Şevket Süreyya Aydemir, mahkemelerin başladığı günkü havayı şu şekilde anlatmaktaydı: “ Mahkemenin başladığı günün havası , bütün sanıklar için elbetteki gergindi. Soruşturma ve bekleme devresi iyi geçti denemez. Vehimler, yorumlar,

²²² Aydemir, a.g.e, s.457-458

²²³ “Yüksek Adalet Divanı’nın Muhakeme Usulü’ne Ait Geçici Kanun”, bkz. T.C Resmi Gazete, 18 Haziran 1960, s. 1-2

²²⁴ Aydemir, a.g.e, s.457-458

²²⁵ Aydemir, a.g.e, s. 452-454.

ihtimaller, temaslardaki dar çerçeve ve Yassıada'nın şu bilinen atmosferi elbetteki ağırdı. Nihayet muhakeme günü gelince sanıklar aşağı hole indirildiler. Sıralandılar. Salonda herkesin oturacağı yer belirtilmişti. Başol duruşmayı açtı. Önce yoklamalar yapıldı. Menderes, sanıklar sırasının ön sırasında Bayar'la birlikte yan yana oturtulmuştu. Fakat bu iki yakın adam birbirlerine o kadar uzaktılar? Aralarına sanki aşılmaz duvarlar gerilmiş gibiydi. Sanki birbirlerin hiç tanımıyorlardı. Ve herkesin gördüğü şeydu bu iki insan birbirlerinden kopmuşlardı....”demekteydi.²²⁶

Duruşmalar 14 Ekim 1960'da başlamış, on bir aylık bir süre sonucunda 15 Eylül 1961'de tamamlanmıştı. Duruşmalar 405 sanıkla başlamış ve 203 duruşma günü sürmüştü. 15 Eylül'de açıklanan mahkeme kararına göre 15 sanık idama, 31'i müebbet hapse, 408'i de çeşitli hapis cezalarına mahkum olmuşlardı. 133 sanık ise uzun süren son celse de beraat etmişlerdi.²²⁷

Mahkeme sürecinde Menderes'e birçok suçlama yöneltildi. 6-7 olaylarından, örtülü ödenekler ve ilginç olarak özel yaşamına kadar her şey mahkeme sürecinde kendisine suçlama olarak yöneltilmişti. İsmet Bozdağ, mahkeme sürecinde Menderes ve ailesinin yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır.²²⁸

“Hayatında İlk defa mahkemeye çıkan Berin Hanım, sorulacak sorular karşısında şaşkırmaktan, bocalamaktan korkuyordu. Çünkü kocası, kendisinin haberi olmayan bazı mubayaalardan ötürü suçlanmaktaydı. Bu yüzden, Divan'dan çağırıldığı zaman, yüreği gümbürtülerle vuruyor, ayakları dolaşıyordu. Yüzü, hafif makyaja rağmen bembeyazdı... Yassıada Mahkemesi'nin Başkanı Başol soruyordu: "Adnan Menderes, evinin meyve-sebze ihtiyacını, Başbakanlık örtülü ödeneğinden karşılıyormuş! Bunun hakkında ne biliyorsan, anlat!" Berin Hanım'ın tasarladığı sözlerin hepsi uçmuş, kafasının içi koyu bir sisle dolmuştu!.. Neyi, nasıl söylemesi gerektiğini bir kenara bırakarak, heyecanla konuştu: "Kocam bazı

²²⁶ Aydemir, a.g.e, s. 470.

²²⁷ Aydemir, a.g.e, s. 470.

²²⁸ İsmet Bozdağ, **Darağacında Bir Başbakan Menderes**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s.248

aksamları, eve, devlet adamları, parlamento adamlarıyla gelirdi. Çok kalabalık geldikleri de olurdu. Evimizde daima 10 kişilik sofranın gerekleri vardır; ama eğer misafirlerin sayısı fazla ise, meyve gibi, sebze gibi bazı noksanlıkları, Başvekalet Nöbetçi Memurluğu'na telefon edip isterdim. Bunların parasının, kocamın hesabından mı, yoksa başka bir hesaptan mı ödendiğini bilmiyorum. Fakat kocam, sofrası eksiklerinin bu yoldan karşılandığını bile bilmez! Bunda bir suç varsa, benim suçumdur!" Adnan Menderes basını kaldırmış, karısına, saygı ve hayranlık dolu gözlerle bakıyordu. Simdi Berin Menderes, artık içeri girerkenki Berin Hanım değildi. Heyecanını, tedirginliğini sırtından atmış, gerçek bir "hanımefendi" vakarı içinde dimdik duruyordu."

Mahkemenin başlamasından beri sanıklar hakkında verilecek kararlar kamuoyunda oldukça merak edilmekteydi. Karar açıklanmış sıra idamların onaylanmasına gelmişti.Geçici Anayasaya göre idam hükümlerin onaylanması gerekmektedir. YAD ve YSK görevini tamamlamıştı. İdam kararlarının onaylanması uzun sürmemiş, aynı gün MBK toplanarak YAD'ca verilen ölüm cezalarını onaylamıştır.

Menderes İmralı'da kaldığı sıralarda kendisine verilen sakinleştirici veya uyku haplarını biriktirip intihara kalkıştı. Ancak ölümden son anda kurtarıldı. Askerlerin telaşı üzerine, Menderes'e intihar girişimini itiraf ettiği bir belge imzalatıldı. Sonrasında birkaç gün içinde tam olarak iyileşmesine izin verilmeden idama gönderildi.

Bozdağ ise bu süreci şu şekilde anlatmaktadır. "*Adnan Menderes, kendisine verilen uyuşturucu hapların "maksatlı" olduğunu ne zaman fark etti, bilinemez!.. Ama her halde farkettiler, her halde işkillendi ki, verilen hapların bir kısmını, yutmuş gibi görünüp saklamaya başladı. Böylece, hem düşüncesini daha sağlam tutuyor, hem günlerin getireceklerine kendisini hazırlıyordu. "Yazarın notu: Yıllar sonra Sayın Bayar'la Çiftelhavuzlar'daki evinde görüşürken sormuştum: "Cebinizden çıkardığınız tabanca ile ne yapacaktınız? Vuruşacak mıydınız subaylarla?" Bayar'ın*

*cevabı şu oldu: "Koskoca muhafız taburunu geçip evime kadar girmiş subaylarla silahla vuruşmanın hiçbir anlamı yoktu. Eğer tabancamı elimden düşürmeseler, kendimi vuracaktım! Memleketimin subayına kursun sıkamam."*²²⁹

Mahkeme kararı gereği 17 Eylül 1961 saat 14.30'da idam edildi. TBMM, DP mensupları hakkında iade-i itibar kanunu çıkardı. İdamların 29. yılında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın mezarları devlet töreni ile kalabalık bir halk ve Cumhurbaşkanı'nın katılımıyla İmralı'dan İstanbul'daki Anıtmezaraya taşındı.

²²⁹ Bozdağ, a.g.e. s.258.

SONUÇ

Bu ülkede 17 Eylül 1961 tarihinde bir başbakan asıldı. Kendisine yöneltilen yüzlerce suçlama arasında, neredeyse idamı haklı çıkaracak hukuksuzluklarla bezeli bir kararla Menderes ve arkadaşları idama gönderildi. Türk demokrasisi için kara bir leke olarak kalacak bu süreç 1961 tarihinde kapandı. Ama Türkiye’de kapanmayacak birçok yara açıldı. Etkileri günümüzde bile hissedilen askeri müdahale ve idam kararı, çok partili döneme ve demokrasiye geçiş denemelerinin ilk kurbanını almıştır.

10 yıllık başbakanlık görevinde beş hükümet kuran Menderes, parti içi dengelere, merkez ve taşra teşkilatına, parti meclis grubuna büyük önem verdi. DP içersindeki konumunu güçlendirerek kısa sürede kendi ekibini oluşturdu. Son ana kadar bu ekiple iktidarım devam ettirdi. Kimse Menderes'ten böyle bir basan beklememektedir. Muhalefet etmek ülke yönetmekten nispeten kolaydır. Menderes'in başbakanlık görevini üstlendiğinde ülkeyi başarıyla yöneteceğine CHP muhalefeti de dahil pek çok kimse inanmamaktadır. Pek çok yazar Menderes'in başarılı yönetimini takdir etmek yerine bu başarıyı bir takım tesadüflerle açıklamayı tercih etmektedir.

Menderes muhalefet yıllarında CHP hükümetlerinin siyasete yaklaşımı ve muhalefete karşı tavrından rahatsızlık duymuştur. İktidara geldiğinde Menderes geçmişin etkisinden hiçbir zaman tam olarak kurtulamadı. Muhalefetin zaman zaman yaptığı eleştirilere hep CHP hükümetleri devrini referans göstererek tepki göstermiştir. Diğer muhalefet partisi MP’de 1948’de DP’den ayrılmış olanlar tarafından kurulduğu için, Menderes tarafından hiçbir zaman kabullenilmemiştir. Hatta 1956’da DP’den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan HP’side aynı kaderi yaşamıştır.

1946’da çok partili hayatın ilk tartışmalı seçimlerinden 1960 yılının askeri yönetimine kadar ki süreçte yaşanan pek çok yanlış tek bir nedene bağlayarak açıklamak mümkün değildir. Menderes'in on yıllık iktidarı sonrasındaki askeri müdahale DP iktidarı ile asker arasındaki kavganın sonucu da değildir. Tabii ki Menderes'in özellikle 1954 seçimleri sonrasında otoriter bir kimliğe bürünerek muhalefetin bütün unsurların ezme çabası önemli yer tutar. Önce basının desteğini

ardından bürokrasinin sadakatini yitiren Menderes, CHP'nin gerilime dayalı muhalefet anlayışı ile hırçınlaşmış, hükümeti kontrol edecek bir üst kurumun olmaması darbenin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

Bu tarihten itibaren Türk demokrasisi farklı gerekçelerle neredeyse her o yılda bir askeri müdahalelerle karşılaşmıştır. Askeri vesayetin gölgesi, iktidarların ve toplumun ensesinde her zaman hissedilmiştir. 1950'li yıllarda DP fobisi ve Komünizm, 1960 ve 70'li yıllarda sağ-sol çatışması, 1980'li yıllardan sonra irtica ve terör olgusu, ülke demokrasisinin sağlıklı işlemlerini önleyen düşmanlar olmuştur. Ülke kendine çeşitli düşmanlar yaratmış bu düşmanlar kimi zaman siyasal partiler, kimi zaman sermaye çevrelerince abartılarak devlet-toplum karşıtlığının malzemesi yapılmıştır.

Tüm bu süreçlerin içinde 1950-1960 döneminin gerilimli ve çalkantılı yıllarında Menderes kimdi? Neler yaptı, yanlışları neydi, kahraman mıydı? Neden asıldı? Asılmayabilir miydi? Tüm bu sorular bugün için Menderes'i geri getirmeyecek ya da demokrasimizdeki kara lekeyi silmeyecektir. Ancak bu soruları tartışmak ülkenin geleceği için toplumun hemen her kesiminin görevidir.

Menderes öncelikle bir insandı, Aydın'lı zengin bir ailenin oğlu, sakın ve mütevazı kişiliği ile tanınan ve kısa sürede siyasi başarılarıyla dikkat çeken biriydi. Tek parti döneminin uygulamalarının yanlışlarına karşı oluşan tepkilerin içinde yer aldı. Özellikle CHP ile toprak sahiplerinin ve merkez-çevre arasındaki geriliminin çevre adına ilk temsilcisiydi. Bu bağlamda, merkez-çevre gerginliğinin, devlet-toplum karşıtlığının ve "halka rağmen halk için" sloganıyla kendinde toplum mühendisliği yapma hakkı bulan bir zihniyetin ilk kurbanıydı.

Hatalar, anti demokratik uygulamalar elbette ki vardı. Ancak bugünün gerçekleri ve yanlışlarından bakınca, Menderes'in geç kalan "iade-i itibarı" çoktan hak ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın Cüneyt, **Askerler ve Dış Güçler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000
- Akat A. Savaş, **Alternatif Büyüme Stratejisi; İktisat Politikası Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983
- Aksoy Muammer, **Partizan Radyo ve DP**, Ankara 1960
- Albayrak Mustafa, **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti**, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004
- Aldıkaçtı Orhan, “27 Ekim 1957 Seçimi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt XXIV, Sayı 1-4, İstanbul, 1959
- Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara 1994
- Andrew Mango, **Türkiye'nin Yeni Rolü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995
- Arcayürek Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, İstanbul 1984
- Arıkan Mustafa, “27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, **SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, 1997
- Aydemir Ş. Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.3. Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999
- Aydoğan Metin, **Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005**, İzmir 2005.
- Aygen Cemal, “Önümüzdeki Seçimlerin Muhtemel Neticeleri”, **Forum**, Cilt 8, Sayı 85, 1 Ekim 1957
- Bağcı Hüseyin, **DP Dönemi Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 1990
- Başgil Ali Fuat, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul 1966
- Belge Murat, “Sosyalizm Türkiye ve Gelecek”, **Birikim**, İstanbul, 1989, s.203.
- Beriş H. Emrah, “Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme”, **Liberal Düşünce**, 34, Bahar, 2004.
- Berkes Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Birand M. A. - Dündar C. - Çaplı B., 12 Mart, İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 10. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara, 2008

Bozdağ İsmet, **Darağacında Bir Başbakan Menderes**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004

Bulut Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957–1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009

Cem İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1979

Cumhuriyet 13 Ekim 1958

Çağdar Tevfik, “Türkiye’de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler”, **Ülke Dergisi** Sayı: 4, Ankara, 1978, s.250.

Çavdar Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008

Çaylak Adem ve Nişancı Şükrü, **Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Kapu Hüsnü, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009

Çufalı Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004

D.P. Program ve Tüzüğü, Ankara, 1946

Dağcı Gül Tuba, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul: İlgı Yayınları, 2006

Edip Eşref, “Başbakanla Bir Hasbıhal”, C: VI, S: 145 (Şubat 1953),

Ekavi Athanassopoulou, Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO, Londra, Frank Cass, 1999, s. 38.

Erdilek Neşe, “Hükümetler Ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4.Cilt

Erer Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul 1963

Erik John Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Y. Soner Gonen, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999

Eroğul Cem, Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006

Eroğul Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1990, İmge Kitabevi,

Eroğul Cem, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Erol M. Seyfettin, **1946-1950 Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika**, Edi: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Kapu Hüsnü, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009

Erol Ömer Lütfü, **Asker Devrim Darbe**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004

Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, 1976

Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007

Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamak Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976

Gevgilili Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Göktürk G., “İslami Dalga/Ateizmden Müslümanlığa: Türkiye'nin Garaudy'leri”, **Nokta**, sayı:7

Göle Nilüfer, **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.23.

Gönlübol Mehmet ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919–1973)**, 5.Basım, 1982

Güven Ali Murat, “Menderes'in Mucizevî Kurtuluşu”, Yeni Şafak, 20 Şubat 2006

Hale William, **1759 'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. A. Fethi, İstanbul 1995

Havadis 20 Şubat 1959, **Cumhuriyet** 20 Şubat 1959

Hiç Mükerrerem, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İstanbul 1993

Hilav Selahattin, “Düşüne Tarihi”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, (ed) Sina Akşin, Milliyet Kitaplığı, 2007

Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966

İç Göç Dalgası Büyüyor, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C.2. İstanbul: YKY, 2002

İnalcık Halil, “Tanzimat Nedir?”, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006

Jenny White, **İslamist Mobilization in Turkey**, Washington, University of Washington Press, 2002

Kahraman Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - I: Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.201.

Kaştan Yüksel, “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945–1960)”, **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 32, 2006

Kazgan Gülten, **Tanzimat'tan XXI. Yüzyıl'a Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999.

Keyder Çağlar, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye”, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 2006

Keyder Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008,

Kili Suna, **Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli)**, IV. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

Koçtürk Osman K., **Sessiz Savaş**, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969

Kongar Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 156.

Kongar Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s. 109.

Köker Levent., **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

Kuran Ahmet, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1995, s.226.

Louis A. Delvoie, “Turkey in NATO: An Ambivalent Ally.”, **Occasional Paper Series**, No. 58, Center for International Studies, Queens University, Şubat 2005.

Mahcupyan Etyen, **Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet Devlet ve Din**, Patika Yay, İstanbul, 1998

Mardin Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (ed) Ersin Kalaycıoğlu ve Sarıbay Ali Yaşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

Mardin Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay, İstanbul, 1995.

Mardin Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Mert Nuray, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** Cilt 6 – İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005,

Nuray Mert, **İslâm ve Demokrasi Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz Yay., 1998

Özbudun Ergun, **Political Change and Political Participation in Turkey**, Princeton University Press, 1976

Özbudun Ergun, **Political Change and Political Participation in Turkey**, Princeton University Press, 1976

Özdağ Ümit, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs**, Ankara, 1997

Sander Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, İstanbul, 1995.

Sarıbay Ali Yaşar, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"**, Alan Yay., İstanbul, Mart 1985.

Seçim Neticelerinin Tahlilinde Geriye Bakış, **Forum**, Cilt 8, Sayı 89, 1 Aralık 1957

Seyhan Dünder, **Gölgedeki Adam**, İstanbul 1966

Sitembölükbaşı Şaban, **Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995

Subaşı Tevfik, Bir Arpa Boyu 27 Mayıs 1960 İhtilalı'nın Gizli Tarihi, İstanbul 2004

Şahingiray Özel, **Celal Bayar'ın Söylev Ve Demeçleri: 1933-1955 Dış Politika**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

T.C. Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Türkiye Yıllığı** 1973, Ankara, 1973.

Tanör Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999

Teziç Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976

Timur Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003,

Toprak Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1995

Tosun Tanju, **Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999

Tosun Tanju, **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

Tunaya T.Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960,

Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999 , s. 175–181, Ayın tarihi, 5 Eylül 1955- 9 Eylül 1955

Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri (1923-1988) Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1989

Türküne Mümtaz, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınları, Ankara, 2003

Ulman Haluk ve Sander Oral, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.36, S.1–4, Ekim

Ulukan Lütfullah, “Cumhuriyet Döneminde Endüstriyel Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerindeki Gelişmeler”, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, 26-26 Kasım 1981.

Uyar Hakkı, **Vatan Cephesi: Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek**, İzmir: Büke Yayınları, 2001

Yaşa Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980

Yavi Ersal, **İhtilâlcı Subaylar**, 1. Kitap, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2003, ss. 249–251.

Yavuz Hilmi, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, Boyut Yay, İstanbul, 1999
Mahçupyan Etyen, **Osmanlı’dan Postmoderniteye**, Patika Yay, İstanbul, 2000

Yeşil Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş: 1946-1950**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

Yetkin Çetin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995

Yıldız Ahmet, “27 Mayıs ve Yaptıkları”, **SÜAİT Ata Dergisi**, S.5, Konya 1993,

Yıldız Nuray, “Demokrat Parti İktidarı (1950–1960) ve Basın”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, s. 2001

Yücel M. S. Demokrat Parti, İstanbul. Ülke Kitapları, 200

Yüksek Adalet Divanı’nın Muhakeme Usulü’ne Ait Geçici Kanun, bkz. T.C Resmi Gazete, 18 Haziran 1960,

EKLER

EK 1: AYDIN MENDERES İLE RÖPORTAJ METNİ

1. Sizi kısaca tanıyabilir miyiz?

Ben Aydın Menderes'im.1946 Ankara doğumluyum. Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ni bitirdim. Şimdiki adı Gazi İktisadi'dır. 1977-1980 Adalet Partisi Konya Milletvekili idim. 1978 yılından başlayarak 12 Eylül 1980'e kadar Adalet Partisi Genel Daire Kurulu üyeliği yaptım.12 Eylülde siyasetten 10 yıl yasaklılar arasındaydım. 1987'de yasaklar kalktı. Ben 1993'e kadar siyasete dönmedim. 21 Mayıs 1993'te arkadaşlarla birlikte Büyük Değişim Partisi'ni kurduk.1994 Ocağında Demokrat Parti ile birleştik.1995'de Refah Partisi'ne katıldık. 1995-2002 yılları arasında İstanbul Milletvekilliği yaptım. 2002'de Doğru Yol Partisi'ndeydim. Barajı aşamadığı için seçimi kaybetmiş olduk. Önce kendi sayfamda, internette yazılar yazdım. Sonra Tercüman Gazetesi'nde 2006 Ekiminden 2010 Mayısına kadar yazılarım çıktı. Şimdi 2010 yine bu sene sonbaharda eylül başında Yeni Asır'da haftada üç gün pazar, pazartesi, çarşamba günü olmak üzere köşe yazarlığı yapıyorum. Bizim uzun olan kısa hayat hikâyemiz budur.

2. Sayın Adnan Menderes nasıl bir insandı?

Çok iyi bir insandı, evliya gibi bir insandı. Karıncayı incitmemiştir. Görüp de onu sevmemek, etkisi altına girmemek mümkün değildi. Çok kibar bir insandı ama o kibarlığı soylu bir kibarlıktı. Bütün davranışlarına sinmişti. Ayrıca son derece de nazik bir insandı. Hudutsuz derecede alçak gönüllü ve mütevaziydi. İnsan sevgisiyle doluydu. Son derece enerjik bir insandı. 3-4 saat uykuyla yetinebilen, tek eğlencesi her gün 2-3 saat yaptığı yürüyüşler olan, her daim güler yüzlü, insanları her vakit güler yüzle karşılamış ve uğurlamış olan bir insandı. Üzerinde mendilinin dışında hiçbir şey taşımamış, kalem taşımamış, kâğıt taşımamış ama nerdeyse bütün dünyayı kaydedecek kadar da gayet güçlü bir hafızası vardı.

3. Sayın Adnan Menderes'in son derece mütevazı olduğunu biliyoruz, siz de bahsettiniz. Peki, bir siyaset adamının bu denli mütevazı olmasını neye bağlıyorsunuz?

Birçok sebebe, bir kere yaradılış itibariyle öyleydi. Adnan Menderes genç yaşında 30-35 bin dönüm çiftlik sahibi olan biridir. Çakırbeyli'ye gelmiş. Konakta yaşayan, büyük toprak sahibi olan bir bey. Yani bakınca geçmişi pek alçak gönüllü olacak bir geçmiş gibi gözükmemekle birlikte tam tersine köyden itibaren hep insanlara karşı alçak gönüllü davranmış, hep onlarla hemhal olmuş. Bir kere böyle bir kökten bir geliş var. Bir de Adnan Menderes demek, belli ölçüde tek partiye bir tepki demektir. Sadece siyasi bir fikir olarak değil bireysel bir psikoloji olarak da bu demektir ki o zamanın halka tepeden bakan insanlarına benzemek istememiş, bunları sevmemiş ve bunlara tepki duymuştur. Nitekim zaman zaman bu söylediklerimi anımsatacak, atıfta bulunacak beyanlarına rastlamak mümkündür.

4. Bir evladı gözüyle nasıl bir babaydı?

Çok iyi bir babaydı. Ben ilkokul çağındayken geceleri geç de gelse mutlaka beni uyandırır, sarar, konuşurdu. Benim bazen uyku haliyle, yarı uykulu, yarı uyanık bir vaziyette garip cevaplarım olabilirdi. Bunlara kahkahalarla gülerdi. 1950-1960 yılları arasında İstanbul'da yatılı okuldaydım. Ankara'dan yola çıkmadan: "Bugün falan uçakla İstanbul'a gideceğim. Aydın'a haber versinler, onu götürsünler." diye haber gönderirdi. Umumiyetle hafta sonları olurdu. Böylece de bir üç yıl pek çok ortak hatıramız olmuştur. Hele İstanbul'da beni hemen hemen hiç yanından ayırmazdı diyebilirim. Yürüyüşte, hatta gittiği bazı davetlerde beni de mutlaka yanında bulundurur, benimle görüşür ve sohbet ederdi. Bana büyük bir adam muamelesi yapardı. Böyle bir babaydı.

5. Çok küçük yaşlarda annesini ve babasını kaybettiğini biliyoruz. Babanızın bu şekilde büyümesi kişiliğine, karakterine etki etmiş miydi?

Muhakkak ki etki etmişti. 1,5 yaşında annesini, 2,5 yaşında babasını kaybetmiş. Sonra babaanneleri ona hem analık hem babalık yapıyor. Bir de buna

kendisi herhalde 5-6 yaşındayken, ablası 11 yaşlarında Melike'yi de kaybetmiş olması, üçünün de veremden vefat etmeleri muhakkak ki birtakım tesirler bırakmıştır. Bunu böyle düşünmekte bir yanlışlık olmaz.

6. Sayın Adnan Menderes'in sabahları yürüyüş yaptığını biliyoruz. Karşıyaka'da futbol oynadığını biliyoruz. Babanızın sporla arası nasıldı? Yürüyüşten ayrı olarak farklı bir spor dalıyla ilgilendiği oluyor muydu?

Yüzmeyi çok severdi. Denizde kayboluncaya kadar, çok ilerilere açılacak şekilde birkaç saat yüzdüğü olurdu. Tabi bu vakit bulmasına bağlıydı. Fakat erken kalkması, sürekli yürüyüş yapması, fırsat buldukça yazın yüzmesi onu son derece enerjik yapmıştı. Ben babamı yorgun görmedim, yorgun bir insan yüzüyle görmedim. Her vakit için zindeydi. İşte benim kendisini bilip hatırladığım, onun ellili yaşları dönemindeki yaptığı sporlardı. Yürüyüş ve yüzme, spor olarak ikisini söylememiz mümkündür.

7. Yemek yeme düzeni nasıldı? Günde kaç öğün yemek yedi?

Sabah kahvaltı etmezdi. Bazen zaten arabası gelmeden rahmetli annem onu geçirir, arkasından: “ Başvekil Beyefendi yola çıktı. Arabayı yetiştirin.” diye telefon ederdi. Babamın bazen bir bardak portakal veya greyfurt suyu içtiği olurdu. Öğlen o meşguliyet içerisinde sürekli bir yemek yediğini hatta doğru dürüst bir şey yediğini zannetmiyorum. Hemen hemen bir öğün gibiydi. Akşam onu da mutlaka evde yemek ister, evde yediklerinden hoşlanırdı. Bazen misafirler olurdu. Bazen 5-6 kişi, bazen 10-15 kişi, bazen 25-30 kişi, bazen daha fazla misafir olurdu. Hep birlikte yemek yenirdi. Onun yemekle alakası daha ziyade akşam yemeğiyledir. Ama 1951 senesini hatırlıyorum. İlk başbakan olduğu dönemde, sabah kahvaltı ettiği günleri sürekli değil ama çok az hatırlıyorum. Yani başbakan olmadan evvel sabah kahvaltısı, öğle, akşam yemeği daha muntazamken 1950'de başvekillikten sonra yemeğe ayırabileceği vakit giderek azalmıştır.

8. Babanızın ev halinden ve uyku düzeninden bahseder misiniz?

Gece kalkar, yağmur var mı diye bakardı. Gayet az ve hafif bir uykusu vardı. Uykuya çok az zaman ayırmıştır. Uyuması En erken saat yarımı, biri bulur. Evde misafirler vardır veya Türkiye’yi bir yabancı ziyaret ediyorsa, onunla ilgili resmi programa katılmıştır. Ankara’da özellikle 1953-1954’ten sonra uyku düzeni aşağı yukarı bu şekildeydi.

9. Adnan Menderes’in uyumadan önce kitap okuduğunu biliyoruz. Başbakan olduktan sonra da bu alışkanlığına devam etti mi ve hangi tür kitapları okuyordu?

O vakit çıkmış, ciltlenmiş resimli taahhüt dergileri vardı. 3-4 cilt vardı, onlar dururdu. Yine tarihle ilgili kitaplar dururdu. Eski yazılı kitaplar, söz gelimi Hüseyin Rahmi’nin romanları dururdu. Gülen, gülmesini çok seven bir insandı. Zaman zaman okurken güler, hatta anneme de okur, beraber güldükleri olurdu. Ama tabi çok yoğun bir tempo, sürekli bir okuma söz konusu değil.

10. Sayın Adnan Menderes yanında koruma bulundurur muydu? Halkla bu denli iç içe olmasının sebebi neydi?

Arabasında bir şoför bulunurdu. O da polis değildi. Bir de arabanın önünde bir polis vardı. Gündüz 12’den gece 12’ye kadar Ethem, gece 12 den gündüz 12’ye kadar da Mehmet diye bir sivil polis memuru vardı. Eskort filan yoktu o vakit. Halkın içinden bir insandı. Ömrü halk içinde, köylerde geçmiş, insanlar içerisinde geçmiş bir insandı. Öyle halktan ayrı, kopuk yerlerde yaşamış bir insan değildi. Varlıklı, zengin, civardaki büyük çiftçilerden oluşmuş, gençliğinden beri pek çok dostu arkadaşı da olmasına rağmen daha ziyade hep halk içerisinde ömrünü geçirmiş bir insandı. Başbakanlıktan sonra da bunu değiştirmede.

11. Sayın Adnan Menderes Bey’in camilerin onarılması, ezanın orijinal haline dönüştürülmesi gibi faaliyetleri var. Babanızın maneviyat yönünden bahseder misiniz?

Çok inançlı bir insandı. Bir gün anneme: “ Berin, sabah çıkarken bana bir şeyler söylüyorsun. O sırada ben dua ederek çıkıyorum, sana da cevap veremiyorum.

Çalışanlar filan yanlış anlayabilirler.” demiş. Rahmetli annem de: “ Başka söyleyeceklerimi söylemeye vakit olmuyor, bir vatandaş gibi bana da randevu ver de ben de o şekilde geleyim görüşeyim.” diye mukabelede bulunmuş. Her vakit için ağzından besmele, dua eksik olmazdı. Benim din dersleri almamı istemişti. İstanbul’da ilk sınıftayken ve her vakit onu o imanlı inançlı haliyle hatırlarım. Yani herkes Allah der de herkesin Allah deyişinde bir fark vardır. Canı gönülden, yürekten büyük bir imanla inançla Allah lafzı celilini bile ifade eden gönlü bu kadar maneviyata açık bir insandı.

12. Sayın Adnan Menderes Bey’in anneniz Berin Hanım ile iletişimi nasıldı?

Karşılıklı saygı ve sevgi hâkimdi. Annem eşine çok hürmet eder ama aynı şekilde babam da anneme karşı aynı hürmetin içindeydi. Bu gönüldaşlık, karşılıklı sevgi saygının yanı sıra bizler için bir baba, annem için bir eş olarak Adnan Menderes olduğu gibi bir de devlet adamı, politikacı Adnan Menderes vardı. O vakit işte ben çocuk sayılırım, annem tabi yetişkindi. Büyük ağabeyim ama onlar yurt dışındaydılar, aynı zamanda hepimiz birer Adnan Menderes fanatığıydık. Annem de saygı ve sevgisinin içerisinde vatanını bu kadar seven, insanları bu kadar seven ve hiçbir lükse düşkünlüğü olmayan, istese kendi parası pulu buna müsait, kendi meşru geliri müsait ama bunlara hiç iltifat etmeyen bir insan olarak babamı çok saymış ve sevmiştir. Ne zaman bir yurt içi geziye gitse sürekli telefonla takip eder, hemen sabah Adnan ne demiş diye gazeteleri okur, radyoyu dinlerdi. Politikacı devlet adamı Adnan Menderes sürekli zaten evde bizimle tabi daha fazla da rahmetli annemle birlikte o an için beraber olmasalar da bu yönüyle de birlikte yaşama devam ederlerdi, ilişki iletişim devam ederdi.

13. Babanızın düğün töreni yapmayıp aile içerisinde sade bir törenle evlenmesinin özel bir sebebi var mı? Bildiğimiz kadarıyla size de sünnet düğünü yapılmamış. Bunları neye bağlıyorsunuz?

Sünnet düğünü yapılmamış olmasının ayrı bir sebebi var. Diğeri, şaşaaadan uzak mahcup tabiatlı bir insandı, onunla ilgilidir. Bana sünnet düğünü yapsa herkes hediye getirecekti. Bunu istememişti, onun içinde habersiz yaptırttı. Sadece 3-5 yakın

dostunun haberi oldu, onların hediyeleri geldi. Ama istese o günün şartlarında Ankara’da, İstanbul’da çok kalabalık, çok misafirli, davetlisi çok olan bir sünnet düğünü yaptırabilirdi ama istememiştir. Hediye gelmesin diye istememiştir, onun sebebi çok belirgindir.

14. Sayın Adnan Menderes Bey’in yanlış olduğunu düşündüğünüz bir yönü var mıydı? Mesela şöyle yapsaydı belki daha iyi olabilirdi şeklinde düşündüğünüz oldu mu?

İnsanları bir bütün olarak düşündüm. İnsanlar birbirinden farklı hareketler ve davranışlar toplamından ibaret değildirler. Bir şahsiyetleri vardır, bir bütündür. Her söz, her adım, her harekette de bu bütün olan şahsiyetin türevi olarak ortaya çıkar, onun bir ürünü olarak ortaya çıkar. Onun için ben insanları şu yönü şöyle olsaydı, bu yönü böyle olsaydı, şurada şu şekilde olsaydı gibi hiç değerlendirmedim. Bunun gerçekçi olmadığını da düşündüm. Hep bir bütün olarak ele aldım, o itibarla benim insanlara karşı genel tutumum bu oldu. Tabii ki babam için de aynısı söz konusudur.

15. Efendim babanızın en çok yapmak istediği şey neydi, hedefleri nelerdi?

Bunu Türkiye’nin kalkınması, içeride ve dışarıda güçlü bir devlete, itibarlı bir devlete sahip olması, insanların yoksulluğu, çaresizliği yenmesiydi. 1950 yılında 20 milyonu bulmayan nüfusun neredeyse 1 milyona yakını veremdir. Her yerde sıtma vardır. Nerede su varsa orada sıtma vardır. Menderes ovasından Seyhan, Ceyhan ovalarına kadar Türkiye’nin en büyük, en güzel, en münbit ovalarında şiş karınlı çocuklara rastlanır. 7-8 kişinin bir araya gelip zar zor bir paket sigara alabildiği dönemlerdir. Bu yoksulluğu, çaresizliği gördükçe yüreği yaralanmıştır. Vatandaş devlet dairesinde itilip kakılmasın, cebinde parası olsun, istediği yere girsin, istediği yerde istediği gibi yesin içsin, çaresiz kalmasın, vatandaşın eli böğründe kalmasın diye mücadele etmiştir. Türkiye mamur olsun, şehirler pırıl pırıl olsun diye uğraşmıştır. Civalı ampuller yeni çıkmıştı. Ben kendisinin onları taktırırken bir çocuk gibi sevindiğini gördüm, biliyorum. Hayalinde böyle mamur bir Türkiye, ıslıl ıslıl bir Türkiye vardı. Tabii o vakit daha şehirlere bile tam elektrik verilebilmiş değildi. 1950 yılında yeni yapılmış yol 0 km iken, 1960 yılına geldiği vakit 17.000

kilometreyi bulmuştı. Zaten İstanbul'da da bazen yapılan yollara giderdi. Bazen terziden yeni aldığı tiril tiril elbiseleri, gıcır gıcır boyalı pabuçlarıyla o çamurların içerisinde buradan mamur bir Türkiye çıksın, büyük bir Türkiye çıksın, güzel bir Türkiye çıksın diye debelenir, uğraşırdı. Öyle bir tablo, o fotoğraf hiç gözümün önünden gitmez. En büyük arzuları da bunlardı. 10 yıla daha fazlasını bile sığdıracak bir Türk evladı çıkmamıştır, çıkmazdı da.

16. Efendim bu 10 yıllık dönemi soracağım. Babanız tek parti döneminden ülkeyi teslim aldı. Çok büyük atılımlar gerçekleştirerek 10 yıl ayakta kaldı ve gerçekten bu 10 yıla çok ciddi şeyler sığdırdı. Bunları neye borçlu?

Hep bunlarla zihnini meşgul etmişti. Kendini yetiştirmişti. Meclisin önünden gece geç vakit geçenler bir ışık görürlerse:” Adnan Bey burada derlermiş.” Ayrıca halkın içinde, toprağın içerisinde kuraklıkla uğraşırdı. Yağış fazla olur; sellerle, taşkınlarla uğraşırdı. Halkın ihtiyaçlarını biliyordu ve bu yüzden büyük bir azim ile bu yoksulluğu, bu çaresizliği, bu imkânsızlığı yenmek için çalışıyordu. Büyük bir irade ve takiple her gün Türkiye’de kaç kilometre yol yapılmış, baraj inşaatlarında ne kadar beton dökülmüş bunları günü gününe takip eder, her işin başındaki ve her konuyla ilgili bakanı, genel müdürü telefonla aradığı vakit yani “Acaba neleri soracak bana sayın başbakan?” diye böyle bir heyecan içerisinde kalmışlardır. Babam liyakate önem vermiştir. Becerebilecek, altından kalkabilecek insanlar tercih edilmiştir.

17. Babanızın yapmış olduğu hizmetlerden en göze çarpanları hangileridir?

Bir alışveriş merkezi düşünün, bir pazar yeri düşünün. Herkesin aradığı bulup aldığı vakit memnun olacağı farklıdır ama millete verdiği değer, milletin manevi değerlerine verdiği değer, tek parti egemenliğinden Türk milletini tavizsiz kurtarmak için uğraşmış olması, ezandan başlayarak maneviyatına yapmış olduğu hizmetler, bunlar bana göre en büyük hizmetleridir. Ama dediğim gibi herkes kendine göre bir farklı hizmetini bu benim için en önemlisiydi diye alabilir, zira pek çok hizmeti olmuştur.

18. Bu hizmetler içerisinde camii onarımı, barajlar yapılması, fabrika yatırımları gibi yatırımlar var. Bunlardan biraz bahseder misiniz?

Tabi birçok camiye kendisi şahsen cebinden yardım etmiştir. Bunlardan Kocatepe Camisi'nin temeli 1960'dan sonra atıldı ama Demokrat Parti döneminde söz konusuydu. Ona tahsisen ayırdığı para varmış. Uzun yıllar Eyüp Sultan Camisi'nde onun dokutup döşettirdiği halılar üzerinde cemaat ibadet etmiştir. Böylece camilere, cami yapımına katkısı şahsen kendi kesesinden de olmuş olan bir insandır. O devirde imamlık, müezzinlik, müftülük yapacak insan kalmamıştı. Hem bu dünyada insanların gönlünü fethetmiş hem de bunu yerine getiren için inşallah öbür dünyada da ona ı ışık tutacak hizmetlerdir. Fabrikalar da aynı şekilde, hepsinden açılışından büyük bir heyecan hissetmiştir, heyecan duymuştur. Yollar aynı şekilde, limanlar aynı şekilde onun için onların hepsini sanki böyle mümkün olsa o fabrikaları, barajları bir babanın evladını okşadığı, bir çocuğun oyuncaklarını sevdiği gibi düşünmekti. Bu şekilde Adnan Menderes'i tahayyül etmek mümkündür.

19. Babanızın yapmış olduğu bu kadar güzel yatırımlar var ama bu yatırımlar belirli kesimler tarafından hep fuzuli diyerek eleştirilmiş. Niçin böyle dediler?

Şimdi 1950 yılındaki Türkiye, hiçbir şeyi olmayan bir ülkedir. Ne yapsanız lüzumludur. Yani 1950 Türkiye'sinde bir yatırım yapacaksınız, bu lüzumsuz olacak. Bunu başaramazsınız, hepsi lüzumlu bunların, hepsi faydalı çünkü ülkenin şartları bu şekilde. Plansız programsız denmiştir, bu da doğru değildir. Türkiye'nin ihtiyaçları ve imkânları bellidir, neler yapılması gerektiği bellidir. O itibarla bunların hiçbirisi plansız programsız değildir. Ama ne hikmettir ki Türkiye'de muhalefet ve basın her atılan temeli, her yükselen bacayı, her üretime geçen barajı, fabrikayı nasıl biz de plansız programsız enflasyon sebebi olarak nitelendirmiş ve iktidarı eleştirmişse yabancı ülkeler de aynı gerekçelerle Türkiye'deki muhalefetin imal edip basının ve medyanın yaydığı bu gerekçelerle, Türkiye'nin yeni yatırımlar için dış yardım talepleri de geri çevirmişlerdir ama buna rağmen Türkiye'de muazzam işler yapılmıştır. Türkiye'nin 1950'de bir tane barajı yoktu. İşte Ankara'da Çubuk Barajı, içme suyu barajıydı ama Türkiye'de hidroelektrik santrali olacak bir tane barajı yoktur ve mesela Ankara'da, Maltepe'de bir tarafta hava gazı fabrikası, doğalgaz

yok, hava gazı birkaç büyük şehirde Ankara’da, İstanbul’da üretiliyor. Hava gazı ve öbür tarafta da elektrik üretilen büyük 3-4 tane dizel motoru vardı. Birisi yedekte, bunlarla bugün Ankara’nın bir mahallesini aydınlatabamazsınız.

Böyle bir yokluk içerisinde ne bir yatırımın lüzumsuz, ne bir yatırımın plansız ve programsız olması mümkün değildir, söz konusu değildir zaten bakarsanız görürsünüz. O gözle bakıyorsanız, Anadolu size ihtiyaçlarını söylüyor, insanlar da ihtiyaçlarını söylüyorlar. Türkiye’nin köylerinin %65’inde su yok, belli Türkiye’nin neler yapması gerektiği. Tarımda makineleşme mecbur, gübre kullanacak, suni gübre yapmaya mecburuz. Yatırımların lüzumsuzluğu ve programsızlığı bir kuru eleştiriden ibarettir. Kendisi iktidardayken bunları yapamamış olan muhalefet partisinin hasedidir, kıskançlığıdır. Böyle ifade etmeyi düşünüyorum.

20. Bunca güzel gelişme varken bir anda darbe oluyor ve bu olumlu gidişat maalesef son buluyor, bu olumlu gidişat durdurulmasaydı daha başka neler olabilirdi?

1960 yılı içerisinde 1.Boğaz Köprüsü ve yine muhtemelen Keban Barajı’nın temelleri atılabilirdi. Türkiye’de 1960’dan sonra geciktirilmiş irili ufaklı birçok yatırım Türkiye’de devam ederdi ama onlardan önemlisi demokrasi devam ederdi, milli irade devam ederdi, egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu ilkesi devam ederdi ve Türkiye demokrasiyi bırakıp tekrar bir oligarşik iradeye dönmemiş olurdu. Onun için 27 Mayısın faturasını hem maddi hem manevi olarak iki ayrı bölümde çıkartmak gerekir.

21. 1960 yılında yapılan bu darbeden sonra yatırımlarda bilinçli olarak durduruldu değil mi?

Bir kısmı evet. Söz gelimi Ankara Şeker Fabrikası’na Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel gitti ve fuzuli yatırım diye kapattı. Bunların bir kısmı lüzumsuzdur diye kapatılmıştır, devam ettirilmemiştir. Bir kısmını beceremedikleri için gelen iktidar devam ettirememiştir ama en önemlisi kalkınma, yatırım bu kelimeler zaten

Türkiye’de 1950 yılında zikredilmiştir ama darbeden sonra o ruh, o şevk, o heyecan Türkiye’de kaybolmuştur. Burası belki çok daha önemlidir.

22. Adnan Menderes öncesi dönemle Adnan Menderes sonrası dönemi bir kıyaslamak istersek neler söyleyebiliriz?

Tabi 27 Mayısın milli iradeyi tahrip edişi, demokrasiyi tahrip edişi geçen 50 yıla rağmen hala onarılamadı. Hala 1960-1961 yıllarında olup bitenlerin acısı Türkiye’de unutulmadı. Bu üzüntü, bu acıları Türkiye yaşadı. Bir kere 27 Mayıs 1960 öncesi Türkiye’de herkesin yüzünün güldüğü bir dönemdir. Türkiye’de 1960’dan sonra da milletin büyük bir çoğunluğunun kan ağladığı, gözyaşı döktüğü ve Demokrat Parti’ye oy veren milyonlarca seçmenin; “ Bunlar düşüklerin kuyruklarıdır.” diye tanımlandıkları bir dönemdir, acılar içerisinde bir Türkiye’dir. 1950-1960 arasında siyasi sebeple kurulmuş bir darağacı yoktur, gayri meçhul cinayet yoktur, suikast yoktur, yargısız infaz yoktur. Bu saydıklarım 1950’den önce vardır, 1960’dan sonra da vardır. Böylece Türkiye 1960’dan sonra da, 1950’den önce olduğu gibi tekrar bir kan denizinin ortasına oturmuştur maalesef.

23. Adnan Menderes’in Atatürk ile yaptığı bir görüşme var. Bu görüşmeden bahseder misiniz?

Adnan Menderes önce il başkanıdır, parti kapanır. Okuldan hocaları, CHP’nin ileri gelenleri çok ısrar ederler, SCF’yi kurar. 1931’de kasım ayında Atatürk Aydın’a gelir. Seçimlerden dolayı kızgındır. Chp’ye istediği oy çıkmadı diye ve şehirde kalmayacağını sadece bir vilayete uğrayıp tekrar trene binip Denizli’ye devam edeceğini söyler. Yalvar yakar Atatürk’ün Ak Partisi il binasına gelmesi temin edilir, orada ortaya sorular sorar. Bunlara çok genç bir kişinin cevap verdiğini görür, memleketin genel durumuyla, çiftçinin durumuyla ilgili konulara doğru sorular kaymaya başlar. Başlangıçta kahve ikramını reddeden, sigara almayan Atatürk, bu konuştuğu genç Adnan Menderes’le sohbeti ilerlettikçe hem sigara ikramını, hem 3-4 kahvenin ikramını kabul eder, hatta kendi sigarasından rahmetli Adnan Menderes’e kendisi ikramda bulunur. Gece Aydın’da kalacağını Denizli’ye yarın gideceğinin emrini verir. Ayrılırken de: “Sabah benim trenim şu saatte kalkacak. Bu

konuştuklarımızı bana yetiştirebilir misiniz?” der. Merhum Menderes ile o akşam konuşur, onları ertesi gün bir rapor halinde Atatürk’e yetiştirir ki o sene yapılan seçimlerde Atatürk’ün hafızasında yer eden, not aldığı, ismini aklında tuttuğu Adnan Menderes kendisi şahsen müracaatı, yazılı veya sözlü talebi bulunmadığı halde milletvekili seçilir.

24. Babanız nasıl giyinirdi? Giyim tarzından bahseder misiniz? Bir de giyimde özel olarak tercih ettiği bir renk var mıydı?

Açık renkleri severdi. Mutlaka siyah renk pabuç ve kruvaze ceket giyerdi. Büyük çoğunlukla diktirirdi. Giyimine çok zenirdi. İpek gömlek içine kesinlikle bir fanila, atlet giymezdi. Kışın palto dışında kaşkol bile boynuna almazdı. Gayet özenli giyinirdi, güzel giyinirdi, kendine has bir tarz için giyinirdi. Tek kelimeyle yakışıklı bir insandı.

25. Babanızın size devamlı olarak söylediği bir sözü bir nasihati var mıydı?

Tabi çalışmak gibi yani bir babanın genel ğtleridir ki onları bile çok söylememişti. Bizlerden hep emin olmuştur, öyle davranmıştır. Ancak onun çok sık söylediği ve hatırladığım ama ortaya söylenmiş sözler var. Onlardan bir tanesi: “Siyaset bir memlekete hizmet edebilmenin en iyi yoludur, biz bunun için siyaseti seçtik.” şeklindeydi ve bunu çok sık söylediğini, tekrarladığını hatırlıyorum. Bizlerin de siyasete girişinde bu sözün ciddi bir payı olduğunu da bu vesileyle ifade edeyim.

26. Babanızın sevdiği bir türkü veya özel olarak dinlediği bir sanatçı var mıydı?

Hayır, ben evde de şahit değildim. Rahmetli annemden de böyle intikal etmiş bir bilgi yok. Kendisinin şarkı ve türküyle arasının çok fazla iyi olmadığını biliyorum. Zaten o vakit gramofonlar vardı. Yeni yeni radyolar vardı. Bu vesileyle şu kadarını söyleyeyim: Klasik Türk Müziği, Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği 14 Mayıs 1950’den sonra devlet radyolarına girmiştir.

27. Adnan Menderes Bey'in gençlik döneminde Karşıyaka'da futbol oynadığını biliyoruz. Peki, tuttuğu bir takım var mıydı? Başbakan olduktan sonra spor müsabakalarını takip eder miydi?

Gittiği maçlar var, bizim futbol oynamamızı teşvik ederdi. O vakit analar, babalar pek taraftar olmazlardı ama o teşvik ederdi. Şu veya bu takımı tutuyorum hiç dememiştir. Bizim tuttuğumuz takımlar vardı. “Ben de onları tutayım.” filan da dememiştir. Spor kulüpleri ile ilgili tam bir tarafsızlığını koymuştur. Daha önce tek parti döneminde beden terbiyesinde görev üstlenmiştir. Böyle bir sporla ilgisi olmuş, bazı futbol maçlarına gitmiş, kupa vermiştir.

28. Babanızın özel olarak tercih ettiği bir yemek var mıydı?

Tamamen bizim alaturka mutfağımızın yemeğini sever ve yerd. Patlıcan karnıyarık, domatesli pilavla beraber kuru fasülye, pilav, ızgaralar, puf böreği ve zeytinyağlı sebzeler o da bölgeden gelen bir alışkanlık Aydın, malum böyle bir zeytinyağı beldesi olması hasebiyle alışkanlık annem de de, hepimizde de zaten olmuş ve devam etmiştir. Bunları severdi.

29. Sayın Adnan Menderes Bey'in fırsat buldukça gittiği özel bir yer var mıydı?

Hayır, vakit buldukça kar, yağmur, kış, güneş, sıcak demeden yürüyüşe çıkardı yani hiçbir lüksü olmadığını söyledim. İstanbul'da oteldeyken eğer bir yere çıkmamışsa odasına beni de çağırır, oturur, oradan: “ Ya şuradan gidin, Galatasaray'da bir büfe var, güzel kestane yapıyorlar. Hani kestane kebabı diyoruz. Ondan bana biraz alın, gelin.” Der. O gelir, onu yer. Hiçbir şekilde lüksle alakası olmayan ama ağzının tadını falan da fevkalade iyi bilen bir insandı. Öyle bir özel mekân yok ama yapılan işlere gitmeyi çok severdi. Mesela Sarıyer Barajı'nı söyleyebilirim. O Sarıyer Barajı'nda bir yer gösterirler bir çardak gibi. Menderes'in köşkü diye ve aslında köşk, bina falan yok ama Sarıyer Barajı çalışmaları devam ederken Ankara'dan fırsat buldukça oraya gider, o yüksek yerde durur, gölgelik bir

yerde durur o inşaatı seyredermiş. Düşünün; eğlencesi bile yatırımlarla, barajlarla, işle güçle ilgili.

30. Halk Adnan Menderesi niçin bu kadar sevdi? Sayın Adnan Menderes halkın bu denli sevgilisi oldu? Bu denli sevgisini nasıl kazandı?

Halk kendinden bir insanı, kendi diliyle görüşen bir insanı gördü. Kendine azami ölçüde değer veren bir insanı gördü. Hele son yıllarda Adnan Menderes’le Türk milleti yazı tura gibiydiler, bir taraf birisi, bir taraf birisi. Bu kadar içli dışlı olmuş, birbirlerini bu kadar iyi anlar ve bu kadar çok sever hale gelmişlerdir. Göreniyle görmeyeniyle, gerçekten büyük bir sevgiye mazhar olmuştur.

31. Babanızın çocukluk dönemi anılarından biraz örnekler verebilir misiniz?

Öyle çocukluğundan gençliğe geçerken bir gün gelmiş babaannesine: “Babaanne, ben karar verdim, Amerikan Koleji’ne gideceğim.” Oradaki İttihat ve Terakki Rüşdiye’sini bırakmış. Babaanesi de: “Adnan, sen İngilizce bilmiyorsun.” demiş. Babam da: “Falan öğretmenle görüştüm. Beni okullar açılana kadar hazırlayacak.” demiş. Bu olay; ileri görüşlü, kararlı, kendi adına karar verebilen, aklına koyduğunu yapan 12-13 yaşlarında bir Adnan Menderes fotoğrafıdır.

32. Babanızın gençlik dönemi anılarından bize örnek verebilir misiniz?

Gençlik dönemi tabi şu meşhur Tokat türküsüdür: “Hey on beşli on beşli” türküsü vardır. O 1899’a tekabül ediyor. En son 1315’liler asker gittiler. İzmir’de yelken sporunu Karşıyaka’da yapar, yüzer, gezer, bisiklete biner. Adnan Menderes İstanbul’a gider, orada babaannesini de kaybeder ve sonuçta yedek subaylık biter. Asteğmen iken Filistin cephesine tayini çıkar. 1918 yılında 19 yaşındayken yolda Mondros Antlaşması’nın imzalandığını öğrenir. İzmir’e döner, İzmir’deki arkadaşları “kal burada” derler. “Hayır, kalmam. Memleketime gideceğim, malımın başına geçeceğim. Gerekirse şartlara göre bir savaş olursa savaşa katılacağım.” der. Böyle bir kararlılık gösterir. O kararı da tek başına verir ama babaanesi hep “toprağına ihanet etme. Toprağındaki insanlara ihanet etme. Onları sev, toprağını sev, çalış,

Çalışkan ol, ret.” diye hep nasihatleri olmuştur. Ama onun asıl kaygısı kendi toprakları değil ama milli mücadeledir. İzmir’in işgal edileceği tahmin edilmektedir. akırbeyli Adnan Menderes’in o zaman topraklarının bulunduğu yerler, İtalyan işgal bölgesi olduğu için Yunan işgalinin dışında kalır. Ay yıldız cephesine, orada Boydereli, akırbeyli ve civar köylerden gençlerle falan kurarlar. Milli mücadeleye, Kuvay-ı Milliye onlara iştirak ederler. Onun belki gençliğinden günümüze kalmış, en belirgin, vatan sevgisini bize yansıtan, çok saygıdeğer bir hatıra olarak bunu anlattım.